

CSALÁD, TERÁPIA ÉS GONDOZÁS

Gill Gorell Barnes

Családterápiás sorozat 2.

Ez a munka a British Association of Social Workers által indított sorozatban jelent meg. A sorozat könyvei a megfelelő elméleti keretbe helyezett közvetlen gyakorlati munka szempontjait, a gyakorlatban nyújtott segítséget tartják szem előtt.

A szerző az Institute of Family Therapy (London) egyik vezetője, rendkívül elismert családterapeuta és kutató, maga az intézmény pedig egyike Nagy-Britannia igen színvonalas családterápiás centrumainak, ahol a gyakorlat mellett kiterjedt oktatási, továbbképzési tevékenység folyik (az Intézet igazgatója, Hugh Jenkins többek között Magyarországon vezet képzést, és külön köszönet illeti, amiért erre a könyvre felhívta a fordítók figyelmét).

A könyv szerkezete, fejezetei sora a családokkal humán kapcsolatba kerülő szakemberek alapvető tájékoztatását szolgálja. Rendkívüli hitelességet áraszt, az olvasó érzése az, hogy a leírtakat nemcsak a család rendszerelméletére vonatkozó, immár több évtizedes kutatások eredményei, valamint a Nagy-Britanniában folyó intenzív családterápiás gyakorlat alapozza meg, hanem az a szemlélet, amely a családot tekinti a jóléti társadalmi szolgáltatások fő célpontjának. Lassan Magyarországon is elérkezünk oda, hogy ezen területek szakemberei – egészségügyiek, oktatásban és közművelődésben dolgozók, humán szolgáltatást végzők etc. – felismerik, nem mellőzhetik a családról felhalmozott tudásanyag legalábbis érintőleges figyelembe vételét. Különösen fontos ez ma, amikor az új mentálhigiénés szolgálatok munkásai és az önkormányzati tisztviselők gyakran kerülnek orientációs vákuumba afelől, hogy konkrét ügyekben vagy elvileg mit kellene tegernek.

Ahogy a kutatásban rendszerint a normálistól különböző állapot képezi ismereteink fő forrását, a családteória is sokat köszönhet a "súlyosan beteg" családok tanulmányozásának. Ebben a könyvben is hangsúlyos ez a téma, és ezért talán G. G. Barnes munkájának ismerete segíthet abban, hogy a családok önkéntes jelentkezésére szocializált magyar családterapeuták hatékonyabban segíthessenek a társadalom mélyrétegeiben küszködő társaiknak.

FK

362
B 34
Bb 62620

5

© British Association of Social Workers, 1984

First published 1984 by
Higher and Further Education Division
MACMILLAN EDUCATION LTD
London

A magyar kiadás készült a szerző és a BASW engedélyével

Fordították: Barát Katalin dr.
Biró Sándor dr.
Rácz József dr.

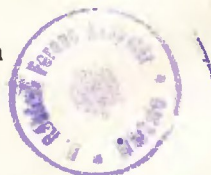
Szerkesztette: Biró Sándor dr.

©Hungarian translation: Mérei Ferenc Mentálhigiénés Szolgálat,
Budapest

ISBN 963 7124 67 5

A nyomdai előkészítést végezte és a kiadványt terjeszti
az Animula Egyesület – Budapest, II. Hűvösvölgyi út 116.
(levélcím: 1281 Bp. Pf. 12.)

Készült a Váci ÁFÉSz nyomdaüzemében
Felelős vezető: Szilva István
Munkaszám: 271 – 91.

576956

Szeretettel ajánlom Lucy és Christopher nevű gyermekeimnek, és férjem, Henry emlékének, akihez a szociális munka és a családterápia annyira közel állt 18 éven keresztül

Tartalomjegyzék

<i>Előszó</i>	6
<i>Köszönetnyilvánítások</i>	8
1 Bevezetés	9
2 Alapfogalmak	13
Mi a családi minta és a családi rendszer?	13
A családi viselkedésminták kialakulása	13
Néhány további gondolat	15
Családi rendszerek és az intervenció	18
A család meghatározása	18
Struktúra és hierarchia	20
A családi életciklus	21
A krízisben levő család	22
Családi egyensúly és ellenállás a változással szemben	25
A családok becslése	27
3 A család és segítője – a szociális munkás	29
A szociális munka és a családterápia viszonya	29
Hogyan segíthetnek nekünk a korábbi kutatások	33
Rendszerszemlélet és szociális munka	35
Van-e veszélye a szociális munkás családterápiájának?	36
Kerülhet mégis jó mederbe a családokkal végzett munka?	38
A különbségek és az apróságok figyelembevétele	40
A szociális munka sajátosságai veszélyeztetett családoknál	41
A "deprivációs ciklus" elmélete	41
Állami gondozott anyák, mint szülők	43
A munkanélküliség hatása a családokra	44

4	A családokkal folyó munka kezdete	46
	Amikor a hivatal "családtag" lesz	47
	Interjú a lakáson	48
	Interjú az intézményben	49
	Kiket kell behívni a családból és hogyan?	50
	Ki jöjjön el az első interjúra?	51
	Az ülés megnyitásának gyakorlati kérdései	53
5	Válás és az egyszülős család	58
	A válás folyamata	58
	A gyermeket egyedül nevelő anyák	62
	A gyermeket egyedül nevelő apa	63
	Egyszülős családok	64
	Ki lesz a "másik szülő"?	65
	A "másik szülővé" válás	66
	Nagymamák	67
6	Két további családtípus: mostohák és örökbefogadók	69
	A mostohacsaládok szerkezeti jellemzői	70
	Az újraszerveződés nehézségei	73
	Az egyszülősről a kétszülős rendszerre való átmenet	74
	A Rose család	75
	A Knowles család	78
	Nevelőcsaládok	80
7	Kisgyermek és erőszak a családban	82
	Csecsemők és hatásuk a szülőkre	82
	"Azért teszi, hogy kiboruljak" - a nem véletlen sérülések	85
	Éretlenség	86
	Hogyan dolgozhatunk ezekkel a családokkal?	87
	Amikor a család nem "életképes": a hatóság területe	89
8	Serdülőkor	91
	A korai serdülőkor: a szuicid kísérlet	94
	A szüleik számára túl nagyra nőtt fiatalok	93
	A gondozói felügyelet és a gondozói határozat használata	97
	Az otthon elhagyásának krízise: az örökbefogadó család	100

9	Felnőttek, mint páciensek	103
	A hozzátartozók és a páciens	103
	Páciens-karrier vagy szülő-karrier?	105
	Elbocsájtás a kórházból	108
	Eltérő kontextusok: eltérő viselkedés	112
	"Örökökölheti-e a gyermekem?"	113
10	A családterápiás munka formái	116
	A strukturális szemlélet: a megszokott megváltoztatása	117
	A terapeuta működésének alapszabályai	118
	Tempó és állhatatosság	118
	A részletekkel való foglalkozás	119
	Megerősítés és a kompetencia növelése	119
	Restruktúrálás	120
	Előírás	120
	A tér megváltoztatása	121
	Határok képzése	121
	Stratégias megközelítés	122
	A milánói módszer	125
11	Szupervízió és a kollégákkal való együttműködés	129
	Hogyan lehet a mintázatok észrevehetővé tenni?	130
	Szerepjáték	131
	Szoboralkotás	132
	Magnófelvétel	132
	A kollégiais szupervízió működése (peer-csoport)	133
	A hosszútávú munkacsoport	134
	Konzultáció a családról	135
	Együttműködés az ülésen bent levő kollégával	135
	Kollegialitás és barátság	136
	Gyakorlatok	137

Előszó

Ennek a családterápiával foglalkozó új brit könyvnek a megjelenése öröndetes esemény. Mialatt ezzel az egyre bonyolultabb tárgykörrel kapcsolatos amerikai publikációk folyamatosan özönlnek, azonközben az európai részvétel ma még kismértékű. A legtöbb családterápiás elmélet általános szemléletű, pedig a gyakorlati alkalmazás körülményei olyan könyveket igényelnének, amelyek többet foglalkoznak a családok és kezelőik háttéréül szolgáló kultúrákkal.

Ez a könyv azért is különösen fontos, mert kevésbé tapad azokhoz az amerikai forrásokhoz, amelyekből a 70-es évek közepén megjelenő első brit könyvek merítettek. Az utóbbi 10 év során a családterápia gyorsan megizmosodott Nagy-Britanniában. Ma, a 80-as évek közepén már itt az ideje, hogy egy megjelenő könyv a brit gyakorlat és kutatás sajátosságait tükrözze.

Kevés gyakorlati szakember lenne képes arra, hogy ennyire releváns, informatív könyvet írjon, mint Gill Gorell Barnes. Tapasztalatait úgy törvényszéki, mint attól független intézményeknél folytatott munkája és konzultációi révén szerezte. Korábbi kutatásaiban és írásaiban bevándorló famíliákkal, veszélyeztetett gyerekekkel és olyan súlyosan hátrányos helyzetű családokkal foglalkozott, ahol szinte napirenden van az erőszak. Jelentősen hozzájárult a családterápia oktatásához a Tavistock Klinikán folyó családterápiás programba való bekapcsolódásával, s ugyanakkor nagyon odafigyelt a törvényszéki intézményekben dolgozó szociális munkások oktatási igényeire. Ismeretségi körömben kétségtelenül azok egyike, akik nagyon hatékonyan képesek konceptualizálni ezeket a rendkívül összetett elméleteket, s még azzal a ritka képességgel is rendelkezik, hogy az elméletek jelentését mindennapos, egyszerű példákra alakítsa át, a rendszerelméleti téziseket a reggelizés és az öltözködés mindennapos eseményeinek szintjére egyszerűsítve – s ezzel egyben tág teret is teremtvé alkalmazásuknak.

A könyv kimerítően tárgyalja a családi problémákat, és leírja a kezelés különféle változatait. Számos erőssége közül is kiválik a módszertani felosztás kitűnősége, valamint a szerzőnek az a képessége, hogy integrálni tudja a pszichoanalitikus elméletből származó következtetéseket a stratégiás és a strukturális megközelítésekkel. Képes mindezeket úgy láttatni, hogy beilleszkedjenek a családterápia rendszerszemléletébe.

Az olvasók örömmel veszik majd a könyv életciklusok szerinti beosztását és az olyan különféle családformák figyelmes leírását, mint az egyszerűs család, a nevelőszülő család stb. A családi kapcsolatok, legyen azok jellege meghitt, stabil vagy összeolvadó, esetleg kaotikusan széthulló, a legtöbb ember tapasztalatában központi jelentőségűek. Sok ember számára a család az ideálistól vagy a normálistól eltérő szociális csoport, ez pedig nagy tudást és mély megértést kíván a család kezelőjétől, s főképpen a segítséget megalapozó új, releváns megközelítéseket. A szerző jogosan mutat rá arra, hogy a válás vagy a széthullás különböző szakaszaiban levő, nem tipikus szerkezetű családok támogatásában szociális munkásokra nagyobb igény van, mint más szakemberekre. Az ilyen munkához szükséges tudás forrása elsősorban a gyakorlati tapasztalat és a gyakorlatias közelítésű irodalom, de nagyon gyakran a családkutatók (pl. azok a legújabb brit munkák, amelyek a veszélyhelyzetben levő családokkal foglalkoznak). Más kutatókkal ellentétben, akik valamiféle terápiás vákuumban dolgoznak, Gill Gorell Barnes tisztában van azzal, hogy a szociológusok és az elméleti szakemberek munkája segítséget kell nyújtson a családok sebezhetőségét felismerő szakmai érzékenység fejlesztéséhez. Ez a szakmai érzékenység teszi képessé a szociális munkást arra, hogy megértse az adott család igényeit, majd azokból kiindulva érzékenyen, pontosan célozva alkalmazza a megfelelő, a család számára gyakran új eszközöket a segítség érdekében.

A családterápia a szociális munkások gyakorlatában kreatív tevékenység. A szociális munkát érték – főként elitista és klinikai egyoldalúságból fakadó – kritikák, a jelen munkával kapcsolatban azonban nincs helye ilyen kritikának. Sőt, a könyv éppen a gyakorlati, innovatív alkalmazás és az alapos elméleti megerősítés keverékét jelenti, s ennek révén a szociális munkás számára különleges jelentőségűvé emeli a családterápiás paradigmát.

SUE WALROND-SKINNER

Köszönetnyilvánítások

Egy olyan könyv, amelyet egy dolgozó anya ír, szükségszerűen mások segítségét igényli, s itt szeretném megköszönni azt a sokféle gyakorlati segítséget, amelyek révén a szavakból könyvoldal lett. Elsősorban férjemnek és gyermekeimnek, akik belenyugodtak sok hétvégi távollétembe és elfoglaltságomba; többi dolgozó anyatársamnak, akik tágabb családi hálót képezik, különösen *Diana Butt*-nak és *Ros Gray*-nek. Másodsorban, a Tavistock Klinika Családterápiás Programjában működő kollégáimnak és *Elsie Osbourne* asszonynak, a Gyermekek & Szülő Részleg akkori vezetőjének. Harmadrészt, a különböző munkacsoportokban részt vett *Elsa Jones* és *John de Cartaret*, valamint a Tavistock Klinikán *David Campbell* és *Sebastion Kraemer*, a londoni Családterápiás Intézetből pedig *Alan Cooklin* felé fejezném ki köszönetemet, a gondolatok közös feltárásáért és kimunkálásáért az utóbbi négy évben.

Szeretném megköszönni a család-eseteket és munkájuk kivonatait mind a Tavistock Klinika, mind a Családterápiás Intézet (London) kiképző munkatársainak – ők: *Lorraine Christie*, *Bjorg Eimstadt*, *Irene Gee*, *Elsa Jones*, *Jonathan Hill*, *Jessica Saddington*, *Jenny Treble* és *Mike Wilkins*. Hadd fűzzem hozzá, hogyha bárhol bármely terápia-részlet kritikai fénybe kerül – a citátumot én követtem el.

Nicola Madge-nek szeretném megköszönni, hogy elolvasásra átengedte rendkívül értékes tanulmányát (*Families at Risk*) még a megjelenés előtt, és az idézetekhez való hozzájárulását.

Különösen hálás vagyok *Elsa Jones*-nak, *Sue McCaskie*-nek és *Sue Walrond-Skinner*-nek a könyv első kéziratának elolvasásáért és értékes megjegyzéseikért. Külön köszönet illeti még *Margaret Walkert*, *Sally Laundert* és *Melissa Fordot*, akiknek segítsége a Tavistock Klinika könyvtárában felbecsülhetetlen volt. Végül fogadja a köszönetemet *Nina Spellen*, türelmes gépirónóm és *Janice Uphill*, a hivatkozások gondos összeállítója.

GILL GORELL BARNES

1

Bevezetés

Ebben a kis könyvben megkísérlem azon kétségek és örömök felrajzolását, amelyekkel a szociális munkások találkoznak a családokkal folyó közvetlen munka során. Az első fejezet a családokra, a családi mintázatokra vonatkozó azon elveket és családok közötti különbségeket taglalja, melyekkel a szociális munkások gyakran találkozhatnak. Bemutatjuk azonban azokat a családokat is, amelyekkel a szociális segítő soha sem fog találkozni, hacsak nem szorulnak segílyre. A második fejezet néhány, a családterápia megértéséhez szükséges tényezőt vesz számításba: ebben előkerülnek intézményi vonatkozások, a kliens-populáció és sajátos családsszerkezetek kérdései. Itt elsősorban a deprivációval kapcsolatos kutatásokat érintjük, valamint az anya-gyermek közötti kapcsolat alakulásának témakörét.

Ez a két fejezet azt is megvizsgálja: vajon mi az értelme a család rendszerszemléletű felfogásának? Az egész könyvben nagy figyelmet szentelek olyan kutatási eredményeknek, amelyekről remélhető volt, hogy minden szociális munkás számára érdekesek és stimulálóak lesznek – akár akarnak családokkal dolgozni, akár nem. Más területekről származó kutatási eredmények ismertetését saját törekvésem magyarázza. Ez pedig az, hogy a bajban lévő emberekkel való munkában hogyan tudnánk felhasználni a rendszerszemléletű tudományos megközelítést – legalábbis, ahol ez lehetséges. Ezt a törekvést alátámasztja a terápiás akció egy alapvető jellegzetessége: mégpedig az, hogy mindig kísérletjellegű, egyedi emberi találkozásról kell hogy szó legyen.

Elméletek tanulásánál mindig élveztem azok konkrét illusztrálását – ezért, ahol csak engedte a helyzet, a családokkal történt ülések leírásaiból néhány részletet mindig felhasználtam. Ha lehetséges volt, a szociális szolgálatból, a bűnelkövetők pártfogói ügyeiből és elmekórházi anyagból válogattam ki a családi példákat. Kivételnek számítanak azok az esetek, ahol a családi mintázat általános jellegének kiemelése azt követelte, hogy egy adott klienscsoportból vegyem a példát. Ezek rendszerint közvetlen klinikai esetek. A szociális munka teljes spektrumának leírásán túl fő célom nem a hivatásos segítői munka felsőbb-

rendőségének bizonyítása volt, hanem az, hogy a szociális munkások előtt nyomatékosan kiderüljön: *össze lehet hozni a családokat egy beszélgetésre*, fel lehet erősíteni saját problémamegoldó készségüket és lehetőségeiket, végső soron pedig egy kis professzionális melegséggel, nyomással és tisztázással őket magukat is kielégítő végeredményt érhetünk el, sőt, továbbmenve, még azt is állíthatjuk, hogy ezzel problémamegoldó repertoárjuk, a következő krízis megoldásának esélyei is javulnak. Ha nem is jellemző ez minden, segítségért forduló családra, *elvégre* igaz minden családra, hogy a szakember bátorítása és néhány professzionális fogása segítségével működni kezhetnek, és elindulhatnak egy biztonságosabb úton.

Több, mint 15 éve foglalkozom családokkal. Az utolsó tíz év szupervíziói, éppúgy, mint a közvetlen gyakorlati munka és saját magam szülővé válása során az átélt dilemmák, a saját bőrömmön tapasztalt cirkuláris és szisztémás jelleg (főleg a gyerekek nyomására létrejövő folyamatos, radikális változás a családomban) nagyon fontos szubjektív tapasztalatot jelentett nekem. Ez elsősorban arról szól, hogy a családon belüli nemzedéki feszültségek talaján létrejövő igények, követelmények mennyire összetettek, bonyolultak. Megtanultam sokkal objektívebben méltányolni azokat a módszereket is, ahogyan más családok kezelik ezeket a problémákat. Különösen érdekelt a különböző családokban a családtagok egymással kapcsolatos kölcsönös függősége (interdependenciája), ennek a családi jelenségnek a szerepe a sikeres "túlélésben", főleg olyan családoknál, ahol kisgyermek van. Azt hiszem, ez a jelenség több odafigyelést érdemel mind a szociális munkások, mind a politikusok részéről. Személyes és szakmai tapasztalatom egyre fontosabb részét képezi ezenkívül a jogi válasz során létrejövő családi és házassági feszültségek kezelésének problémaköre, az egyszemélyes szülő-lét "választása" és a nevelőszülős családokban a szülők "megszaporodásából" fakadó bonyolult kérdések. Tehát épp ezért ez a könyv elsősorban nem azzal foglalkozik, hogy hogyan bánjunk az elképzelt "normális" családdal (két szülő, két vagy három gyerek, azaz az ún. nukleáris típus), hanem a különféle családi formációkkal való szociális munka sokféleségére hoz és ad példákat.

Néhány dolgot szándékosan elhagytam. Úgy gondoltam, nem írok részletesen arról a speciális környezetről, amelyben a családmunka folyik, mivel ezt mások már megtették (12) vagy pedig jelenleg is ezzel foglalkoznak (113).

Ehelyett inkább azokra az általános problémákra összpontosítottam, amelyek a családokat különböző intézményekhez viszik el a családi életciklusok különböző mozzanatainak megfelelően. Ilyen e-

semények pl. a születés, a gyermekek felnövése, tartós betegség jelentkezése, az öregedéstől és a haláltól való félelem, valamint az elkerülhetetlen, de normális változásokkal együtt járó feszültség olyan mértékű felerősödése, amely a családi organizáció megfelelően adaptív működését már akadályozza.

Mivel olyan családokkal, ahol a szülők között homoszexuális kapcsolat van, nincs elég tapasztalatom, és csak néhány esetben konzultáltam ilyen családi alakzattól fakadó boldogtalan helyzetek ügyében, nem írtam erről a családtípusról sem. Az ilyen család a saját speciális belső struktúrájának és a gyereknevelés, szülői megöregedés általános problémáinak kölcsönhatásában alakítja ki azt a különleges túlélési stratégiát, amellyel a kockázati tényezőket megfelelő módon tudja kezelni. Nincs esetem különböző kulturális családformákból sem, mint amilyenek a kínai vagy az ázsiai családok, bár érdekel, hogyan tudnánk kreatívan gondolkodni az olyan különféle családi struktúrákról, ahol a gyermekek igényeinek kezelése ütközik a társadalom igényeivel. Itt olykor a kultúrától, olykor a szegénységtől vagy az ínségtől függ az alkalmazkodás, amely néha megpróbál a régiek felbontásával új formákat létrehozni; ezek azonban nem mindig valósíthatók meg.

A családi szociális munkával kapcsolatos tapasztalataim mindig a gyakorlat és a tanítás között oszlottak meg, mivel sohasem akartam elveszíteni a kapcsolatot azzal a meghatározó, szorongató élménnyel, amelyet a családokkal folytatott közvetlen munka jelent. Ez a tevékenység lehet élvezetes, de járhat kielégületlenséggel, veszteségérzéssel is. Mivel egy család leleményessége általában nagyobb, mint egyetlen emberé, nem lehet cél, hogy valamennyi, az élet és a társadalom okozta problémával foglalkozunk. A szociális munkás számbaveheti ezeket, de gyakran az nehezedik rá, hogy – ha a család együttes erőfeszítései kudarcot vallanak – külső megoldást találjon. Miközben ezt teszi, le kell küzdenie azt a személyes vágyat, hogy saját gondoskodó vagy szabályozó mintáit vigye a családba, és kezelnie kell a család elégedetlenségét vagy dühét is. Így elkerülheti a szülői jogok korlátozását, s a család illetékességének kiterjesztésével "helyzetbe hozhatja" magát a családot, amely felhasználhatja ezt a megoldást segítő erőforrásként. A további családi kapcsolatok folytatásához is jobb keret ez, s rendszerint el is érhető, hacsak a korábbi depriváció nem volt túl nagymérvű vagy kártékony.

A családok gyakran abszolút helyesen értékelik magukat, amikor azt állítják a szociális munkás előtt, hogy képtelenek egy adott helyzetet, adott időben megoldani. Elmondhatják azt a felismerésüket, hogy

akár érzelmi, akár intellektuális okból, vagy életpaszatlat és készségek híján képtelenek megbirkózni egy fejlődési krízissel, bizonyos jellegű feszültségekkel. A szociális munka egyik legnehezebb feladata ilyenkor annak értékelése, hogy vajon igazuk van-e, amikor ezt állítják, vagy csak a kompetenciájukat kellene megerősíteni a család és környezete mintázatának újraértelmezésével. Ha a szülők nem érzik magukat "kompetensnek", vajon mennyi ideig fog ez fennállni? Lehet, hogy a család elég jól megbirkózna a problémákkal, ha adva lennének más tényezők, mondjuk fokozottabb intimitás a felnőtt családtagok között, vagy a gyerekek és a felnőttek között? Vagy esetleg bizonyos szociális erőforrások, bizonyos előfeltételek szükségesek, mint egy otthon hangulata vagy egy kevésbé ártalmas környezet? Adott esetben a szülőknek igazuk lehet önértékelésüket, a küzdelemtől való meghátrálást illetően – ilyenkor szükség lehet arra, hogy folyamatosan, visszafogott, de mégis érzékelhető mértékben támogassák őket. Más szülőknek még ahhoz is aktív segítségre van szükségük, hogy a nevelésre való alkalmatlanságuk felismerésén túljussanak.

A családra való összpontosítás alapja ebben a könyvben az a meggyőződés, hogy a "család" jelentése az egyének számára a család alakját és struktúráját érintő radikális változások ellenére folyamatos. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert a szociális munkások munkájának nagy része – sokkal inkább, mint más szakembereknél –, a családi fragmentációval, a széthulló családdal való foglalkozás. Rendkívül fontos, hogy maguknak a szociális munkásoknak legyenek olyan fogalmaik, amelyek segítik őket abban, hogy az emberek ilyen dimenzióival is tudjanak foglalkozni a munkájuk során adódó sokféle környezetben. A válásban lévő családok, az egyszülős családok, az örökbefogadó és mostohaszülős családok, az ilyen változásra készülő családok, a gyerekek érdekében újra összeálló családok; s legyenek mindezek otthon, kórházban, egyéb helyeken, elmeosztályon vagy szociális öregotthonban – bármelyikkel foglalkozunk, a családi kapcsolatokra vonatkozó szisztémás elképzelésekre van szükség. Még az egyedül élő embernek is vannak bizonyos elképzelései a családról, és gyakran igényel segítséget, hogy ezeket még világosabban végiggondolhassa. Csak a családi belső viszonyulások jobb megértésével és a család külső környezetének alaposabb ismeretével felvértezve segíthet a szociális munkás a kliensének abban, hogy az végiggondolja másokhoz való viszonyulásait.

2

Alapfogalmak

Mi a családi minta és a családi rendszer?

A családi rendszer fogalma azon a felismerésen alapul, hogy a viselkedésformák szerveződése egy időtengely mentén képzelhető el. Bármely családban a mindennapi élet szerveződése az adott család fennállásának tartama szerint épül fel, és magában foglalja mindazt, amit a család az előző generáció sémáiból megtanult. Ezen sémák legnagyobb része minden családban a szokásokhoz híven működik, és a családtagok számára nem tudatos. Még ott is, ahol az elvek, a magukat erősen tartó hiedelmek vagy a dolgok kezelési módjainak családi eredete a homályba vész, ezeknek nagy hatásuk van a jelen valóságra. Családsegítő munkájuk során a szociális munkások lehetőleg megfigyelik azokat az eseményeket, amelyek ugyan rendszeresen előfordulnak, de nem hozzák a megfelelő eredményt, valamint azokat, amelyek elvárhatóak lennének és megoldást is hozhatnának, mégsem találhatók fel az adott családban. Ezekből a megfigyelésekből rendszerezheti és feltérképezheti a családra jellemző mintázatot (124). A célból, hogy megértse, hol és hogyan ragad le ismételtén a viselkedési minta, hogyan gátolja meg újfajta megoldás vagy gondolkodás kialakulását, a családsegítő elkezd megtervezni, milyen további információra vagy erőforrásra lehet szüksége az adott családnak.

A családi viselkedésminták kialakulása

A családi viselkedési mintázat személyek közötti kapcsolatokról áll össze, s ezek a személyek rájuk jellemző vonásokkal, múltbeli életpaszatlattal rendelkezve, adott társas hálóban, adott kultúrában élve lépnek a kapcsolatba. Nagyon sokféle és eltérő változó befolyásolhatja kapcsolataik fejlődésének folyamatát. Minden lehetséges párosban a kapcsolatnak bizonyos sajátos vonásai alakulnak ki, melyek egy része az adott típusú kapcsolatnak csak egy részét jellemzi, más részük viszont hosszabb távon, időtől függetlenül is érvényes. Például egy feleség haragudhat a férjére, mert az sohasem mosogat el, és a férj is lehet dühös rá, mert az meg nem törődik a családi kocsi fenntartásával.

Ezek az érzelmek rövidtávú viselkedési interakciók kísérői lesznek, amelyek viszonyuk más elemeire vagy hatnak vagy sem. Mindketten utálhatják, mondjuk gyermekeik bizonyos viselkedését étkezés közben vagy vásárláskor, s ezen érzelmeknek a kifejeződése vonatkozhat csak egy bizonyos helyzetre, de kihathat a családi interakciók más területeire is. Minden ilyen családi *szekvenciának van valamilyen ritmusa, időbeli előfordulása és egy sajátos befejező formulája* (35). Mindezek együttvéve egy bizonyos családi viselkedési mintázat jellegzetességeit adják, s különösen akkor hatnak, ha a családban problémák merülnek fel.

Az interakciós mintázatból eredő érzelmi sajátosságokat úgy is tekinthetjük, mint a kapcsolat dinamikus aspektusát. A kapcsolat rejtett aspektusai olykor csak akkor figyelhetők meg, amikor egy szakember is kapcsolódik a rendszerhez – olykor azonban a kapcsolat jellemző vonásai és dinamikája a viselkedésben közvetlenül is megfigyelhető.

Amikor egy anya, Mrs. Berg a családi interjú során odaszólt a 17 éves lányának, hogy vegye le a kabátját, mert meleg van a szobában, a vizsgáló ebből arra következtethetett, hogy kapcsolatuk egyik erőteljes vonása a túlzott gondoskodás, vagy egy annyira szoros közelség, amely egy 17 éves lány korának, fejlődési szintjének már nem felel meg. Hasonlóképpen, amikor egy másik anya, Mrs. Sharpe arról panaszkodik, hogy a 13 hónapos kisbaba "mindig ellenemre tesz, már kezdetől fogva" – nos, itt lehet arra gondolni, hogy az anya negatív jellemzőket tulajdonít a kicsinek, rossz képe van a csecsemőről és azoknak az anya iránti igényük szokásos mértékéről.

Idővel a kapcsolatban kezdenek kialakulni a jellemző interakciók; az ezekkel kapcsolatos érzések és gondolatok, további interakciókat generálva.

Így pl. Mrs. Berg elvárta a lányától, hogy szorosan mellette maradván minden gondolatát és érzését megossza vele, s ezzel olyan közeget teremtett, amelyben folyamatosan kontrollálni tudta a lánya gondolatait saját nézeteivel, arról, mi a jó, a megfelelő. Ez a lány számára megnehezítette saját gondolatai és érzései kialakítását, "meggizmosodását", amelyek azután elkülöníthették volna őt az anyjától. Mrs. Sharpe a kisbaba minden kívánságát ellene intézett támadásnak fogta fel, amit "helyre kell tenni". Kapcsolatuk az állandó ellentétre alapozódott, a testi közelséget a fenytetés eszközei képviselték.

Mrs. Berg férje befolyással van a lánya és a felesége közötti kapcsolatra, éppúgy, mint ahogy Mrs. Sharpe anyja is a csecsemő és a

kismama közti viszonyra. Ahhoz, hogy megértsük, ők *hogyan* befolyásolják ezt a viszonyt, szükséges annak felderítése, a szóbanforgó szülők saját fiatalkorukban milyen viszonyban lehettek a saját szüleikkel; milyen viselkedési mintákat, viszonyulásokat figyelhettek meg és tanulhattak ők maguk annak idején. Minél szabályszerűbben viselkedik egy család bizonyos megismétlődő napi eseményekkel kapcsolatban, annál könnyebben kiszámítható, hogy maga a mintázat hogyan befolyásolja kapcsolataik jegyeit. Azaz, a csoporton belüli minden egyes kapcsolatnak vannak rendszerjellegű vonatkozásai a kölcsönös egymáshatás általános törvényének megfelelően.

Néhány gondolat a családi viselkedésmintákkal kapcsolatban

Egyértelműen elfogadott, hogy a családterapeuták figyelmének középpontjában az az összefüggés áll, amely az egymás közötti interakciók, viszonyulások és a viszonyulásokban látható mintázat, valamint bármelyik családtag "tünete" között található. Ha azonban arra gondolunk, hogyan dolgozzunk a családokkal, hogyan avatkozzunk be abba a mintázatba, amely az idők során családi rendszerré rögzült, akkor már megoszlanak a vélemények. A vita itt és a szociális munka más területein is abban áll, hogy a beavatkozás milyen szinten történjen. Az legyen-e a szakmai célunk, hogy az éppen ott, aktuálisan előforduló viselkedési és érzelmi történésekbe avatkozzunk be, vagy próbáljuk megérteni ezek jelentését mindegyik személy korábbi élettapasztalatának fényében? Egy család esetén ez azt jelentené, hogy az egyén viselkedését egy szélesebb szinten, a *családra, mint egészre* gyakorolt hatást kellene megértenünk. Más szóval, keresnünk kell az egyéni viselkedés rendszerszemléletű, szisztémás jelentését. Ezt korlátozhatjuk a család jelenlegi generációjára, de ha szükséges, a korábbi generációra is kiterjeszthetjük, sőt, akár több generációra is.

Felmerül az a kérdés is: vajon hatékonyabb-e az a beavatkozás, amelyet a közvetlen jelenben *megfigyelhető viselkedés* szintjén alkalmazunk? Milyen körülmények között hatékonyabb az, amikor a kapcsolatot rejtettebb vonatkozásaira összpontosítunk, amelyekre csak a megfigyelés és kutatás során jövünk rá? Ez a kérdés nem válaszolható meg. Valószínűleg sokkal inkább attól függ, hogyan tud a szakember a leghatékonyabban dolgozni, mint más körülményektől. A szakember igényeit azonban kielégíti, ha kérdésünk mindössze arra szorítkozik: hogyan lehetne meghatározni minden családnál azokat az információkat vagy elveket, amelyek alapján eldönthető, egyensúlyról vagy merevségről van-e szó az új megoldásokat gátló mintázat esetén.

A családterápiás elmélet és gyakorlat alapját a viselkedési és gondolkodási mintázat rendszerszemlélete képezi. Bateson a gondolkodási mintázatot (*habit*) úgy jellemezte, mint a tudatos gondolkodás legtakarékosabb rendszerét, "a tudás lesüllyedését egy kevésbé tudatos, archaikus szintre" (11). Ez a folyamat az egyszerűsítést szolgálja. A világról szerzett tudás kódolási és osztályozási folyamatában a legtöbb információ elvesz. Az eseményekről beérkező észlelések és információk kitörölődhetnek, átalakulhatnak, sűrítődhetnek oly módon, hogy a megmaradó "tudati minta" számára csak egy-két jelentés marad hozzáférhető.

Például, egy összetett cselekvéssorból kiemelve, amikor Jim lepisil valamit, az anyja rákiabálhat, hogy mossa fel, az apa azt mondhatja az anyának, hogy ne kiabáljon a fiúra, miközben Susan, a testvére megcsípi a fiút és ezzel kihozza a sodrából, mire Jim visszaüt, amiért Susan megcsípte. Ha Jimnek már van egy olyan családi címkéje, hogy agresszív vagy csintalan gyerek, akkor mindebből a család számára esetleg csak annyi maradhat meg, hogy Jim megütötte Susant.

A család tehát a teljes cselekvéssorból, amely az egész családot érinti, kiválogathatja azokat az állításokat, amelyek Jim iránti *korábbi* beállítódásuknak megfelelnek, és más aspektusokat, melyek viszont éppen a többiekkel kapcsolatosak, figyelmen kívül hagyhat. Ebben az értelemben a mintázat az észlelés "szabadságát" szervezheti a családokban, és megakadályozhatja "új" információk vagy állítások befogadását. Ilyen mintázatok a mindennapi tevékenységek folyamatos ismétlődése során alakulnak ki, komoly következményük pedig a családi interakciók változatosságának megszűnése és az, hogy az emberek ismételten belecsúsznak régi, besült vitákba, olyan konfliktusokba, amelyeket sohasem sikerül megoldaniuk.

A "tudati mintázat" fentebb részletezett tulajdonságai kizárhatják a rendszerből az új információ felvételét, minek következtében a problémamegoldást megnehezítő rugalmatlanság fokozódik. Ezeknek az elképzeléseknek az érvényességére utaló további empirikus bizonyítékok szolgálnak a családi mintázattal kapcsolatos intervenciók (52, 54).

Jó példa a családi viselkedésmintázatban szereplő páciens esetére a 26 éves Nadja, akit hosszú idő után bocsátottak el egy elmeosztályról. A felvétel, ill. kezelés előtt félbehagyta munkáját, és hosszú "fóbiás" időszakot töltött otthon munkátlanul. A családjára vonatkozó kritikus észrevételeit, hogy a háztartás teljesen felborlott, a kórházi személyzet (mely soha nem találkozott a családdal) úgy tekintette, mint Nadja

paranoid állapotával összefüggő tüneteket, a kórrajzban úgy is szerepeltek, mint "paranoid üldöztetési téveszmék". Kibocsátásakor egy véletlen folytán elküldték egy szociális munkáshoz, aki olyan kiscsoporttal dolgozott, amelynek tagjai érdeklődtek a családokkal kapcsolatos munka iránt. A szociális munkás az egész családot meghívta a Nadja rehabilitációjával kapcsolatos vitára. Nadjának két fiútestvére élt otthon és egy húga, aki már elköltözött otthonról (ő volt egyedül a 20 évnél idősebb négy gyerek közül, aki sikeresen elköltözött otthonról). Úgy látszott, a család nyitott Nadja kritikájával és kontrolláló rituáléival szemben. Nadja erőszakosan ismételve ecsetelte, hogy a család tagjai hogyan hozzák létre az otthoni káoszt, amely őt állandóan "beleviszi" rögeszmés rítusaiba. Éppen ugyanannyi időt tölt el a családi káosz elkerülésével, mint a család azzal, hogy elkerülje Nadja rítusait. Mivel a szülők különböző műszakban dolgoztak, a családban nem volt kialakult viselkedési minta sem az éjszakára, sem a nappalra vonatkozóan. A családtagok este 7-től reggel 7-ig bármikor lefeküdhettek, és ugyanígy egyes tagok akkor kezdték el a napjukat, amikor mások befejezték. Az étkezések úgy és akkor történtek, amikor valaki éppen úgy akarta. A házon belüli territóriumok tisztázatlanok voltak, mivel a szobák sarkai a nap különböző időszakaiban különböző emberekhez tartoztak, de még az is előfordult, hogy megküzdöttek a helyért, ha véletlenül ugyanazt a szobát a napnak ugyanabban a szakában akarták használni. A család beszélt arról, hogy milyen jó lenne egy meghitt otthon, amelyet jobban meg lehet tervezni, s mindig nyitott mindenki számára. Úgy érezték, hogy szükségük van egy "házvezetőnőre". Nadja paranoid kitöréseit lehetett úgy értelmezni, mint a családi újjászerveződés követelését, s ez olyan kérdés volt, amelyben mindannyian erősen egyetértettek, bár nem tettek semmit sem együtt annak érdekében, hogy megváltoztassák azt, amit éppen ők maguk derítettek fel és tartottak nem megfelelőnek. 18 hónap múlva, miközben kezdetben kéthetente, később havonta találkoztak, Nadjánál is kialakult egy önállóbb személyiség, és a családi háztartásnak is világosabb lett a struktúrája.

Ilyenkor minden család esetében az lesz a kérdés, hogyan lehetne őket abban segíteni, hogy az addigi tudati mintától elszakadjanak, amely mindaddig megakadályozta őket folyamatosan konfliktust okozó problémájuk megoldásában, és hogyan lehetne segíteni abban, hogy felhasználva az új tapasztalatot, képesek legyenek másként gondolkodni, érezni vagy cselekedni.

Nadja esetében az első interjúban két dolgot tettek ennek a másfajta gondolkodási mintának az eléréseért. Elsőként kihangsúlyozták, hogy az otthonmaradásának milyen védőfunkciója volt, hiszen éppen a család mondta ki, hogy szükségük lenne egy "házvezetőnőre". Majd újradefiniálták Nadja néhány rituáléját, mint a családi káosz meghaladására tett kísérleteket, amelyek abból a vágyból fakadnak, hogy

18 Családterápia és gondozás

nagyobb rend legyen otthon – éppen arra vonatkoznak tehát, amelyet mindegyikük kimondott az ülésen valamilyen formában. Ennek megértéséhez az átértelmezéseket olyan feladatok adásával kapcsolták össze, amelyek elősegítették új együttélési minták kidolgozását. Ezzel mind Nadja, mind a család számára egy sokkal jobban működőképes realitást alakítottak ki. Végül is a lány képessé vált arra, hogy elköltözzön a családtól, a családtagoknak pedig sikerült meggyőződnie arról, hogy a másik képes nélküle is boldogulni.

Családi rendszerek és az intervenció

A szociális munkás, gyakrabban, mint más hivatásosok és másként, mint a felnőttekkel dolgozó pszichiáter, olyan makacsnak, fixáltnak látszó viselkedésekbe szokott beleütközni, ahol látszólag elképzelhetetlen a változás, akár a kliens szociális helyzete, akár az illető reménytelensége, kilátástalansága miatt megbénult belső forrásai alapján. Az ilyen helyzetek már valóban "többfrontos" szakmai beavatkozást igényelnek, magas szintű hozzáértést és a munka megtervezését – melyek egyébként alkotóelemei a rövid családterápiáknak (bár mások a családterápiát éppen rövidsége miatt bírálják).

A szociális munkás egyik legfontosabb talentuma azonban éppen az, hogy meglátásait mindig át tudja alakítani akciókká – akár egyénnel, akár csoporttal, akár közösséggel dolgozik. Ennélfogva jól fel kell szerelkeznie korábbi családsegítői tapasztalatokkal, hogy rájöjjön, mi hozhatna a kliens problémafelfogásában valami olyan változást, amelynek alapján az illető képessé válik majd új módon működni.

A család meghatározása

Hagyományos értelemben a család egy olyan elsődleges szociális csoport, amelybe az egyének beleszületnek, s amely kezdetben biztosítja táplálásukat, intim viszonyaival hozzájárul fizikai és lelki védelmükhöz. Ugyancsak a tradicionális szemlélet szerint a család több, mint egy generációt magában foglaló egység, amelynek tagjai szokványosan egy háztartásban élnek. Mégsem lenne korrekt, ha arra a sokféle családi formára, amellyel a szociális munkások foglalkoznak, ilyen egyszerű meghatározást alkalmaznánk. A családsegítő nemcsak azért dolgozik, hogy megőrizze a régi formákat, hanem azért is, hogy újakat hozzon létre. Gyakran dolgozik olyan családokkal, amelyek gyászolnak és ugyanakkor az újjáalakulás folyamatában vannak, de foglalkoznak olyan rendszerekkel is, amelyek élettartama mindössze

néhány hét vagy hónap. Olykor a család mindössze egy generációt tartalmaz, pl. az együtt dolgozó testvérek csoportját.

Ami a "családról" szóló meghatározásokat illeti, Bowlby (16) szerint az a tagok egymáshoz való ragaszkodásából származó konstrukció; Rutter (103) szerint a sikeres személyiségfejlődéshez és a lelki egészséghez szükséges protektív, meghitt kapcsolatok elengedhetetlen menedéke. A szociális munkások idejük nagy részében nemcsak azzal foglalkoznak, hogy megpróbálják ezeket a képződményeket a sérülékeny egyének számára megővni, hanem aktívan létrehozzák, illetve újraalakítják azokat (pl. olyan különféle formákban, mint az örökbefogadó és nevelőszülős családok, vagy a különféle otthonokban, nevelő intézményekben a kiscsoportos szituációk). Robinson (99) kategorizálta azokat a családszerű formákat, amelyekkel szociális munkások kapcsolatba kerülnek. A felsoroltakon kívül vannak olyanok is, pl. nevelőcsaládok, ahol a gyerek kapcsolata az eredeti családdal is megmarad (ezek között olykor az ilyen kapcsolat egyben tiltott is), azután a mostohacsaládok különböző formái. Ilyen esetekben a családgondozóknak nemcsak a jelenlegi struktúrával és mintával kell foglalkozniuk, hanem a korábbi, de a jelenlegivel interferáló mintákkal is. Ez az interferencia lehet olyan, amikor a vérszerinti rokon nem avatkozik bele a gyermek jövőjét illető kérdésekbe, de lehet olyan is, amikor a szülők aktívan – és destruktívan – aláássák a nevelőcsalád sikerességét. A régi minták befolyása a tanult viselkedésformák internalizációján keresztül is létrejöhet, melyeket az egyének magukkal visznek az új helyzetbe, ahol egy-egy akcióban újra megjelennek. Ilyen szituációkban hiba lehet, ha csak az aktuális helyzetet vesszük figyelembe. A családgondozónak a pillanatnyi struktúra zavaival kapcsolatos munkája során, személyes értékelése kialakításánál foglalkoznia kell az összképnek a korábbi családdal kapcsolatos részével is, s figyelembe kell vennie a két struktúra összeütközését is. Mindez a szociális munkás *gondolkodásához* szolgáltat alapvető információkat, függetlenül attól, hogy a *gyakorlatban* milyen módszert választ.

Nem házasságok esetében a családok formája eltérő lehet a szokásos rendszertől, mellyel a mindennapi gyakorlatban találkozunk (egy férfi, egy nő és néhány gyermek). Nagyon sok családban van csak egy szülő. Ilyenkor azonban a család alapvetően fontos része lehet még az a személy vagy csoport, akihez az egyedülálló szülő tanácsért fordulhat, esetleg általa megerősítheti saját felnőtt voltát, vagy a szexuális partnere. Az egyszülős családnak ezek a partnerei lehetnek azonos vagy ellentétes neműek. A felnőttek egymással való protektív

kapcsolatainak jelentőségét nem szabad alábecsülnünk. Újabb kutatások (19, 106) rámutattak, hogy egy férfival kialakuló bizalmas kapcsolat hogyan járul hozzá az egyszülős anyák lelki egészségének megtartásához. Jelenleg még viszonylag keveset tudunk a homoszexuális párok családi struktúrájáról, kapcsolataik erősségéről és problémáiról. A fejlődéslelektan tételeiből könnyen megérthető, mennyire fontos szerepe van a sikeres családsszerveződésben a gyereknevelés alapkövetelményeinek és az életkornak megfelelő védő-óvó meghitt kapcsolatok, a ragaszkodás kialakításának. Pl. egy olyan családban, ahol egy fehér lesbikus pár a névszerinti szülők, a gyerekek pedig fekete angol fiúk, a probléma a "nemzedékek" közötti vonzalom volt. Itt különösen fontosnak látszott, hogy a megoldás kielégítse a gyerekek korának megfelelő fejlődéstani igényeket. Ha végiggondoljuk, mit kell bármely szülőnek vagy szülőként szereplő személynek – nemre való tekintet nélkül – a gyerek életkora, fejlettségi stádiuma szerint teljesítenie, akkor inkább tudjuk segíteni a "családot" abban, ők maguk is gondolják végig, hogy mire van szükség az egészséges szülő-gyermek kapcsolathoz, és hogy ezt képesek-e teljesíteni vagy sem.

Struktúra és hierarchia

A családtagok interakciók, viselkedési elemek sorozatával kapcsolódnak egymáshoz, melyeket az idők során kölcsönösen alakítanak ki. A létrejött kapcsolatok kívülről és belülről is befolyásolják, korlátozzák az érintett egyéneket. Az egyéni szabadság szükségszerűen korlátozott minden olyan rendszerben, ahol a kölcsönös lelki függés (az interdependencia) kulcsfontosságú. A családok az utódok felnevelésével és szocializációjával kapcsolatos feladatok megoldására szerveződnek, ezekért normál körülmények között a szülő vagy a szülők felelősek. Az egyik leggyakoribb probléma, amikor a családok a gyakorlatban azzal foglalkoznak, hogy *ki* a felelős. Ilyenkor gyakori, hogy még tudatos és rejtett szinten "labdázunk" az autoritással, alapvetően annak a feladata a határok kijelölése, aki a még függő gyermekek felett is döntéshozó joggal bír a kapcsolatban. Ez világosan jelzi, ki az igazi "felelős" a családeért, ill. a család és a külvilág közötti kapcsolatért. A külvilág előtt a szülők gyakran végrehajtó alrendszerként is szerepelnek. A családsegítőnek gyakran fel kell vállalnia annak felelősségét, hogy a "határőr" személyét megváltoztatja, sőt, a szülőket formálisan megfosztva szülői jogaiktól, a szülői tekintély felelősségét magára vállalja.

A családi életciklus

A családokkal folyó munka alapelveivel való ismerkedésnél számításba kell venni, hogy a gyakorlatban számtalan féle családszerkezet fordul elő. Ugyanakkor sok családi mintázat bármelyik szerkezet-típusnál előfordulhat. Az *életciklus fogalma* voltaképpen egy gondolkodási keret arról, hogyan is működik egy család a kulturális és társadalmi normák talaján. Azt például, hogy mi az elfogadható és mi az elfogadhatatlan viselkedés egy adott családban, a család életének minden szakaszában kétségtelenül a kulturális elvárások szabják meg. A biológiai fejlődés is szolgálhat némi támpontul, ennek segítségével végiggondolhatjuk, hogyan kapcsolódnak egymáshoz a szülői figurák és a gyerekek. A családi funkciók sok eleme elhelyezhető biológiai keretben, ez kiegészítheti a családról alkotott becslésünket, végső soron azonban csak a szociokulturális dimenziók alternatív tengelyét jelenti. A család által hozott probléma szisztémás szemlélete a szociálisan és kulturálisan meghatározott kereteket foglalja magába, s a rájuk alapozott kérdések segítenek annak a fontos problémának a megválaszolásában, vajon az adott család alkalmas-e sérülékeny tagjainak megóvására és a fejlődésre, van-e szükség átalakításra, és az elérhető segítség elegendő-e ehhez.

Minuchin (81) a családot olyan természetes fejlődési egységnek fogta fel, amely több stádiumon keresztül fokozatosan fejlődve, a saját szerveződésén belül mindig újra meg újra átalakul, de eközben tagjai számára a folyamatosságot is fenntartja. Minuchin szerint a családstruktúra "a funkcionális követelmények láthatatlan összessége, amelyek meghatározzák a család tagjainak interakcióit". A családokat és viselkedésüket két széles kényszerrendszer kormányozza. Ezek közül az elsőt univerzális kényszereknek nevezhetjük, mivel ezekkel minden családnak meg kell küzdenie: ilyenek a táplálás, a komplementaritás kialakítása, az autoritás és hatalom megszervezése, az interdependencia, illetve autonómia viszonyai. A kényszerek másik csoportja ahhoz kapcsolódik, ahogyan ezek az általános kényszerek struktúrálódása, szerveződése, és a mindennapos viselkedés, amelyen belül az egyensúlyuk kialakul.

Minuchin legjelentősebb hozzájárulása a családi feszültségeket az életciklusok fejlődésével magyarázó elmélethez annak hangsúlyozása: ezeknek a feszültségeknek a jelentkezése *minden* családban normális jelenség, és tulajdonképpen az átmeneti krízisek elkerülhetetlenek. Az olyan változások, mint a házasság, a gyermekszületés, a második

gyerek, a családban bekövetkező haláleset, egy idős nagyszülő beköltözése a családba; nyomást gyakorolnak az eredeti családi mintázatra, s révükön egy új mintázat jön létre. Új egyensúlynak kell kialakulnia, még rendszerint azon a tartományon belül, amelyet a család még szabályozni képes. Nagyon sok esetben azonban a család nem képes úgy átalakulni, ahogy szükséges, és eközben még kontinuitását is megőrizni. Ebből a megfontolásból vezette be Minuchin az alulszervezett család fogalmát a dezorganizált család helyett.

A család adott nehézségeit aktuális élettapasztalatuk fényében kell értelmeznünk. Ez azt jelenti, hogy figyelemmel kell lennünk magassabbrendű szervező elvekre, az elvárások és az attitűdök jelentőségére, a múltból származó tabukra. Éppilyen erős lehet egy, a jelenlegi szituációt befolyásoló tapasztalathány (pl. azoknak a fiatal lányoknak, akiknek egész élete állandó gondoskodásban telt, fiatal anyaként meg kell küzdeniük azért, hogy ki tudjanak alakítani egy olyan családformációt, amelyet ők maguk sohasem tapasztaltak – ld. 106).

Mások (30) a különféle családi feszültségeknél két tengelyt különítettek el: horizontálisan és vertikálisan. A horizontális tengely magában foglalja az előre jelezhető, a fejlődéssel járó stresszorokat, az előrelátható eseményeket. Ide tartoznak azok a veszélyek, melyekkel a család élete során találkozhat: különféle hátrányok, hosszú ideig tartó betegségek, korai halálesetek, valamint a családon kívülről származó olyan környezeti feszültségek, amelyeket az nem tud kontrollálni. A vertikális stresszorok magukban foglalják az előző generációk tapasztalatait, főleg, amelyeket a szülők tapasztaltak és adnak tovább. A család nyilvánvalóan azokon a pontokon a legsérülékenyebb, ahol az aktuális krízis feléleszt bizonyos, korábban a szülőktől átvett szorongásokat, amelyekkel ők sem voltak képesek megbirkózni annak idején.

Az intakt családi fejlődés életciklusból életciklusba átmeneti stádiumokon keresztül történik. Némileg leegyszerűsítve és elméleti formájában ezt mutatja a 2.1 táblázat.

A krízisben lévő család

Nagyon sok család – többnyire ilyenekkel találkozhat a szociális munkás is – történetében gyakran nincs megfelelő folyamatosság, s emiatt, vagy a szegényes, esetleg hiányzó családi tapasztalat miatt nem tudják elviselni aktuális problémáikat. Nagyon valószínű, hogy ezek számos, egészségüket veszélyeztető feszültségtől szenvednek, azaz krízis állapotában vannak.

Amikor a családi minta megszokott teherbírását az események sora

1. sz. táblázat

életciklus stádiumok	átmeneti feladatok	a családi rendszerben szükséges változások
az otthon elhagyása, egyedül élés	elkülönülés, függetlenség	A (1) lehetővé tenni a fiatal leválását a családról (2) krízis esetén se hívja vissza a család a fiatalot
házasság, házaspár	az új helyzet érzelmi felvállalása	B (1) az új családtag elfogadása (2) a magánélet tiszteltben tartása, új egyensúly létrejötte
kisgyermekes család	a kéttagú család átalakulása három- vagy négy tagúvá	(1) helyet csinálni a jövevénynek (2) új érzelmi elérhetőség formái (3) nagyszülő-szerepek elfogadása
serdülők a családban	a viselkedési és vélemény szabadság még rugalmasabb (szex is), de még az autoritás is fennáll	C (1) a család fiatal tagjai elismerik a változás értékességét (2) a küzdelem, vita és tárgyalás értékeinek elfogadása (3) az egymástól való különbözőség fontosságának felismerése
gyerekek kirepülése, "üres fészék" szindróma	az új családtagok "jövés-menésének" elfogadása, új határok a pár körül	D (1) a gyerekekkel új, felnőtt viszonyulás kialakítása (2) a családon kívüli világ lehetőségeinek újragondolása: időben, térben, pénzügyileg
késői életszakasz	a gyerekektől való nagyobb függőség elfogadása	E (1) a pár/egyen az öregséggel szemben is fenntartja tevékenységét (2) túlgondoskodás nélküli függés elfogadása (3) a veszteség/halál (saját is) gondolatának

(Dare, 1979 és McGoldrick, 1981)*

* Megjegyzés: alternatív kapcsolatokra vonatkozóan ld. Dare, 1979; valamint Carter és McGoldrick 1981.

vagy bizonyos egybeesése túlhaladja, az egyensúlyt fenntartó erők kimerülnek. A család ilyenkor felvállalhatja és választhatja a probléma megközelítésének teljesen új módját, mint ahogyan pl. ezt sok önszervező csoport teszi (gyakran éppen a családi élet körül kifejlődő krízisek területén, mint amilyen a gyermekre irányuló vagy a családban másként megnyilvánuló erőszak); vagy pedig átmeneti nehézségek lépnek fel az új megoldás megtalálásáig. Ez magában foglalhatja a korábbi családi szerkezet felbomlását is. Maga a krízis a régi mintázatok áttörését és az új mintázatok létrejöttének a lehetőségét takarja. Megnövekedik annak a valószínűsége is, hogy a család maga sohasem fog a korábbiakhoz hasonló módon megnyugodni. A krízis kimenetele nem szükségszerűen pozitív.

A krízis-intervencióról szóló tanítás a kliens szorongásának csökkentésére összpontosít, a remény felélesztésével, az autonómia és a helyzet feletti kontroll érzésének helyreállításával. A terápia lépésről lépésre történő megtervezésének ebben a folyamatban nagy jelentősége van. Sainsbury (107) világított rá, mennyire értékelik a dezorganizált családok még azt a lehetőséget is, ha egy problémás helyzetről a legkisebb részletekbe menően tudnak beszélgetni, és ezzel nagyobb jártasságot nyernek azzal kapcsolatban.

A családsegítők másoknál sokkal gyakrabban kerülnek szembe azzal a lehetőséggel, hogy az eredeti családi szerkezet már áttörte határait vagy felrobbant és egyes tagjait elkergette, kizárta, eltűntette. Ennélfogva egy új rendszert kell kialakítani: ez lehet elfogadható a családtagok részéről vagy esetleg éppen teljességgel elfogadhatatlan. Ilyen időszakban a család és a szakember közötti kontaktus alapvető jellemzője az, érzé-e azt a család, hogy a szociális munkás képes kontrollálni a krízist és segíteni őket. A családi rendszereket egy képzeletbeli spektrum három pontján helyezhetjük el. A spektrum a hajlékonyságtól a merevségen keresztül a káoszig terjed:

1. Az egyéni autonómia kialakulását az interakciók megfelelő rugalmasságával és a kifejeződés szabadságának biztosításával lehetővé tevő családok (beleértve ebbe a vélemények közötti különbségek és az új mintázatok kifejlődésének tolerálását).
2. A család számára a kifelé mutatott konformitás különlegesen nagy jelentőségű, még az egyéni nézetkülönbségek elnyomása árán is.
3. Az örökös ellenkezésem és az eredményként előálló "kríziseken" alapuló, kaotikus interakcióval rendelkező családok (akik természetesen nem tanulnak a krízisekből).

Az első típusba tartozó család nagy valószínűséggel a szokványos étellel együttjáró veszélyek kapcsán lehet a kliensünk: mint pl. valamilyen baleset, súlyos betegség, szociálisan hátrányos helyzetből fakadó nehézségek, váratlan haláleset, átmeneti otthontalanság. Ugyanakkor a segélyező intézményekben is gyakran találkozunk velük, örökbefogadó és nevelőszülői minőségben, vagy mint közösségi munkásokkal, kitartó önkéntes segítőkkel. Ezek a családok képesek arra, hogy felhasználják a profi családgondozó ötleteit, amelyek révén újra tudják gondolni és újra tudják rendezni átmenetileg kaotikus érzéseiket.

A második típusba tartozó családokkal olyan helyzetekben találkozunk, ahol akut mentális probléma keletkezik a család egy vagy több tagjánál (ez leggyakrabban valamilyen elmebetegség), valamelyik serdülő vagy akár felnőtt családtagnál. Sok esetben olyankor találkozunk velük, amikor a családban rejtett, titkolt erőszak is előfordul, főleg a gyerekek folytonos bántalmazása. Ide tartoznak – sajnos – azok az esetek is, ahol a segítséget nyújtó szülők – legyenek akár örökbefogadók, akár hivatásos nevelőszülők – nem tudnak szembenézni azzal a feszültséggel és erőszakkal, amelyet munkájuk jelent. Ilyenkor hajlamosak úgy viselkedni, mintha minden rendben lenne, tagadni mindenfajta nézeteltérés lehetőségét, amely munkájukkal kapcsolatban a felszín alatt felbukkan.

A harmadik csoportba a kaotikus családok tartoznak. Ezek hasonlóak, bár nem feltétlenül ugyanolyanok, mint az alulszervezett család. Eredetileg Minuchin és munkatársai (80) írtak le ilyeneket a "Nyomozgató családok" című munkájukban. Ezeknél a családoknál olyan fokú krízis vagy erőszak jelent nekik a szokványos életmenetet, amely a legtöbb ember szerint igencsak távol esik a normálistól. A sérülékenyebb családtagokat elsősorban a protektív, védő-óvó kapcsolatok hiánya és a generációk közötti határok problémái veszélyeztetik. Az egyik ilyen családban pl. a gyerekek esti játékokat kutyákat használnak szexuális partnerül, amin az anya meg a szeretője nemcsak jól szórakoztak, hanem még be is segítettek. Ez rettenetes generációs konfúzióra utal, s az életkoruk miatt sérülékenyebb kisebb gyermekek hosszútávú védelmére, gondozásba vételére volt szükség.

Családi egyensúly és ellenállás a változással szemben

A családban működő "homeosztatikus mechanizmusok" koncepciója (ezek a mechanizmusok tartják fenn az érzelmi és viselkedési egyensúlyt adott határok között) az utóbbi időben klinikai és kísérletes

megalapozást nyert. Ez a szemlélet elősegíti, hogy a szociális munkás egy gondolati vezérfonal mentén fel tudja becslni a család kulcsjellemzőit, kapcsolatukat az adott problémával, a családon belüli viszonyokkal. Fontos megvizsgálni, mennyire koherensek a kulcsjellemzők, s ami a legfontosabb: milyen a változáshoz való viszonyuk. Például a kriminalitás kulcsfogalom lehet egy adott családnál az egységük definiálásában. Ennek alapján a családsegítő is jobban meg tudja fontolni, hogy a család valamelyik tagjának "megjavulása" milyen hatással lehet a többiekre. Ugyanis, ha a változott családtag, a "páciens" a családban marad, az a többiektől is változást követel meg. Ez ellenállást provokálhat vagy úgy oldódik meg, hogy ugyanez a probléma meg fog jelenni egy másik családtagnál (s ezzel lehetővé válik, hogy a családi egyensúly változatlan maradjon), vagy úgy, hogy a "megjavult" problémahordozó személyt kizárják a családból.

Számos tanulmány mentálisan egészségesnek azt a családot tartja, amelyik képes tolerálni a viselkedések, és vélemények széles skáláját és ahol a családtagok nagy mozgásszabadsággal, de a család, mint egész egyensúlyát nem csökkentve tevékenykednek. Az ilyen család a külvilágból érkező új gondolatokat (s köztük a szakemberek véleményét is) könnyebben befogadja és reagál azokra. Az ezen vonásokkal felruházott család képes problémáival kapcsolatban új megoldások megtalálására.

Ezzel szemben a súlyosan diszfunkcionális családok sokkal szűkebb válasz-spektrummal rendelkeznek. Kevés figyelmet fordítanak az egyes családtagok meglátásaira, az egyéni érzékenységre, valamint arra is, hogy leválasszák azokat a nézeteket, amelyek nem illeszkednek a családi egyetértést megtestesítő normákhoz. Mind a nagyon rigid, mind a nagyon kaotikus családok hasonlóak abból a szempontból, hogy az eredeti modell változatlan fenntartását erőszakolják, és képtelenek feldolgozni az új gondolatokat, képtelenek a változásra (72).

Hogyan fogadja a család az információt és hogyan változik a családi rendszer? Ez a kérdés nemcsak a család saját jellemzőitől függ, hanem attól is, ahogyan a külső ágens (a hivatásos segítő) vélekedik saját beavatkozásáról, ahogyan kontaktusba kerül a családdal, amilyen tervet össze tud állítani, amennyire képes felmérni azt, hogyan fogadja majd a "rendszer" az információt és hogyan vált át majd egy adaptívabb szerveződésbe. Az ilyen átváltás mind az attitűd, mind a viselkedés változását megköveteli majd, de rendszerint az egyik követi a másikat.

A családokkal folyó szociális munkával kapcsolatos rendszerelméleti gondolkodás és terminológia részletesebben a szerző más munkáiban (52, 54) található meg.

A családok becslése

A családok erejének és problémás területeinek felbecslésére több munkacsoport is kifejlesztett érdekes, gondolatgazdag módszereket. A Nagy-Britanniában ismert valamennyi értékelés a család működésének egy dimenziójára épül, mint pl. a kommunikáció vagy az érzelmi működés vagy a viselkedés. Az ilyen egyszempontú értékelés nem előnyös. Rutter (102) a családi működésben nyolc területet különített el. Ezek a területek megfelelnek a gyermekeknél fellelhető pszichés stresszoroknak, amelyeket egy korábbi tanulmányban (48) Gorell Barnes a családok komplex értékeléséhez használt (ez a gyermek és a szülők fizikális felmérését is tartalmazta, mivel a családi működés megítélésénél a gyerekek fizikai, érzelmi és pszichés nevelését befolyásoló valamennyi területet számításba kell venni):

1. Az érzelmi kötelékek hiánya vagy erős torzulása.
2. Kifejezett zavarok a családnak biztonságos érzelmi bázisként való működésében (ahonnan a gyermekek biztonsággal kutathatják a külvilágot).
3. A gyermeki (tudatos vagy tudattalan) utánzás tárgyául szolgáló szülői modellek hiánya vagy súlyos torzulása (az identifikáció folyamata zavart szenved).
4. A feszültségek leküzdésében diszfunkcionális alkalmatlan formák tapasztalhatók (pl. nem megfelelő agresszió-kezelés, az egyes betegségekhez való folytonos visszatérés).
5. A szülők közötti interakció hiánya vagy kifejezett torzulása.
6. A szükséges és a fejlődésnek megfelelő élettapasztalatok és életfeltételek hiánya (táplálék, meleg, játék, beszélgetés és a szociális készségek kialakulásához vezető interakció).
7. Nevelési eljárások hiánya vagy éppen eltúlzott alkalmazása.
8. Hiányos vagy eltorzult kommunikációs háló (a családon belül, illetve a család és a külvilág között).

A családokat régóta tanulmányozó szerzők azt tapasztalták, hogy azok különbözőképpen kezelik feszültségeiket: vagy közelednek egymáshoz vagy pedig eltávolodnak. Minuchin ezt a mozgást a kohézió vagy a nagyobb távolság irányában beolvadásnak, illetve visszavonulásnak, elkerülésnek nevezte el. Jordan (67) integrálódó és centrifugális családot különböztet meg, Byng-Hall (24) pedig részletesen vizsgálta azokat a mechanizmusokat, ahogyan a gyerekek szabályozni tudják a szülők közötti távolságot a család megfelelő egyensúlya érdekében.

Bár az egyes elméletek különböző leíró fogalmakat használnak, mindegyikük központi helyen említi a "családi egyensúly" fogalmát, melyet a család a krízis kapcsán fenntart. Reiss (95) több, mint 1000 családdal végzett kísérletei során kimutatta, hogyan szabályozzák a családok önmagukat bizonyos paramétereken belül, s módosítják egymás működésének különféle vonatkozásait annak érdekében, hogy megóvják a család, mint egész "egyensúlyát".

Az "egyensúllyal" kapcsolatban levő jellegzetesség, hogy annak megőrzése érdekében bizonyos családok időről időre kizárják, kizsájtják egy-egy tagjukat. Arra nézve, hogyan jut el a probléma-kezelés ehhez a lépéshez, jó magyarázatot nyújt a család előző generációjának története. Ennek során gyakran világossá válik, hogy inkább családi törvényről, és nem egyéni patológiáról van szó. A gyakorlati megoldás (időről időre a gyerekek állami gondozásba adása, egy családtag elmeosztályra küldése stb.) vagy a korábbi élettapasztalatból vagy az előző generációtól származik.

A szociális munkásnak, amikor egy személlyel találkozik, azt kell elsősorban megértenie, elfogadnia, hogy az illető valahol szülő, házastárs vagy gyerek, és gondolkodásában, látásmódjában, érzéseiben annak a rendszernek a mintázatát, annak a szerveződésnek bizonyos elemeit hordozza, amelynek a része. Ez még akkor is így van, ha csak a szociális munkás van vele a szobában. Amikor a kliens által hozott problémával kapcsolatban segít neki azon elgondolkodni, mindezt figyelembe kell vennie.

3

A család és segítője – a szociális munkás

A szociális munka és a családterápia viszonya

A Barclay Report (1982) szerint a szociális munkásnak két különböző típusú ismeretre van szüksége. Az egyik gyakorlati jellegű: ismernie kell a lakóterület, a család és a szomszédság mindennapi életének szerveződését, valamint a különböző intézmények felépítését, rendszerét és főleg elérhetőségüket. A másik fajta tudás inkább elméleti – az emberi folyamatok, a viselkedés törvényszerűségeiről, "értelméről". A tehetséges szociális munkás képessége pontosan abban rejlik, hogy ezt a két eltérő jellegű területet kapcsolatba tudja hozni egymással, méghozzá termékeny munkakapcsolatba, amikor a különböző, sajátos igényű kliensek vagy családok megkeresik. S tegyük hozzá: meglátásainak sokkal inkább cselekvésben, akcióban, mint szavakban kell megnyilvánulnia. Egy másik jellemzője a szociális munkának, hogy az egyedi esetekkel való foglalkozást a gyakorlatban mindig ellenpontoszák a közösségekben (különböző intézményekben, pszichiátriai osztályokon) végzett csoportmunka különböző formái. A kérdés az, vajon a mindennapi szociális munkában a családokkal – sokféle formában – kapcsolatos tevékenység mennyiben tér el azoknak a gondolkodásától és gyakorlatától, akik magukat családterapeutának tekintik, s vajon az ilyen különbségeknek vannak-e lényeges gyakorlati következményei vagy sem?

A szociális munkás idejének legnagyobb részét olyan családokkal tölti, amelyek az adott időszakban éppen változnak vagy változtak. Így pl. valamely családtag halála, valakinek a kiválása, kizárása, esetleg eltávolítása után a család formailag is megváltozik. Ilyen esetekben a családgondozónak az újraszerveződést kell segítenie, elsősorban azt, hogy a család feltérképezze mi vészett el, és hogyan tudna kialakítani egy új struktúrát. A munka során valószínűleg más szakemberekkel is kapcsolatba kell lépnie, akik inkább a teljes családdal szoktak foglalkozni, a stabil, hosszabb ideje rögzült rendszerekben járatosak csak. A szociális családgondozó speciális készségei tehát főként a családi

30 Családterápia és gondozás

struktúra aktív újjászervezésében mutatkoznak meg. Azt, hogy ez mennyire innovatív, számos példa mutatja. Így pl. Harrison (59) leírta az önkéntes szomszédsági segítőik felhasználásának rendszerét, mások (36) a családstruktúrát részben megóvó elhelyezési szisztémát javasoltak (a testvérek együtt tartása a nevelőotthonban). Ilyen újtó, kreatív megoldás a Kent-megyei adoptálási rendszer (Kent Fostering Scheme), amelyben az intézményi elhelyezéssel szemben egy új család létrehozásával óvják meg a gyermekeket, függetlenül életkoruktól. Mindezek arra is rávilágítanak, mennyire el van köteleződve a szociális munkás a védő kapcsolatban létrejövő kötődésnek és személyiségfejlődésnek – ezt úgy tiszteli, mint azt az alapvető emberi jogot, amelyen magának a szociális munkának a legnemesebb indítékai nyugszanak.

A családterápiás és a hivatali segítés összekuszálódott mintáinak tisztázását célzó szándékkal lépett fel a Nevelőszülők Szövetsége is (British Association of Adoption and Fostering – ld. 101, 2, 3). A gondozásban levő gyermekek helyzetének tisztázását elsősorban a "családhoz tartozásuk" érzésével kapcsolatban tartják fontosnak. A szövetség megállapításai szerint alaposan ki kell dolgozni egy, a korábbi zűrzavart megszüntető struktúrát és működési kereteket. Mindenekelőtt olyan méreetre van szükség, amelynek révén fel lehet mérni a családi élet működésképtelen területeit. Erre a "diagnózisra" támaszkodva azután meg lehetne szüntetni az alkalmatlan vagy ártalmas érzelmi kötéseket, és fel lehetne számolni azok "szülői" kapcsolatait, akik már nem szülők.

A családterapeuták főleg két dologgal foglalkoznak. Egyrészt a családdal, mint egésszel, amely az alárendelt egyének és a fölérendelt társadalom igényeinek, követelményeinek és stresszeinek szorításában működik. Másrészt foglalkoznak a család bármely tagjának pszichés viselkedési zavarával. Ez utóbbit úgy fogják fel, mint az adott időpontban a család működéséről szóló közlést. A hivatásos terapeuta azt akarja megérteni, miért nem elegendőek a család aktuális eszközei a szóbanforgó zavar kezelésére, s vajon mi a különbség a jelenlegi helyzet meg egy korábbi között, amikor meg tudtak birkózni egy nehézséggel. Minden problémát vagy zavart, jelentkezzen bármely, a családdal élő gyermeknél vagy fiatalnál, a családi rendszeren belülnek vesz, és ugyanígy kezeli a családban felbukkanó változásokat, nézeteket, megoldási kísérleteket is.

Általában ez a rendszerszemlélet a fő különbség a családokkal végzett szociális munkával szemben. Pedig az a családgondozó, aki nem veszi figyelembe az aktuális probléma szisztémás vonatkozásait

(tehát nem családrendszerben gondolkozik), azt kockáztatja, hogy elvétí az aktuális élethelyzet értékelését, amelyben a gyermek most él. Tudatában kell lennünk, hogy ez az aktuális élethelyzet nemcsak a benne élő személyek pillanatnyi fejlődési igényeit, szükségleteit foglalja magában, hanem a korábbi élethelyzetek következményeit, befolyását is, amelyeket az illető személyek addig a pillanatig megélték. Pl. egy mostoha szülős családban mindenképpen számításba kell venni a korábbi házasságok hatásait, a volt házastársak befolyását, még ha a jelenlegi család keretein kívül is élnek. Továbbá: számításba kell vennünk azokat az elvárásokat, melyeket a jelenlegi házastársak a jelenlegi családdal kapcsolatban támasztanak, de azokat is, melyeket a gyermekek és a szülők egymástól a korábbi felállás alapján elvárnak. Nem tekinthetünk el a volt házastársak és a jelenlegi családtagok között fenntartott jelenidejű interakcióktól sem. Ugyanilyen a helyzet egy nevelőszülős családban is, itt úgy fogalmazódik meg a kérdés: mit várnak el a gyerekek egy korábbi családelemén alapján, és mit vár el a nevelőszülő, akinek a korábbi családról nincs tapasztalata. Ezt a kérdést ki kell egészíteni még annak vizsgálatával, hogy mi a helyzet az eredeti és a nevelőszülős család közötti határokkal. Hogyan hat ez a jelenlegi problémára? Sok gyermeknél több, egymást követő nevelőcsalád és korábbi elköteleződés hatását kell tekintetbe venni, mivel a gyermek saját magában tovább viszi a korábbi hatásokat, és azok nála a családról alkotott kép részei. Éppen ezért mindig meg kell kísérelni, hogy az adott problémát a legnagyobb, még kezelhető rendszeren belül vizsgáljuk. Ekkor számításba tudjuk venni az egymással kapcsolatban álló faktorokat, és végeredményben gyakran egészen más fényben fog a probléma előtűnni, mint ahogy eredetileg megjelent.

Parsloe, a szociális szolgálatokban dolgozó munkacsoportok felmérése alapján (40) rámutatott arra, hogy a szociális munkásokat kiképzésük során nem készítik fel kellően annak a kontextusnak a megértésére, amelyben klienseikkel dolgozniuk kell. A szociális munka módszereinek tanításában csupa orvosi és pszichiátriai szemléletű esettanulmány szerepel. Ezekben szinte kizárólag a kliens és a szociális munkás közötti kapcsolat kap hangsúlyt. Más képzésekben pedig az esettanulmányokat rendkívül általános javasolták, hogy a leendő szociális munkások képzésénél a személyes interakcionális készségek gyakorlására fordítsanak nagyobb figyelmet. Ugyanez vonatkozik a családokkal végzett közvetlen munkára is – a képzésben ezt alig használják, pedig az ide vonatkozó legkülönbözőbb tanulmányok utal-

nak arra, hogy erre van szükség a szociális esetek kb. harmadában (38).

A DHSS tanulmány óta eltelt 5 év alatt a családokkal történő szociális munka képzési szisztémája megváltozott, bár ez elsősorban a végzés utáni időszakra vonatkozik. Azóta a kiképző kurzusok jobban figyelembe veszik a családsegítő és a kliens családja között létrejövő viszonyt, valamint az ő elképzelését arról, amit csinál. A szolgálatoknál folyó képzési lehetőségek gyakran használnak szerepjátékot, készségfejlesztést, a valóságos szituáció újrapróbálását, bizonyos vonatkozásainak átgondolását. Ezeket főleg olyankor használják, amikor a családsegítő úgy érzi, "beleragadt" a család viselkedési mintáiba. Az esetmegbeszélő tréning haszna így nemcsak készségfejlesztés, hanem az adott eset összefüggéseinek mélyebb megismerése is. Bár az első területen a fejlődés gyorsabb mint a másodikon, a családterápia tanításában látható jelenlegi fejlődés újabb lökést adhat ezen módszerek alkalmazásának.

A családterápiás módszereket már megkísérlő szociális munkásokról szóló saját tanulmányom (50) már kimutatta, hogy a különféle módszerek lassan átítatják a gyakorlatot (a segítők kiválasztása a brit Családterápiás Szövetség tagnévsora alapján történt, tehát nem tekinthető randomizált mintának). A megkérdezettek nagyon különféle közegben működtek: szociális hálózatok, pszichiátriai osztályok, családsegítő egységek, pártfogói felügyeleti rendszer, gyermek- és családpszichiátriai részlegek. A családterápiás megközelítés értékeit a válaszolók a következőképpen összegezték:

1. A kommunikáció és a részvétel nyitott modelljét a családok jól fogadják.
2. A módszer a szociális munkásnak is jól követhető, kellemes.
3. Az egyénről a családba helyezi át a figyelem központját, ami pozitív következményekkel jár.
4. A szociális munka valóságközeli, kézzelfogható.
5. Más módszerekhez képest különösen hatékony a problémamegoldásban.
6. A problémamegoldáson túl is javítja a családi élet minőségét.

A családokkal folyó szociális munkában különösen előnyösnek tartották a rövidtávúságot, a problémaközpontúságot és a módszer célratorr voltát. A tanulmány azt is felfedte, hogy a kiképző kurzusokban egymástól nagyon különböző elméleti megközelítések szerepelnek, amelyek, bár jelentősen hatnak a hallgatókra, egymással azonban csak

kevésbé illeszthetők össze. A válaszolók is kifejtették, hogy gyakorlati munkájuk során gyakran okoz nehézséget a két legfontosabb, de nagyon különböző irányzat összeegyeztetése – ez a kettő a személyek belátását hangsúlyozó pszichodinamikus elmélet, ill. a szociális kapcsolatok (a kontextus) jelentőségét kiemelő szociológiai elméletek.

A megkérdezettek kisebb része munkáját kiterjesztette a közösségi társas hálóra is, beleértve ebbe a rokonokat, a lakóhelyi környezet tagjait és azokat a szakembereket is, akik a családi támogató rendszer szempontjából fontosak voltak. Ezekben az esetekben a munka kiterjesztésének alapköve az a szélesebb értelmű családfogalom, amelyet ezek a szociális munkások magukénak vallottak.

Hogyan segíthetnek nekünk a korábbi kutatások?

Családokkal végzett munkáról korábban is sok tanulmány jelent meg, akár a szociológiai, akár az analitikus irodalomban. Ezek közül ismertetnék néhányat, amelyek hatottak a szociális munka gyakorlatára az utóbbi 10 évben. Younghusband (128) a családot csoportként fogta fel, munkáiban a szociológiai és a pszichodinamikus szemléletet próbálta ötvözni. Nagy hatással volt a szociális munkásokra Mayer és Timms (78), Jordan (67) és Sainsbury (107) munkája, mivel ezeket a családban végzett szociális munkára való különös figyelemmel írták. Ennek rendszerszemléletű megközelítését Walrond-Skinner (119) adta először, tárgyalva az idevágó technikai elemeket is.

Jordan (67) a rendszerszemléletű gondolkodás kommunikáció-elméleti kérdéseit taglalta, figyelmeztetve azokra a veszélyekre, amelyek abból származnak, ha a családot tartjuk páciensnek. Ekkor könnyen félreismerjük a családot, mint egész protektív tényezőit, amelyek a problémákat a család egyetlen tagjába sűrítik. A családsegítőnek figyelnie kell a család biztonságérzetére, miközben felgöngyölíti a problémát. Jordan a következőképpen hívja fel a figyelmet a család "egyensúlyára":

"A családi élet mintázatait nem merev szabályrendszerek határozzák meg – ez folyamatosan, mint kényes érzelmi egyensúly alakul ki a tagok szükségleteinek eredményeképpen. Ezek a normák sok év konfliktusainak, kompromisszumainak, az egymás iránti elköteleződéseknek végső összegzését jelentik. Ezen keresztül épült a család, biztosítva a tagok számára a boldogságot, biztonságot, támogatást, a lehetséges szenvedésektől és bizonytalanságtól való védelmet."

Jordan felismerte, hogy az a szociális munkás, aki ezt a mintázatot akárcsak közelebbről meg akarja vizsgálni – a család szempontjából "felforgató" (Jordan szavaival). Nagyobb veszélyt jelenthet nekik, mint akár egy családtag elvesztése. Különösen így van ez abban az esetben, ha a család már régóta bízik az egyik családtag intézményi elhelyezésében, olyan eszközként, amellyel a többiek stabilitását fenn tudja tartani.

A családi egyensúlyban szerepet játszó "védekező mechanizmusok" erejének a felismerése a legújabb családterápiás gondolkodásban ismét megjelent, különösen a milánói csoport munkásságában (88). A későbbiekben ezzel még foglalkozunk (10. fejezet).

Az előző fejezetben ismertetett kutatás (95) szintén foglalkozott azokkal a mechanizmusokkal, amelyek révén a család fenntartja ezt a védekező rendszert. Van azonban valami, amelyet Jordan nem vett figyelembe a változással szembeni családi ellenállás elemzésénél, pedig ez több reménnyel töltheti el a szociális munkást, hogy egymaga is képes lesz eredményesen beavatkozni. Arról a protektív elemről van szó, amelyet az indexpáciens képvisel, amikor "egyetért" azzal, hogy az ő címkézésével maradjon fenn a status quo. A protektivitásnak ez az aspektusa erőteljesen felhasználható arra, hogy a családnak saját magához és az indexszemélyhez való viszonyulásában változás jöjjön létre. Amikor a család elé tárjuk, hogy a problémás viselkedés a többi családtag számára védő-óvó funkciót tölt be, hogy szeretetből fakad, akkor egy erőteljes üzenettel értékén vesszük azt a belső erőt, amely ekkora lojalitást vált ki az egyik családtagból, s amely erőről ők megfedkeztek a krízis során.

Nyilvánvalóan meggondolatlanság lenne azt állítani, hogy minden viselkedés átdefiniálható annyira pozitívvá, hogy az végül a család harmóniájához vezet! Mégis, ha ragaszkodunk a kölcsönös protektivitás tudatosításához, a problémás viselkedés pozitív, egyensúlyteremtő értékeléséhez, s képesek vagyunk egy más minőségű felfogást visszatükrözni a családnak, akkor ez gyakran vezethet valamilyen jobb kimenetelhez (ld. a 7. és 10. fejezetet, a "deviáns" viselkedés átfogalmazásának példáit).

Sainsbury (107) sok olyan témát összegez, amelyekről Mayer és Timms írt először. Az egyik ilyen a kliensek felfogása, véleménye a szociális munkáról. Sainsbury arra volt kíváncsi, mit tekint a kliens jó gyakorlati készségnek és megfelelő személyes tulajdonságnak a szociális munkásnál. Az FSU révén segített családokat választotta vizsgálati csoportként. (Ezek körében az utóbbi 10 év folyamán sok vizsgálat történt. 1972-ben a DHSS számos kutatást támogatott a

szociális hátrányok intergenerációs viszonyainak felmérésére. Ezeket röviden a fejezet záró részében tekintjük át.)

Sainsbury kutatási eredményei – s főleg témája, amely szerint a kliens értékeli a szociális munka mineműségét – előre mutatnak a család és segítője közötti bensőséges érzelmi kapcsolat, a családi élet apró részleteivel és azokból eredő problémákkal való foglalkozás, és a kliens realitásának elfogadása felé. Ez már elmozdulás attól a "dependencia-modelltől", amelyben a kliensek és családok a szociális segítőben csak az első számú "fejőstehenet" látták. Sainsbury szemléletében az intimitásra alapuló szociális munka az autoritás bizonyos mértékű adagolásával ötvöződik.

Rendszerszemlélet és szociális munka

Sok szerző foglalkozott a szociális munka rendszerszemléletével, azaz adott személynek vagy jelenségnek egy másikkal való kapcsolatával. Vickery (111) tanároknál vizsgálta azt a különbséget, amely a csak egyféle szerveződési alapelvet elfogadók és azok között van, akik szerint a dolgok egymástól eltérőek, függetlenek, sőt ellentmondások. A szociális munkában családteória szerint történő gondolkodás ugyanettől a problémától szenved: vajon lehet-e egyesíteni a család szerveződéséről szóló, eltérő konceptuális szemléleteket? Mindegyik elmélet más-más irányban fejlődő módszertant alapoz meg. A szociológiai elméleteket és a családteóriákat egyesítő koncepciókat legjobban Specht és Vickery (111) munkájában találjuk meg, a Vickery, Goldstein és Pincus, valamint Minahan által írt fejezetekben. A szerzők sokféle elméleti konstrukcióval foglalkoznak, s többek között az egységesítő szakember szemléletével is. Amellett voksolnak, hogy a szociális munkásokat meg kellene ismertetni az örök emberi dilemmákkal foglalkozó elméletek széles spektrumával, a gyakorlati munkát tartva előtérben. "Bár a kliensek szükségletei alapján az intézmény képes definiálni céljait, a beavatkozás módszerei és célpontjai nem választhatók ki annak a szociális rendszernek az alapos ismerete és az iránta való nyitottság nélkül, amelyben a problémák gyökereznek."

Goldstein saját személyes irányváltásával foglalkozik – a pszichodinamikusan orientált megközelítéstől a sokkal inkább rendszerszemléletű megközelítés felé. Ez a váltás lehetővé tette számára, hogy rendszerelvű és kommunikációelméleti koncepciókat használjon a problémamegoldásban, s nemcsak a kliensről való elgondolások megváltozását, hanem eltérő készségek kifejlesztését is eredményezte

(mint pl. a másokkal való kommunikáció javulását). Az idézett szerzők arra is emlékeztetik a szociális munkásokat, hogy az egyének kétféleképpen is megismerhetők: mint elkülönülő személyek és mint egy nagyobb szociális struktúra részei. Megfordítva, ez a nagyobb szociális struktúra – család, csoport, szomszédsági hálózatok, közösségek – is tekinthető komplex egységnek is, meg olyan egyének társulásainak is, ahol mindenkinek megvan a saját szükséglete, reménye, ambíciója (111). Ez az a kulcspont, amely az összes, szociális munkával kapcsolatos megközelítést egyesíti: a családok és közösségek egyénenként állanak, akik családokat és közösségeket alkotnak. Fő különbség csak a módszertanban van: hová szándékozunk eljutni és hogyan?

A családterápiák sokféleségéhez hasonlóan, a szociális munkások rendelkezésére álló sokféle elv is, ahelyett, hogy segítené őket, megosztó erővé válhat. Irreleváns pl. az a régi vita, hogy vajon a család viselkedésével vagy pedig a családi érzésekkel való foglalkozás-e a problémamegoldás hatékonyabb módja, ha nem vizsgáljuk a tágabb kontextust. A szisztémás megközelítés csak a családsegítő + család rendszer kontextusán belül teszi fel a kérdést, "melyik fog a legjobban működni itt?" – és nem metodikai érveket keres. "Ki az, aki dolgozik; mi az illetékességi terület; milyen környezetben vagyunk; milyen megoldási módot ismerünk?" Ez az összes lényeges kérdés.

Éppúgy, mint a családterápiákban, az elmélet könnyen megosztja a követőket, s a "rendező elv" gyakran végtelen rágódásba torkollik arról, melyik módszer az igazi? Ebben az országban a családterápia már túljutott ezen a fázison.

Jelenleg a rendszerszemlélet irányában nagyobb az érdeklődés, mivel ez jó kontextuális keretet nyújt a családban való gondolkodásra, viselkedésük, érzelmeikről egyaránt. Háttérbe szorult viszont az a kérdés, hogy vajon a pszichodinamikus, a strukturális, a szisztémás vagy a stratégias megközelítés-e az igazi (121, 52, 12, 125, 113).

Vannak-e veszélyei a szociális munkás családterápiájának?

Mielőtt folytatnánk, meg kell beszéljünk a címben foglalt, az eddigiektől eléggé elütő kérdést. Egy korábbi felmérésben (a szociális munkában alkalmazott családterápiás módszerekről – 50) már volt szó a rendszerszemléletű megközelítés veszélyeiről. Két fő probléma merül itt fel. Az egyik akörül forog, hogy vajon hol van a hivatásos segítő beavatkozásának a határa, és hol lehet – vagy kell – azt meghúzni, amikor a figyelem az egyénről a közösségre csúszik át. A

vizsgálat során az egyik megkérdezett kétségbeesetten számolt be arról, mennyire megzavarta őt a szisztémás gondolkodásra való átváltás. Azt érezte, hogy az ilyen terápiának nincs határa, az szó szerint "világterápia". Bár egy ilyen, mindenre kiterjedő szemlélet jogos lehet akkor, amikor "mindennel baj van", mégis, mint ahogyan Haley rámutatott, "polgárként valaki akármilyen radikális szemléletű is lehet, azonban terapeutaként az a dolga, hogy olyan tanácsot adjon, amellyel az éppen adott szociális egység vagy család meg tudja oldani az éppen akkor meglévő problémáit" (57).

A szociális munkások másik nehéz problémája, hogy családterápiás megközelítés esetén változtatniuk kellene saját szakmai szervezetük felépítésén. A hierarchikus döntési mechanizmus, az önkényes felelősségi szintek ugyanis akadályozzák ezt a fajta munkát. Ahol már korábban kialakultak a régebbi elméletre alapozott hozzáállások és szervezeti struktúra, ott a változásról, a család és segítője közötti viszonyról szóló újabb elképzelések a régiekkel ütközni fognak. Haley stratégiás szempontból fogalmazta meg ezt a kérdést egy régebbi cikkében (*"Miért kell a mentálhigiénés intézményeknek a családterápiát elkerülni"*) (56). Az utóbbi öt évben hazai írások is tárgyalták ezt a kérdést (1, 41, 113). Adams és Hill különösen arra figyelmeztet, milyen tehetetlenséggel találhatja magát szemben a szociális munkás a saját hivatalán belül, ha munkamódszerén változtatni akar. Utal arra a feszültségre is, amelyet a családsegítőben a saját hivatalának a tehetetlensége indukál, miközben azt érzi, hogy ő maga képes lenne a családnál hatékony változások elérésére. Mindehhez még hozzáadódik az a nehézség is, hogy az önmagát "szükséget szenvedünk" vagy "alkalmatlanok vagyunk mink arra" címkével illető család pontosan tudja, hogy bizonyos segélyek elnyeréséhez részt kell venniük úgynevezett "családterápiában". Az idézett szerzők utalnak arra, hogy miután a szociális munkás rájön arra, hogy ő maga is részt vesz ebben a játszmában azzal, hogy ő erőltette ezt a fajta részvételt, következtetéseiben el fog jutni ahhoz, hogy a megoldás csak úgy képzelhető el, ha a családterápia nem lesz annak a hivatalnak a feladata, ahol ő dolgozik. Ezeket a problémákat vizsgálja De'Ath (39) is, hogy miközben a hátrányba kerülő családokkal foglalkozik, a támogató rendszer nem tud kapcsolatba kerülni a család egészséges elemeivel, amelyek biztosíthatnák azt, hogy a család cselekvőképes rendszernek tekintesse magát. Ilyen szempontból mindegy, hogy a hátrány betegség, munkanélküliség vagy a szociálisan kedvezőtlen környezet miatt alakult ki. A szociális szolgálatok a család saját, közösségi alapú cselekvőképessége helyett azokat a beavatkozásokat részesítik előnyben, ezzel

arra készítette a hozzá fordulókat, hogy magukat egy probléma szenvedővé definiálják, és ezzel reménytelen, önerő nélküli szerepbe szorítják őket.

Kerülhet mégis jó mederbe a családokkal folytatott munka?

Hogyan taníthatja meg a szociális segítő a családot mégis saját erőforrásainak, lehetőségeinek a megtalálására? Ennek érdekében első sorban azt kell elfogadnunk, hogy tulajdonképpen külső szemlélők vagyunk, akik "nem értik", hogyan működik az adott család és miért éppen úgy működik, ahogy. Megválaszolhatatlan kérdéseket csak egy kívülről álló tehet fel, márpedig ezek a kérdések éppen azért szükségesek, hogy létrejöhessen a családban egy másfajta gondolkodás. Ez azt jelenti, hogy meg kell szabadulni a formális szakmaiságtól a családokkal folyó munkában, de ugyanakkor arra is képesnek kell lennünk, hogy ha a családnak szüksége van rá, vissza tudjunk táncolni, és felhasználni a hivatalos lehetőségeket.

Ez a "kaméleon-szerű" munkamód, viszonylagos "járatlanságunk" hangsúlyozása csak akkor lehetséges, ha elfogadjuk, hogy a családok igenis, gyakran megtalálják saját, problémamentes megoldásaikat, csak ezek a megoldások nem is illeszkednek ahhoz a társadalomhoz, amelyet a szociális munkásnak képviselnie kell. Valamennyi hivatásos közül nekik kell képviselni annak a sokféle perspektívának a realitását, amelyek eltérnek a család által gyakoroltól. Ez azt jelenti, hogy foglalkoznia kell az emberi értékekkel és azzal is, hogyan illeszkedik ezekhez a társadalom. A szociális gondozó, mint egyeztető fél, mint közvetítő kell tevékenykedjen a különböző felfogások találkozási pontjainál, amelyek minden család saját történeti és kapcsolati tapasztalataiból alakulnak ki. Bizonyos esetekben a család által kimunkált megoldás nem illeszthető össze a hivatalnak a szociális munkás felé támasztott követelményeivel (pl. azzal, hogy a lopást, mint megoldást elfogadják). A szociális munkás nem válhat deviánssá, és meg kell maradnia hivatása keretei között, bár jobban megérti az ilyen problémákat, mint más.

Az előbbiekre felhozhatjuk például egy olyan család legkisebb fiának esetét, ahol a fiúk lopnak. Ez a fiú most éppen azért lop, hogy anyja a bíróság és a hivatásos pártfogó figyelmének középpontjába kerüljön abban az időszakban, amikor a többi, felnőtt fiú elszakadása után súlyosan depressziós és több gyógyszeres öngyilkossági kísérletet követett el. Hasonló lehet ehhez azoknak a fiúknak az esete, akik lojálisak anyjuk életformája iránt, aki szoros baráti kört tart fenn az

orgazdákból, akik a lopott holmit eladják. Nem kikövetkeztetett, spekulatív gondolatmenetről van szó – maguk az elkövetők ismerték be és mondták el mindezt nyíltan, mint problémájuk megoldását. Itt a szociális segítő megoldása nem jelentheti a büntetett elnézését és be kell vonnia a hatóságokat, miközben kihangsúlyozza az alternatívákat és megajánl egy olyan protektív pozíciót, amelyből világosan láthatók ennek az antiszociális akciónak az esélyei.

Ahhoz, hogy el tudja látni hivatását, a segítőnek tudatában kell lennie, hogy szükség lehet mind saját hatóság-voltának felhasználására, mind a segítettek megértésére (107). Csak akkor lehetünk hatékonyak, ha a klienst vagy a családot a releváns szociális mező realitásainak megfelelően segítjük. Ha hivatását úgy tekinti, hogy neki meg kell ezeket a realitásokat változtatni, akkor a társadalommal, intézményekkel kell foglalkoznia, illetve politikával. Ha azonban úgy választ, hogy egyénekké vagy családokká akar dolgozni, akkor arra kell koncentrálnia, hogyan tudja őket abban segíteni, hogy a változás lehetőségét saját társadalmi valóságukhoz illően találják meg.

A kétféle dolog ki is egészítheti egymást, amint ez a közösségi csoportokkal végzett leghatékonyabb munkáknál meg is történik. A szociális munkásnak azonban nem szabad belekevernie a saját szociális közegét azáltal, hogy a személyes indulataival is megterheli a szociális kontextusokkal szembenálló családot, mert ezzel még jobban a víz alá nyomja és megbéníthatja őket. Ilyen technikákat csak abban az esetben lehet használni, ha szakmailag meg vagyunk arról győződve, hogy ennek empatikus vagy mobilizáló hatása lehet. Az ilyen konfúzió azonban mindennapos, mivel a szociális munkások ugyanazokkal a társadalmi körülményekkel, frusztrációkkal és akadályokkal vannak körülvéve, mint klienseik, és ezek pont ugyanolyan dühöt váltanak ki belőlük, mint klienseikből.

Ez az oka annak, hogy a szociális munkásnak társakra van szüksége, akciócsoportokra és hatékony politikai csatornákra mindennapi munkája során is. A szakmai erőfeszítés fókuszában azonban mégis az kell álljon, hogy a családot az alternatívákkal, mint olyan választási lehetőségekkel szembesítse, amelybe saját elhatározásai és választásai beépíthetők. Ki kell mozdítsa őket abból a passzivitásból, hogy ők a társadalom áldozatai (ez éppenséggel egy olyan nézet, amivel maguk a szociális munkások is küszködnek), és képessé kell tenni őket arra, hogy elvallalják a cselekvést, mint lehetőséget. Az ehhez szükséges eljárások sokkal ismertebbek a radikális politika vagy a közösségi munka, mint a terápia területén: ilyenek a konfrontáció, a vitatkozás, rábeszélés és a család összehozása külső forrásokkal. Ezek olyan

taktikák, amelyeket a legtöbb szociális munkás jól felhasznál saját intézményével szemben, de nem annyira használhatók a családokkal kapcsolatban. Persze, ha a családokat úgy képzeljük el, mint egy intézményt, ahhoz hasonló mérv hozzáállással bizonyos problémákhoz, akkor könnyebb elfogadni, hogy egy alternatív álláspont képviselése ugyanolyan konfrontatív, vitatkozó taktikával részt kaphat a szükséges változás elérésében.

A különbségek és az apróságok figyelembevétele

Látható tehát, hogy a szociális munkás számára az a legnagyobb dilemma, hogyan kapcsolja össze a hivatásaként tanultakat olyan beavatkozási formákkal, amelyek használnak a családnak. Ez azt is jelentheti, hogy fel kell adnia a korábban megtanult elméleteket vagy viselkedést, például egy interjú felvétele közben. Nehéz dolog lehet, és talán még árulásnak is hat olyasmit feladni, amit kemény munkával tanult meg, és ehelyett alkalmasabbnak tartani másfajta viselkedési készletet (ami arrafelé nyomja őt, hogy legyen kevésbé "hivatásos" – tudjon kemény vagy goromba lenni a kliensekkel, tudja félbeszakítani őket, ha kell, tudjon játszani a gyerekekkel, megküzdeni a pimasz serdülőkkel, meg megérteni a tréfáikat).

Ezeket a készségeket könnyebben elsajátítják azok a szociális segítők, akik környezetükkel szorosabb kapcsolatban vannak. Az egész kérdéskör ahhoz kapcsolódik, hogy a család számára minek van több értelme. A szociális munkában sok idő elpazarlódik arra, hogy megpróbálják a családokat egy tőlük kulturálisan is idegen erkölcsre szoktatni. A szociális munkásokat mindig megtanítják arra, hogy munkájukat klienseik helyzetének felméréssel kezdjék, arra azonban gyakran *nem*, hogy vegyék figyelembe az ő pozíciójuk és a klienseik közötti távolságot, és vegyék észre a munkájuk közvetlen közegét jelentő mindennapos lét triviális szabályait.

Én voltaképpen azt vallom, hogy nem professzionális módon cselekedni csak a magas szinten képzett hivatásosnak áll szabadságában, aki tökéletesen érti, mi történik egy adott helyzetben. Mondjuk, egy olyan esetben, amikor az anya teljesen komolyan beszél a nyolc éves gyerekével a fingásról a busz közönsége előtt, vagy amikor a serdülő fiúk "malackodnak" (tulajdonképpen szexuális acting out), vagy nem engedi, amikor a család át szeretne siklani olyan témák fölött, hogy ki csinálja a gyerek tízóráját, pedig éppen arról van szó, hogy találjanak valamilyen más megoldást, ami nem vezet folytonos veszekedésekhez az anya és a gyerek között. Vagy egy más szituációban, amikor észre

kell vennie a mögöttes üzenetet: pl. egy mostohaanya haragja háttérében, ami a felületen annak szól, hogy mostohafia minden hétfvégén egy szatyor szenninessel állít be, és ez a család központi témája. Az ilyen "apróságok" és a család egésze közötti összefüggéseket sokkal gyorsabban észrevesszük, amint növekszik tapasztalatunk a családokkal kapcsolatban.

A szociális munka sajátosságai veszélyeztetett családoknál

A "deprivációs ciklus" elmélete

Az 1972-ben megkezdett DHSS/SSRC kutatási programból származó tanulmányok kimerítően foglalkoznak a deprivációval és a deprivációs hatás generációkon keresztül történő átadásával. Számos empirikus tanulmányt, irodalmi áttekintésekkel együtt, éppen mostanában publikáltak. Madge (75) összefoglalta a veszélyhelyzetben levő családokkal kapcsolatos kutatásokat, és megfogalmazott néhány alapelvet azoknak a családoknak a szűrésére, ahol valószínűsíthető, hogy a gyerekek hátrányt szenvednek.

Ezekből a kutatásokból annyit fontos ismerniük a szociális munkásoknak, hogy a korábbi nézetekkel szemben a deprivációs ciklus tézisének csak kétségekkel fogadhatjuk el. Sokkal érdekesebb a gyerekek ellenállásának felismerése, valamint annak az érdekes különbségnek a kérdése, hogy sok család jobban tudja kezelni a nehézségeket, mint azt a korábbi generációk viselkedésmintái alapján bármely kutató is gondolhatná.

Coffield (34) a legsúlyosabb mértékben dezorganizált családokat vizsgálva kimutatta, nem elkerülhetetlen szükségszerűség, hogy a szülők és a gyerekek ugyanazokkal a nehézségekkel kerüljenek szembe. Kiemelte, hogy néhány, nagyon hátrányos helyzetű családból kikerülő gyerekek a családi háttér ellenére is jól teljesít.

Tonge és munkatársai (112) ehhez hasonlóan néhány, problémás szülők gyerekeinek családjában nagyon kedvező kimenetelt találtak, és hangsúlyozták, lényeges különbségek lehetnek az anyák és az ugyanabban a háztartásban felnőtt lányaik körülményei között. Egy másik tanulmányban (79) az anyákat, lányaikat és azok gyermekeit vizsgálták (az anyák tehát utóbbiak nagymamái), és azt találták, hogy a nagymamáknak csak elhanyagolható hatásuk volt saját lányaik gyermeknevelési szokásaira, azok inkább a hivatásos (és hivatalból az anyákat rendszeresen látogató) csecsemőgondozónőkre hallgatnak.

Madge (1983) a veszélyeztetettnek ítélt családok nemzedékeinek folyamatosságát vizsgáló kutatást a következőképpen összegezte:

A tanulmányok nem definiálják egyöntetűen a veszélyeztetettséget, s az alkalmazott metodika sem egyforma. Mindazonáltal az eredmények összegzése a deprivációs ciklusról megerősíti és jól érzékelteti ezeket az általános következtetéseket... Kutatásunk igazolta, hogy bizonyos körülmények között bizonyos családtagok következetesen ugyanazt a mintát mutatják. Tehát igaz, hogy "hasznos a hasznót szereti". Ugyanakkor azonban számos bizonyíték van a diszkontinuitásra is, amely szerint lehetséges a nyomorból a gazdagságba vezető út, illetve más jellegű családi kontrasztok is.

Madge megállapított egy ún. "kockázati abc-t", amelynek minuciózus használatával a családsegítő is gyakorlatabban ismerheti fel a leginkább sebezhető családokat. Míg a szociális munkások általában jól ismerik a veszélyhelyzeteket vagy a szegénység hatását (melyekre a kutatások is jól rávilágítottak), valószínűleg kevésbé vannak tudatában annak a különbségnek, amit, úgy tűnik, a jó családi kapcsolatok létrehozhatnak pl. a családon kívüli intim kortársi kapcsolatok megengedésével.

Ugyancsak sok tanulmány felhívta a figyelmet arra, hogy nagyon speciális munkát kell végezni a szülőkkel és gyermekekkel annak bizonyítására, hogy a közöttük zajló cselekvés és beszélgetés javulása nagy különbséget eredményez a további fejlődésben, és a gyermekek általános érzelmi és nevelési előmenetelében.

Jelenleg konszenzus mutatkozik abban, melyek a szülői nevelés fontos tényezői (102, 106). Ilyenek a gyermek jelzéseire való érzékenységet és a fejlődés különböző szakaszaiban jelentkező szükségletekre való válaszkészséget tükröző vonások; a problémamegoldással és problémakezeléssel kapcsolatos készségek; a gyermekekkel történő játék és beszélgetés képessége; az a kettős értelmű nevelési képesség, amely egyrészt alkalmas arra, hogy a gyereknek előhívja a kívánt viselkedést, de ugyanakkor harmóniát és a gyerek fokozódó önkontrollját is eredményezze. Mint a szociális kapcsolat speciális típusa, a szülői nevelés szélesebb szociális és kapcsolati jellemzőkkel bír, mint csupán a gyermekekre való tartós befolyás elérése.

Állami gondozott anyák, mint szülők

Mindazok számára, akik a gyermekek nevelésére szolgáló szociális "matricának" mindenekelőtt a családot tartják, és azt próbálják fenn tartani, szemben más társascsoporthoz (mint amilyen pl. egy gyermekotthon), érdekes kérdés, hogy vajon a nem családban felnőtt, állami gondozott – s mint ilyenek, különböző problémáik is vannak – gyerekekből milyen szülők lesznek. Az újabb kutatások (106) szerint ezek a gyerekek szülőként nevelési problémákkal kerülnek szembe. Egy (életkor és társadalmi osztály szerint azonos) női kontrollcsoporttal történt összehasonlítás kutatási eredményei legalábbis erre hívják fel a figyelmet, azonban ennek okai egyelőre nem teljesen világosak.

Azoknak az anyáknak, akik korábban gondozottak voltak, kétszer olyan gyakorisággal van nehézségük a szülői nevelés területén, mint az várható lenne. Például közel felük nehezen tud melegséget kifejezni gyermeke felé, majd kétharmaduk bizonyult érzéketlennek olyankor, amikor gyermeke bajba került, egyharmaduk pedig nem játszott gyermekével. Többen vannak közöttük, mint a nem gondozott anyák között, akik nehezebben tanulják meg a gyerekekkel való bánást.

Ha a korábbi állami gondozott anyák jelenlegi családi körülményeit összehasonlítjuk a kontrollcsoporttal, akkor azt találjuk, hogy az előbbi csoportban nagyobb gyakorisággal fordul elő a családon belüli vagy a korábbi családjukhoz fűződő támogató kapcsolatok hiánya, házasságuk vagy együttélésük sokkal kevésbé stabil (43% szemben a kontroll csoport 93%-ával), s háromszor gyakoribb a súlyos kapcsolati viszály. Talán nem meglepő, hogy a gondozott csoport 71%-a, szemben a kontroll csoport 15%-ával, arra vágyott, hogy legyen valaki a közelében, akihez gyakorlati kérdésekkel segítségért fordulhat. A gondozásban állott anyáknak nagyobb valószínűséggel volt nagy családjuk és gyerekeik gyakrabban származtak különböző apáktól (57 illetve 7%).

Az állami gondozott anyák között sokkal nagyobb arányban fordult elő pszichiátriai zavar, mint a kontrollcsoportnál. Utóbbiak 4%-ával szemben 44%-uk már feküdt elmeosztályon, 78%-uk pedig az interjú időpontjában is valamilyen pszichiátriai problémával küszködött. Az élettársaik között gyakori volt a feltételes szabadlábon levő, illetve büntetett előéletű személy (az esetek több mint felében, összehasonlítva a kontroll csoport 13%-ával) és kétszer annyian rendelkeztek valamilyen pszichiátriai rendellenességgel. Másrészt azonban az ilyen anyák 51%-a jól nevelte gyermekét. Mi a különbség oka?

Az egyik differencia a gondozásba kerülés időpontjában volt: a

korán gondozásba kerülők (2 éves kor alatt) csoportjában találták a legtöbb, legsúlyosabb nevelési problémákat. Azonban a legnagyobb különbséget előidéző tényező a neveléssel kapcsolatban a férj jó tulajdonságaiban rejtett. Bár a csoport egészében négyszer olyan gyakran házasodott problémás férfakkal, mint a kontrollok, és emiatt sokkal kisebb valószínűséggel talált támogató kapcsolatra, ha ilyen mégis volt, akkor az erőteljes védő hatást fejtett ki.

Véleményem szerint érdemes összefoglalni ezen tanulmány megállapításait, mivel a szociális munkások nagy része gyakran találkozik olyan családokkal, ahol az egyik tag korábban állami gondozásban volt, és a támogatás kialakításánál érdemes figyelembe venni, milyen, az állami gondozás alatt és annak elhagyása után létrejött protektív mechanizmusok lennének folytathatók. A támogatásnak minimumként a következőket kell magában foglalnia:

1. Intenzív, hosszantartó támogatás kell nekik, mint *anyáknak*: (a) anyákból álló csoportok felhasználásával; (b) nevelési problémák megbeszélésével és a nevelési készségek kialakításával, akár egyedi családmunkával, akár családcsoport útján; (c) a családi munka speciális fókuszain keresztül, mint amilyen a beszélgetés mennyiségének, minőségének javítása, a pozitív jutalmazó interakciók növelése, az erőszakhoz vezető negatív interakció szekvenciák csökkentése.
2. Segíteni kell, mint *szülőket*, hogy házassági problémáikban olyan módon tudjanak megegyezni, hogy az eredményesebb legyen, és minél kevésbé vonják be abba a gyerekeket.
3. Annak felismerése, hogy a kért gondozásba vétel az *anya* korábban beépült mechanizmusainak a része lehet. Azokban a családokban, ahol a segítő szolgáltatások szó szerint a kiterjesztett családhoz tartoznak, az ilyen igény pozitív lehet a család jövőjét illetően, a kérést ennek a fényében kell kezelni.

A munkanélküliség hatása a családokra

A munkanélküli családfő (rendszerint) nagylétszámú családjában felnövő gyerekek nagy valószínűséggel zsúfoltságban élnek, rosszul öltözöttek, nincs megfelelő hálókahelyük és alutápláltak. Adatok hiányában bizonytalan, milyen hatása van a munkanélküliségnek a családi szerepekre és viszonyokra. A 30-as, 40-es évek tapasztalatai nem szükségszerűen azonosak a mostani helyzettel. Mégis hivatkoznánk Komarovsky (69) tapasztalataira, amelyek szerint azok a családok, amelyek

a munkanélküliség előtt jól éltek, zártabbakká válnak, és azokban, ahol korábban is nehézségek voltak, a tagok közötti távolság növekszik. Nincs megfelelő tapasztalat arról, hogy a családból való kiválás vagy a házasság felbomlása szoros kapcsolatban állana a munkanélküliséggel.

A szegénység más hatással is van a gyerekekre, például több kórházi felvétel súlyosabb betegségek miatt (18). Fagin (42) kimutatja, hogy több az alvás- és étkezési zavar és több a baleset is a szegény családokban. Porthmouthban pedig a szociális szolgálat azt regisztrálta (1976-ban), hogy az állami gondozásba kerülő gyerekek apái 43%-ban munkanélküliek voltak, és azoknak, akik anyagi támogatásért folyamodtak gyermekeik otthon tartásához, több mint fele a közelmúltban munkanélküli segélyben részesült. 1979-ben, a Birmingham-i hasonló intézmény adatai szerint az állami gondozásba került gyerekek családjainak több mint felét segélyezték, és a háztartások több mint kétharmadában a férfi nem kapott fizetést (vagy a munkanélküliség miatt, vagy pedig amiatt, hogy nem volt kereső férfi a családban).

Mindezeknél sokkal fontosabb, hogy a látszólag hasonló körülményeket túlélő és nem túlélő családok közötti különbség a családi kapcsolatok minőségében van. A családban meglévő kohézió és segítség védelem a stresszekkel szemben. Számos tapasztalat szól arról, mennyire értékesek a szoros, meghitt kapcsolatok az egészség és a jó közérzet szempontjából (19, 76).

A családokkal folyó munka kezdete

A családokkal dolgozó legtöbb szakember egyetért abban, hogy a munka megkezdésének bizonyos fajtája hatékonyabb, mint más típusok. Ha a szociális munkás meg tud teremteni valamilyen ideiglenes biztonságot, amikor leül a családdal, olyan folyamatok indulnak be, amelyek segítik azt, hogy a családtagok tudjanak dolgozni a saját szorongató helyzetükön, képessé váljanak sokkal tudatosabban definiálni, mit gondolnak arról, miért is jöttek, miért keresnek külső beavatkozást (vagy esetleg elvállalni azt, hogy tulajdonképpen miért is kötelezték őket erre a törvény erejével), s valószínűleg inkább lehet segíteni nekik, hogy elkezdjenek dolgozni azon, ami köztük van. A családok maguk valószínűleg éppúgy lehetnek jól motiváltak, nem akadva meg azon, hogy segítségért jönnek, mint ahogy akár erőszakosan is szembeszállhatnak a velük való foglalkozással. A szociális munkás ezért legyen meggyőződve arról, amit tesz, el kell tudnia "adni" a tevékenységét, hitelesen kell közvetítenie – akár levélben, akár szóban – a célokat annak a csoportnak, akiket látni szeretne. A mi országunkban a szociális munkások nagyjából az első interjúkon, és nem folyamatos csoportmunkában találkoznak a családokkal (50), amióta majdnem minden családi szociális munkára az intézményekben kerül sor, amelyek a legkülönbözőbb szakmai intervenciókkal tudnak a családok számára segítségül lenni.

Az intézményes környezet, amelyben a családdal találkozunk, maga is befolyásolja az első interjú folyamatát és a család elvárásait, még mielőtt az interjú elkezdődne. Pollitzer (92) foglalkozott az intézményi munka néhány környezeti elemével, és azzal, hogy ezek hogyan formálják a családok elvárásait.

A családok többsége ma még úgy kerül a szociális munkáshoz, hogy valaki más – s nem a család maga – észleli a bajt, a család egy vagy több tagjának viselkedése alapján. Úgy találták, minél közelebb van ellátási területéhez a szociális hivatal, annál gyakoribb az önkéntes jelentkezés. A minden család számára elérhető szolgálatok egyik következménye, hogy saját választásuktól függ, hová fordulnak a problémáival. Ilyen általánosan elérhető intézmények a csecsemő- és gyermektanácsadás és a nevelési tanácsadók. A jóléti állam intézmé-

nyeinek történeti előzményei miatt sok család számára elfogadhatóbb egy kórházi osztályon történő jelentkezés egy "rejtett" problémával, mint a nyílt segítségkérés a szociális szolgálat egy emberétől, amely elkerülhetetlenül azzal a címkével jár, hogy a család nem tud megbirkózni a problémával. Más családok számára azonban a korábbi segítség valamilyen adott problémában, mint pl. a gyerekek rövid időre gondozásba vétele egy kórházi kezelés miatt, a szociális szolgálat mintegy a kiterjesztett család részévé válik (67, 76). A gyermekeik ügyében gondoskodást kérő anyák nagy része korábban maga is gondozott volt, és éppen ezért nagyon vegyes érzéseik vannak a saját gyermekük részére történő segítségkérésről.

Ismét mások inkább szokásból jönnek, mint döntésük alapján, elvileg azonban az a valószínű, hogy a szociális szolgálatnak legnagyobb mértékben a krízisben levő családokkal és segítséget szorulókkal kell foglalkozniuk (ld. 2. fejezet).

Amikor a hivatal "családtag" lesz

A kiterjesztett család fogalmát használjuk arra a jelenségre, hogy sok család több mint egy intézményt használ saját maga támogatására, illetve több mint egy intézménytől függ. Ebből következően abbéli gondolkodásunkban, hogy mi történik, ki van bevonva és mit is kell tennünk, lényeges számításba venni a családnak segítségére levő valamennyi szakmai hálózatot.

A szociális munkásnak saját tapasztalata mellett még intuícióna is szüksége van ahhoz, hogy megsejtse, a szakmai hálózatban vagy a családban ki rendelkezik még valamilyen információval, amely segítheti a probléma feltérképezését. Auerswaldnak van egy klasszikus tanulmánya az intézmény és a család fragmentációjának párhuzamairól. Roberts (98) számos példát hozott fel a többszörös intézményi elköteleződésre, aminek esetén a család részekre szakad a különböző szolgálatok között. Roberts ezt a problémát az intézményeken belüli, illetve az intézmények közötti bizalom felől közelíti meg. A rendelkezésre álló idő rövidsége és az alapos tájékozódáshoz szükséges hosszabb időtartam közötti egyensúlyozás mindig problematikus, de végső soron a lényeges információk összegyűjtése hosszabb távon mindig időt takarít meg és sokkal célzottabb beavatkozást tesz lehetővé.

Interjú a lakáson

Az első interjú családmunka nagyon nagy része zajlik a család saját otthonában. Bloch (15) részletesen vizsgálta a klinikus családlátogatását, az ő leírása elég idegenül hat azok előtt a szociális munkások előtt, akik munkájuk legnagyobb részét a családi otthonokban szokták végezni. Bloch a családlátogatás legkülönbözőbb aspektusait emeli ki, melyek különböző célra alkalmazhatók. Ebben szerepel pl. a lakás alapos megtekintése, beleértve azokat a szobákat is, amelyeket nem szoktak mutogatni. Ennek kapcsán számításba vehetjük a közösen használt és a személyes területek közötti kontrasztot, megfigyelhetjük pl. az étkezés terítékei alapján az érzelmi viszonyulásokat, a családi terek stílusát és kezelési módját. Bár a szociális munkások mindig ellenállnak annak, hogy rendőrszerepbe kerüljenek, ami az ilyen megközelítésekben rejtetten benne lehet, Davies (38) felhívja a figyelmet arra, hogy ha a szociális munkás elmulasztja a családi otthont a társadalom számára lényeges szempontok szerint értékelni, akkor más, kevésbé humanista szakértők fogják ezt a szerepet betölteni, különösen a gyanús vagy kipattanó gyermekbántalmazási vagy gondatlansági ügyekben. Amikor az otthonban körülnézünk, számításba kell venni a családi szerveződés deprivált vagy depriváló vonatkozásait. Ezek a tervezett jövőbeni munka számára nagy jelentőségűek, különösen akkor, ha a szociális munkás a házban folytatott körútja során megkéri az anyát és a gyerekeket, hogy meséljék el a különböző terek használatát és azt, hogy mit jelentenek ezek számukra. Mások (27) rámutatnak arra, hogy az otthonbeli terek használata/a családi munka nagyon hatékony jellemzője lehet és jól jelezheti a változást is. Főként akkor értékes, ha a látogatás egyik célja a gyerekgondozás színvonalának felmérése, mivel a "frontszobák" (ezt a fogalmat kétféle értelemben is használhatjuk) és a gyerekek által használt mosolytalan, rideg terek közötti kontraszt lényeges információt szolgáltathat a családi élet minőségéről és feszültségeiről. Lindsay (73) szerint fontos, hogy az otthonlátogatás során minden családtag előtt hangsúlyozódjon, az a később végzendő terápiás munka céljából történik. Rámutat arra, hogy ezt könnyen elpasszolhatja az a segítő, akinek szokása "véletlenül becseppenni", mivel így azokat kényszerül látni, akik éppen ott vannak, és nem azokat, akikről úgy gondolja, hogy fontosak. A segítő húzhat egy határt, elismerve, hogy a családnak van egy, az ő számára "előkészített ideje", és egy saját, nélküle zajló ideje.

Lindsay arra is felhívja a figyelmet, hogyan tartsuk fenn autoritásunkat az interjú alatt: olyan helyre ülünk, ahonnan mindenkit

láthatunk és szemünkkel mindenkit kontrollálhatunk; engedjük meg a szociális mozzanatoknak, még ha időt vonnak is el, pl. az interjú végén egy csésze teát; ne kezdjük el addig a beszélgetést, amíg nincs ott mindenki, akiket ott akarunk látni. (Egy csésze tea megivása fontos "jelző" lehet pl. arra, hogy a család készen áll a komoly beszélgetésre, mégis azt gondolom, hogy a teázásnál is, mint minden más dologban, a kontextus segíthet annak eldöntésében, hogy nem egyszerűen csak időhúzásról van-e szó. Sainsburynek (107) van néhány kedves megjegyzése arról, hogyan keveredik a teázás türelemmel való kivárása a család iránti türelem és érdeklődés jelzéseivel.) Én magam hasznosnak találtam, hogy úgy jelöljem ki az interjú fizikai terét, hogy mindenki láthassa és hallhassa, miről van szó. Még az is előfordulhat, hogy valaki dühében a folyosóra vagy az előszobába húzódik vissza, de ha még onnan is hallja, mi történik a szobában, részese maradhat a találkozásnak. Ha viszont valaki elmegy a WC-re, és még be is zárkózik, akkor az már annak a jele, hogy "elhagyta a találkozót", és a családnak döntenie kell arról, hogyan viszonyul ehhez. Byng-Hall (1962) kifejtette, hogyan lehet bevonni a kulcsszerepet betöltő szomszédokat és rokonokat (olykor előfordul, hogy éppen a családlátogatás idején "toppannak be", s ez jelentheti azt, hogy a munkába be kell őket vonni). Clarke (33) érzéketes példákat hozott arra, hogyan lehet az étkezés idejével kapcsolatos témákat felhasználni a mélyebb családi problémák megsegítésére.

Interjú az intézményben

Az interjú jobban kezdődik, ha a terapeuta úgy érzi, sikerült megteremtenie egy megfelelően kényelmes környezetet a család számára. Mások (92, 1) leírják, milyen nehezen lehetséges ez a szociális segítő intézményekben. Ha a családi munka számára nem is megfelelő az olyan kis szoba, ahol nincs elegendő hely megfelelő számú széknek, a családok nagyon alkalmazkodóak. A gyermekeknek, akik nyugtalanul fészkelődnek, ha szavakon kívül máshoz nem tudnak kapcsolódni, kell egy kisasztal, néhány játékkal, papírral, ceruzával.

A legtöbb intézményben van legalább egy ún. családi vagy csoportszoba, ahol megfelelő berendezés van mindkét tevékenység számára. Segítségül szolgálhat egy kartondoboz, melyre ráragasztjuk a család nevét, beletéve a rajzeszközöket, más szükséges dolgokat, játékszerekkel vagy gyurmával együtt. A gyerekek, de a felnőttek is szeretik a gyurmát. Az egészen kis gyermekek kivételével a filctoll és az üres papír nagyon hasznos lehet.

Bár nem célszerű, ha a berendezés túlságosan megtervezett benyomást kelt, mégis fontos, hogy megfelelő munkaklimát teremtsünk a család számára. Ezt úgy a legkönnyebb megcsinálni, ha a szociális munkásnak van egy kis saját, személyes tere, ahol a dolgait tartja. Ez lehet egy fiók, egy kartondoboz vagy egy nagy zacskó. Ez érezteti, hogy felkészültünk a család fogadására, és készek vagyunk arra, hogy a család tagjainak eltérő életkorát és a munkában való eltérő részvételét toleráljuk. Ezek az apróságok segíthetik a szociális munkást, hogy megővja energiáját és idejét, illetve ezekre az interjúkra koncentráljon akkor is, ha a családban gyerekek vannak.

Kiket kell behívni a családból és hogyan?

A már idézett munkákból (40, 50), és saját 12 évnyi, a családi munka bevezető fáziséval kapcsolatos tanítási tapasztalataimból is nyilvánvaló, hogy a kórházi, klinikai szociális munkások sokkal magától értetődőbben hívják be az intézménybe az egész családot, mint azok a kollégáik, akik anyaintézménye nem annyira egyértelműen segít, gondozó intézmény a társadalom szemében. Ha a szakember saját feltételezése az, hogy az apa vagy egy fiúbarát behívása a találkozóra egyértelmű azzal, hogy találkozik egy dühös, kelletlenül ott levő emberrel, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy az illető vonakodni fog a behívástól. A dühös szülőkkel való foglalkozás előkelő helyet foglal el azon a listán, amit arra a kérdésre kaptam válaszképpen, hogy "Mit tart nehéznek a családi interjú során?". Emiatt is alapvetően fontos, hogy a szociális munkás érezze, célja van a családdal való beszélgetésnek. A saját szövegezésünket használva, a család számára is érthető szavakkal kell fogalmaznunk. Amikor levelet írunk mindkét szülőnek és a gyerekeknek, illeszkedve a családhoz és kulturális háttérhez, az alábbi lehetőségek között választhatunk.

1. Szeretnénk a család minden tagjával találkozni, mivel Önök jobban ismerik egymást, mint én, és jobban meg tudják ítélni, hogy mi az, ami rossz, és mit kell tenni ahhoz, hogy jobbá váljék. Az én munkám az, hogy ebben segítek Önöknek.
2. *Vagy, ha kulturálisan megfelelőbb:* Az apa a család feje és nagyon fontos szerepe van olyankor, amikor a mostanihoz hasonló problémát kell megbeszelnünk, és nem dönthetünk Ön nélkül. Ha nem tud erre az időre elszabadulni a munkahelyéről, mert az az állását veszélyeztetné, én meg tudom oldani, hogy a családdal reggel vagy késő délután találkozom. Ha Ön jobban

szeretné, hogy a munkahelyén lépjek kapcsolatba magával, kérem, értesítsen erről.

3. A családokban mindenkinek megvan a saját szemlélete és ezek gyakran nem egyeznek egymással. Tapasztalataim szerint nagyon fontos meghallgatni mindenkit, ezért én szeretném Önöket meglátogatni január 10-én. Kérem, hogy mindenki legyen otthon, még ha csak egy rövid időre is.
4. Mi nagyon gyakran találunk a családban olyan személyeket, akiknek van valamilyen elképzelésük arról a problémáról, amiről éppen most szó van, és meg kell adni számukra a lehetőséget, hogy erről beszéljenek. Ennek az lenne az eredménye, hogy sokkal jobb tervet tudunk készíteni, mintha csak a maga, vagy csak az én saját elképzelésemet vennénk figyelembe.

Eltérő kultúrájú családokban más-más személy lehet döntően fontos a probléma megoldásához. Pl. egy nyugat-indiai háztartásban az anya anyja vagy az anya bátyja lehet fontos, egy indiai családnál az apa anyja vagy az anya testvére, és fontosak lehetnek mindkét oldalról a testvérek, hogy a családi vita kiegyensúlyozott becsléséhez eljussunk. Ahhoz, hogy tudjuk, ki az a személy, akit a család erőforrásainál figyelembe kell venni, szükségünk van a különböző kultúrába tartozó családok eltérő szerkezetének ismeretére. Ez részint a gyakorlati tapasztalatainkból szűrődik le, másrészt megtalálható különböző tanulmányokban (6, 46, 9, 86).

Remélem, ezeknek a leveleknek a hangneméből kiderült, hogy a családot erőforrásnak kell tekinteni, és nem tanulmányozandó patológiás valaminek. Sainsbury (1970) felhívja a figyelmet, hogy a családok nagyon is képesek érzékelni a szociális munkások közötti különbségeket, tehát, hogy kik azok, akik "velük vannak", és kik azok, akik "tanulmányozzák" őket vagy túlságosan hivatalosak velük. A szociális munkások kezdeti próbálkozásai gyakran azért vallanak kudarcot, mert a hangnem túl távolságtartó, vagy azért, mert túl hivatalos, esetleg fenyegető. Ha feltehető, hogy a családtagok egy része esetleg nem beszél angolul, a megfelelő nyelvre vagy dialektusra kell lefordítani a levelet.

Ki jöjjön el az első interjúra?

Az első interjú alkalmával én azokkal szeretek találkozni, akik otthon vannak, vagy esetleg éppen akkor állítanak be. Nem szeretem előírni, hogy az "egész család" legyen otthon, mert az előkészítő munkában

éppenséggel maga az is információ lehet a családnak a külvilághoz és a problémához való viszonyulását illetően, hogy ki tartózkodik otthon, vagy éppen ki állít be. Az interjú során mindig végig kell gondolnunk, mit takarhatnak a hiányzások, a csalárendszer hiányzó tagjai, mivel ez is közlés, mégpedig fontos is lehet. A megérkezők személye szintén hathat meglepetésként. Az alábbi beszélgetésrészletben a szociális munkás helytelenül arra összpontosítja a figyelmét, hogy az apa hiányzásának értelmét kiderítse, és eközben belezavarodik a család nőtagjaiból álló három-generációs rendszer egységes szolidaritásába. A jelenlegi krízis egy nagyobb összegnek a lakásból való eltűnése után robbant ki, valamint a lehetséges tolvaj, Brenda esetleges állami gondozásba vétele miatt.

Anya (Loretta), anyai nagymama (MGM), Brenda (14 éves, a páciens), Paul (4 éves).

MGM: Nos igen, az apa zsarnokoskodik Brendán és nem vesz róla tudomást, mivel Brenda nem alkalmazkodik.

Sz. m.: Mi van Billel, miért nincs itt?

Anya: Hát, az ő munkája fontos.

Sz. m.: Nyilván nem tudják, miért nincs itt.

MGM: (szomorúan rázza a fejét) Ő nem elég érett a szeretetre, majd elmondom, miért. Több ezer fontja van a bankban, mégsem képes arra, hogy egy új ruhát vegyen magának. A családnak megvan az ennivalója, és Bill biztosítja, hogy minden hónapban meglegyen a 40 fontjuk, de mi kevesebbet vásárolunk – én csak tudom. Lorettának nincsenek új ruhái – ez a kabátja is már 3 éves. Nem fordulhatsz Billhez segítségért, szerintem inkább neki magának van szüksége arra. *(Bill 3 éves fia és Loretta mindeközben a radiátoron kopognak hangosan)*

Sz. m.: Maga szerint ezért nincs itt Bill?

MGM: Azért nincs itt, mert maga nem szólt neki, és maga még más fontos dolgot sem mondott meg neki.

Anya: (egyidőben) Mert ő dolgozik.

Sz. m.: En tudom, hogy ő dolgozik, de írtam maguknak, mindkettőtüknek, hogy olyan időben találkozzunk, amikor Bill is el tud jönni. Lehet, hogy nem olvasta el a levelet?

Anya: Nem. Nos, megmondom magának az igazat, én nem mutattam meg neki a levelet.

MGM: Nem, én se. Billnek nem.

Anya: Belebolondult volna.

MGM: Nem tudjuk. Lehet, hogy belebolondult volna.

Sz. m.: Miért nem mutatták meg neki a levelet? Tesz valamit Brendáért, hisz az apja – most nem tudom, mit tett volna érte a saját apja.

MGM: Ó, Loretta elvált Billtől, Bill nem volt elég jó neki, ő úgy kezelte Billt, mint egy gyereket és mindig azt mondogatta, "Hozzá akarok menni feleségül", és én meg azt mondtam, hogy én soha nem akadályozom a gyerekeimet, és nem is tettem. De ami Billnek kellett volna,

az egy anya volt, ő engem szeretett, neki az én segítségem kellett. *Sz. m.:* Maga azt mondja nekem, hogy a lánya két férfihoz ment feleségül, akiknek segítségre volt szüksége – *(Brendára néz, aki vihog)* így van? – Magának van egy erős nagyi, ugye Brenda? *(megveregeti MGM vállát, mindenki nevet, a legfiatalabb gyerek abbahagyja a radiátor ütögetését és csatlakozik a többiekhez).*

Ez a rövid részlet a kezdés néhány nehézségét mutatja. Csak amikor a szociális munkás "csatlakozott" a rendszerhez azzal, hogy elismerte a nagymama erejét, kezdi el irányítani a beszélgetés menetét. Ebben a családban nyilvánvalóvá vált, hogy két független rendszer van, az egyik az anyai nagymama, a lánya és az unoka, és a másik a férj, a feleség és a gyerekek; és ez a két rendszer nem találkozik egymással ugyanazon a helyszínen. Annak érdekében, hogy elkezdhezzük a munkát a családnak azzal a részével, amelyik a leginkább felelős a gyermekekért, ki kell munkálni egy határt a család egyik és másik része között (amikor a dolgok túl forróvá válnak, a gyerekek mindig elmenekülnek a másik családhoz, "a drága, keményen dolgozó" nagymamához és annak élettársához). Ezért a családdal folyó munka három helyszínen történt, a családi alrendszereknek megfelelően: az anya otthonában (Billel, Paullal és Brendával); a nagymama házában az ő élettársával, Jimmel; végül a családgondozóban Brenda bátyjával, Brendával és az anyával dolgoztak az első, eredeti család szerint is, különösképpen amiatt, mivel a gyerekek igazi apja börtönben volt.

Az ülés megnyitásának gyakorlati kérdései

Bármilyen stílust is választ a családdal kapcsolatban a szociális munkás, mindenképpen van néhány olyan terület, amelyeknek utána kell néznie. Jó elképzelés, hogy el kell oszlatni a helyzetből fakadó szorongásokat, csak így lehet igazán azzal foglalkozni, amiért a család jött. A bevezető udvariaskodás minden terápiás munka része. Utána kell kérdezni, vajon mindenki tudja-e, miért is vannak itt. A család minden tagjával fel kell venni a személyes kontaktust, és ki kell deríteni elképzeléseiket, hogy mit várnak a családi interjútól; beszélgetni néhány semleges témáról (iskola, munka etc.), és tisztázni a keresztneveket, életkort, megszólítási formákat.

Ezen procedura folyamán a szociális munkásnak esélye van arra, hogy rálásson a családtagok közötti kapcsolatokra, saját módján is kifejezze a család iránti érdeklődését. Elkezd megbecsülni a család hangulatát és tempóját, azt, hogy az illik-e a helyzethez, nem túl hűvösek, szomorúak vagy jókedvűek-e? Hogyan kezelik a szülők a

gyerekeket, és hogyan válaszolnak a gyerekek a szülők kívánságaira? Alkotnak-e valamilyen egységes frontot, vagy ha nem, ki néz kire, mielőtt beszélni kezd, és ki az, aki nem ért egyet a többiekkel? Kik ülnek egymás mellett, és ki kit kommentál? Ennek a folyamatnak a figyelemmel kísérése során a szociális munkásnak teljesen nyitottan kell kutatnia az információk jelentése után.

Bár szakemberként mindannyian már az interjú elejétől kezdve megpróbáljuk összerakni a részleteket, egészen addig nem leszünk abban a helyzetben, hogy fel is használjuk meglátásainkat a család javára, amíg nem alakul ki bennünk egy szélesebb áttekintés. Adott esetben kíváncsi lehet, hogy megfigyeléseinket már az ülés alatt felhasználjuk a család viselkedésének megváltoztatására (pl. "észrevettem, maga mindig hagyja, hogy az anyja magát igazolja; én azt szeretném, hogy amíg itt együtt vagyunk, saját maga legyen az, aki kiáll az igaza mellett"), de igaz lehet az ellenkezője is. A szociális munkás stílusától és elméleti irányultságától függ, hogy már az ülés alatt megpróbálja megváltoztatni a család viselkedésmintázatát vagy sem. Általában az ülés első szakaszában jobban tesszük, ha csak figyeljük mi történik, és megpróbáljuk azt megérteni. Ez hasznosabb lehet, mintha új viselkedésmintát próbálunk kialakítani. Néhány családban azonban a probléma már akkor elkezdődik, amikor a család elhelyezkedik a szobában, és a probléma feltárásának azonnal neki kell fogni. Ez is lehet nagyon hasznos a család számára. Íme egy példa:

A problémára fókuszált kezdés (Tracey súlyosan megsérült egy családi verekedés során)

Első szekvencia

Sz.m.: (nem célzottan) (a szülőknek): Hallottam néhány dolgot erről a problémáról a rendőrségtől, és azt gondoltam hasznos lehet, ha találkozom az egész családdal. Amikor ilyen dolog történik a családban, akkor mindenkinek lehet ezzel kapcsolatban mondanivalója (a fiúkhoz) Nem ismerem a neveteket. (A legfiatalabbhoz) Te vagy a...

Bob: Bob.

Sz. m.: Bob, lássuk csak, hány éves vagy?

Bob: Tizenhárom.

Sz. m.: Tizenhárom? És milyen iskolába jársz?

Bob: Grange Hill.

Sz. m.: Ugyanabba az iskolába, ahova Tracey?

Bob: Nem. Ő még óvódás.

Sz. m.: Bemutatnád nekem a húgodat?

Bob: Ő Tracey.

Sz. m.: Szia Tracey, hány éves vagy?

Tracey: Szeptemberben leszek hat.

Sz. m.: Tehát nemsokára hat leszel. Szóval te is abba az iskolába fogsz járni, ahova Julie? Szia Julie (Julie Bob és a mama között ül).

Julie (10 éves): Helló.

Sz. m.: A te helyedről biztos jól láttad, mi történik.

Julie: Hát igen, volt egy kis verekedés.

Sz. m.: Tracey, te mit gondolsz erről? (Tracey ingatja a fejét)

Sz. m.: Értem. Otthon voltál, megsérült valaki? (Tracey az apjára mutat)

Sz. m.: A papád megsérült?

Tracey: Nem, a papa ütötte meg őt (Bob felé biccent).

Sz. m.: A papa megütötte őt? Mást is megütött?

Tracey: Engem is megütött.

Sz. m.: Téged is megütött? Kit ütött meg jobban, téged, vagy Bobot?

Tracey: Bob rosszkodott.

Sz. m.: Bob rosszkodott, ezért a papa megütötte őt. Szóval mind a ketten rosszkodtatok?

Tracey: Nem. Én megpróbáltam őt megállítani.

Anya: Tracey ugyanazt csinálta, mindketten verekedtek.

Sz. m.: Tracey úgy csinált, mint azok, akik verekednek, vagy valami mást csinált. Julie, te mit gondolsz erről?

Julie: Én kimentem. Én a szobámban voltam.

Sz. m.: Szóval te kimentél, és Tracey megpróbált békét teremteni és hol volt mama?

Anya: Én nem voltam ott, valami más dolgom volt.

Apa: Tracey volt az egyetlen, aki békét akart.

Sz. m.: Aha, értem. Szóval te vagy a békekötő. Ez nehéz dolog lehet, ha valaki öt éves.

A további folytatás

Az első interjú folytatásának bemutatását ugyanezzel a családdal folytatom. Az ülés során a későbbiekben a szociális munkás megpróbálta a gyerekeket elválasztani a családtól és megerősíteni az ő szerepüket azzal, hogy ők az életkoruknak megfelelő módon próbáltak az adott problémára reagálni. Mint valamiféle szakértőket, használta a gyerekeket a család problémájával kapcsolatban.

Második szekvencia

Sz. m.: Most próbáljuk meg, biztosan mi volt az, amit Tracey mondani akart.

Julie: Azt hiszem, ez volt az, amit mondani akart.

Sz. m.: Legyünk benne biztosak, kérdezd meg őt.

Julie: Ez volt az, amit te mondani akartál?

Tracey: Nem.

Sz. m.: Biztosak vagytok abban, hogy ti ketten jól értitek egymást – most próbáljuk megérteni, mi is történt valójában köztetek (összpontosítva). Tracey, mi történt akkor, amikor Julie nem jött be és nem segített neked?

Tracey: Igen, én rákiáltottam, hogy jöjjön be és állítsa meg őket, de ő nem jött, csak idénézett.

Sz. m.: Hogyan szeretted volna, hogyan segítsen neked?

Tracey: Ha ő elment volna az üzletbe a papáért, akkor ez nem történt volna meg.

Sz. m.: Szóval azt szeretnéd, hogyha Julie többet tenne a papáért?

Tracey: Igen, a papa lába miatt, az bántja a papát.

Sz. m.: Szóval az a probléma számotokra, ha igazam van, hogy veszekedtetek, verekedtetek és te Tracey, beszaladtál, hogy szétválaszd őket.

Tracey: Igen.

Sz. m.: Történt valami más is?

Tracey: Nem, ez volt minden.

Sz. m.: És az hogy történt, hogy a papa téged megütött?

Tracey: Mert a papa azt mondta, hogy ne üssem bele az orrom, de én azt hittem, hogy nekünk papa után kell nézni, amikor a mama nincs otthon...

Sz. m.: Szóval, te azt szeretnéd, ha a mamád és a papád kiválasztaná, hogy ki viselje gondját a papának, amikor a mama nincs otthon, ezt hívják felelősségnek... hogy ki viseli a felelősséget... szóval azt a személyt kellene kiválasztani. Tracey, te kit szeretnél, ha ezt ki beszélné meg, a mamád, vagy a papád..., mit szeretnél, melyikük kezdjen el erről beszélni?

Ebben az esetben a beteg apa volt a központi figura, aki köré a család szerveződött, és anélkül, hogy veszélyeztetné ezt a szerveződést, a szociális munkás újra gondoltatja velük a családi hierarchia rendjét, így Tracey-t ki lehetett emelni az anya és az apa, illetve az apa és Bob közötti küzdelemből.

Ezzel az utolsó példával elérkeztünk az első interjú középső szakaszához. A szociális munkásnak észben kell tartania, hogy mi az, amit el akar érni az ülés végére, és mi az, ami további munkát igényel.

Fontos, hogy elfogadjuk és megerősítsük a család által hozott rendszer védő vonatkozásait, még akkor is, ha hivatásos szemmel az diszfunkcionális. Nem szabad úgy elengedni a családot, hogy ezt a protektivitást nem erősítettük meg. Csak akkor képzelhető el, hogy elfogadják a kezdeményezett változást, és visszajönnek a továbbiakra, folytatva a megkezdett munkát, ha valahol az interjú során kaptak – és vették is – a megerősítő üzenetet. Ha a család úgy érzi, hogy értik, elfogadják és megerősítik az ő realitásukat, mint a számukra létező egyetlen lehetőséget, akkor talán lehetséges lesz valamilyen úton megváltoztatni azt, ami a rendszerben rosszul működött.

Egy fontos megjegyzés! Minden szociális munkással előfordulhat, hogy olyan családdal találkozik, akikkel személyesen nem tud dolgoz-

ni. Ezekben az esetekben lényeges, hogy olyan kollégának adjuk át a családot, akinek másmilyen a szemlélete. Ha a segítő nem tudja elfogadni vagy kezelni az adott család életének némely vonatkozását, ez még mindig elfogadható lehet egy másik családsegítő számára. A családi probléma újradefiniálásához vezető konzultáció során is felfedezhetnek a családi mintának olyan oldalai, amelyeket a családsegítő nem tud professzionális távolsággal vagy egyedül kezelni (pl. olyasmi, ami a szociális munkás saját nehézségeit tükrözi). Ezekben az esetekben a kollégák, mint konzulensek vagy mint a munkacsoport tagjai használhatók – ezt a 11. fejezetben részletezzük.

Válás és az egyszülős család

A családi viselkedésmintázatot mindeddig olyan entitásként kezeltük, mely a mindennap ismétlődő kölcsönhatások következményeként alakul ki. Az elvált vagy külön élő szülők azonban különböznek azoktól, akik együtt maradnak. Amikor elhatározták, hogy elválnak, végiggondolták döntésüket: kapcsolatuknak ezt a formáját szét kell törniük; ahhoz, hogy új módon tudjanak élni, a régi formákat meg kell szüntetni. Nem szabad alábecsülnünk, milyen nehéz eljutni erre a döntésre a változtatásról, mert bár sok tendencia a válás irányába mutat, maga a folyamat érzelmileg ritkán könnyű. Ha egy szakember olyan családokkal kerül kapcsolatba, akik éppen ezen a stádiumon mennek keresztül, érzékenyen kell figyelnie az erőszak, düh és az akut egyéni zavarok előfordulását, melyek a válással együtt járhatnak.

Ebben a fejezetben azzal foglalkozunk, hogy milyen alkalmazkodásra van szüksége a családoknak, míg végigmennek azon a szisztemás változás-soron, amit a kétszülős családtól az egyszülős családi rendszerre való átmenet jelent, illetve, amit az egyszülős családtól a családi egyensúly valamilyen más formájának a kialakulásáig végig kell járjanak, mint amilyen például az együttélés, a mostohacsaládok és a kapcsolatok fenntartása a hiányzó, de időnként megjelenő szülői szereplőkkel.

A válás folyamata

A legtöbb ember úgy válik el, hogy nem vesz igénybe terápiás segítséget. A következőkben a válás olyan összetevőivel foglalkozunk, melyek akkor jelentkeznek, amikor a család a válás által megkövetelt radikális változásokon megy át. Ezek a folyamatok néha az időleges alkalmazkodás diszfunkcióit okozzák, s olykor olyan fokú megterheléssel járnak együtt, hogy a család maga megy vagy mások küldik el őket segítséget keresni. Richards (96) felhívta a figyelmet arra, hogy "a válás nem esemény, hanem folyamat". Ennek a folyamatnak a következő vonatkozásaival foglalkozunk:

1. Azon családoknál jelentkező problémák, akik a megjelenés idejében mennek keresztül a válási folyamaton.
2. Olyan családok problémái, ahol nem sokkal korábban fejezték be a válást, a család egyszülős egységként él, és a másik partner látogató szerepben jelenik meg.
3. Az olyan családoknak a problémái, ahol már évek óta külön élnek, de nem beszéltek meg a válás különböző vonatkozásait, ezért korábbi házasságuktól nem tudtak megfelelően megszabadulni, és nem tudnak egymástól érzelmileg függetlenedni.

A problémák különböző formát ölthetnek: pl. Alice (8 éves) elvágta az elektromos vezetékeket, és a porszívót az elektromos áramba "bekötvé", azt potenciálisan robbanó és pusztító bútordarabbá alakította át. Annie (7 éves) idegen férfiakat szólított le és sétálni hívta őket. Coreennek (2 éves) ideges izomrángásai vannak és morog, Danny (14 éves) tetteleg bántalmazta az anyját, miután az apja elhagyta a családi otthont. Jimet (13 éves) viszont az anyja verte meg, mert az bosszantotta. A szociális munkás egész családokkal találkozhat, amelyek letörtek vagy szétestek, és gyakran több, mint egy családtag tűnethorodó egy válást követően.

A család rendszerszemléletű megközelítése szerint a válás nem a család felbomlása, hanem a családi egyensúly (és a családi struktúra) megváltozása, amelynek során a családi kapcsolatok átrendeződve alakulnak újjá. A változás folyamata során a család egyik részében erősebb, vagy erősebben kifejeződik a fájdalom, mint a másikban. Minden családtag jelentős szerepet játszhat vagy játszik az új család-képződményben, a szülők pedig egyforma mértékben folytathatják szülői nevelési funkcióikat. Felépítése azonban mégis radikálisan átalakul, és ez az átalakulás mindig magába foglalja a veszteséget, akármilyen jó is az, ami újonnan kialakul. A családdal kapcsolatba kerülő szakembernek ezt a két aspektust kell figyelemmel kísérnie: először is a család *ideájának* folyamatosságát, másodsorban pedig az *eredeti szerkezet* elvesztését. Egy nagyon belefáradt anya fogalmazta meg a gyerekeinek egy karácsonyesti veszekedés után: "azt hiszem, ez az 'együtt van a család, mint régen' ötlet, amit hiányoltál, még jobb is most, hogy apa és én nem veszekszünk annyit".

Még ha olyan megközelítést is használunk, amely a *struktúráját* helyezi a család által elvégzendő terápiás munka középpontjába, akkor sem zárhatjuk ki az érzelmi kérdéseket. Ellenkezőleg, rá kell világítani ezekre a témákra, és kapcsolatba hozni a mindennapi családi struktúra különböző vonatkozásaival. Egy anya valószínűleg kevés-

bé lesz hisztérikus, dühös, vagy kevésbé fogja magát haszontalannak érezni, ha tud arról tervezni, hogyan juthat túl pl. a hétvégén egymaga a három gyerekkel. Talán egy apa is jobban le tudja gyűrni lelki-furdalását, bánatát, ha közben megpróbálja ellátni az otthon maradó gyerekek gondozását, ahonnan az anyjuk elment, és gondoskodnia kell a gyerekeknek tiszta ruháról és éleletről. A kisebb gyerekeknek tudniuk kell, ki fogja őket az iskolából hazavinni vagy az orvosi rendelőbe elkísérni. Minden korú gyereknek tudnia kell, hogy hol fognak aludni, ha meglátogatják a családtól eltávozott szülőt, s lesz-e a holmijuknak egy külön hely. Az idősebb gyerekek is tudják meg, hogy lesz-e kulcsuk, vagy milyen körülmények között ugorhatnak be a nem otthon lakó szülőhöz. Ezek biztonságot nyújtanak, azt üzenik, hogy az élet folyamatos, és segítik a családot, hogy sikeresen alkalmazkodjon az új struktúrához. Ha a szakember hisz ezeknek a mindennapi dolgoknak a fontosságában és felhívja rá a család figyelmét, akkor a családok sikeresen túljuthatnak ezen a folyamaton, és büntudat, lelki-furdalás, düh nélkül tudnak ezekről beszélgetni. A szociális munkás számára hasznos fókusz lehet, hogy a gyerekek számára fenntartja a fejlődéshez szükséges családstruktúrát, még akkor is, ha a szülők viszonya kaotikus állapotba kerül.

A válás olyan pszichoszociális átmenet, amit a legtöbb ember sajnál megtenni, de ugyanakkor egyidejűleg sok mindentől meg is szabadítja őket. A krízishez elérkező családok általában nem úgy érzik, hogy ez a folyamat "egy új fejlődési szakasz, mely a növekedés lehetőségeit hordozza" (123). Sőt, a változásnak ezt az új alternatíváját a szociális munkásnak kell a család számára felkínálnia, miközben professzionális ismeretei vannak arról is, hogy a családi élettér megváltozott. Eközben többszörös, drasztikus változások zajlanak, köztük az otthon, korábban kialakult szerepek, státuszok elvesztése, és talán mindenekelőtt a legfontosabb a rutiné. Ebben benne vannak a mindennapi szokások, melyek képessé teszik az embert, hogy az élet nehézségeivel megküzdjenek, és új célok, lehetőségek számára megővják energiájukat. Ehelyett az új családi és személyi felállás kialakulásának idején az összes fizikai és érzelmi energiára szükség van. A válás során a teljes pszichoszociális és biológiai rendszer alkalmazkodó képessége egyidejűleg merülhet ki. Ezért a szülőket – különösen azokat, akik a gyerekekért felelősek – állandóan emlékeztetni kell arra, hogy egyenek, pihenjenek, aludjanak és testileg gondozzák magukat.

A pár közötti interakció, valamint az a mód, ahogyan fenntartják a kommunikáció és tárgyalás különféle csatornáit, alapvetően fontosak abban, hogyan lehet a válást kezelni. Egyértelműen ez az a terület,

amely olykor teljesen tönkremegy, s ilyenkor bármilyen békítő munka segíthet abban, hogy a jövőbeni viszony minősége, a láthatással, tartásdíjjal, a közös neveléssel kapcsolatos döntések módja javuljon. Néhány kutató (96, 117) szerint a legfontosabb kérdés, hogyan tudnak a gyerekek alkalmazkodni szüleik válásához.

A szülők közötti békítést hangsúlyozó tevékenység (melyet egy átfogó pártfogó felügyeleti rendszeren belül alakítottak ki a Bristol Válasz Szeminárium és más, ettől független csoportok) egy olyan folyamatos, rögtön a válás után megkezdett munkát jelent, melyben világos, rendezett és mindkét szülő egyetértését bíró keretet alakítanak ki a közös gyermeknevelésre vonatkozóan, és annak határait a nevelés érdekében mindkét szülő tiszteletben tartja (100).

Ebben az időszakban egy másik fontos téma, hogy meg kell kímélni a gyermekek életét a szülői veszekedésektől és a válás miatti nyílt büntudattól. "A mama és a papa elválnak – de egy szülő sem hagyja el azért a családot, mert a gyerekek rosszkodtak." Gyakori, hogy amikor ezt a pontot tisztázzák, és az világossá válik a gyerek előtt, az felhagy problémás viselkedésével és elfogadja a válást.

Az alábbiakban bemutatunk erre egy frappáns, rövid példát:

Anya: Én már elviselhetetlennek tartom otthon a helyzetet.

Simon: Mit jelent ez?

Anya: Azt, hogy én nem szeretem ezt – ez teljesen felborít.

Sz. m.: Mondanának erről egy kicsit többet a gyerekeknek – azt hiszem, ez nagyon hasznos lenne.

Anya: Én úgy érzem, hogy a házban nincs számomra hely, kivéve a hálószobámat. Mindenhol felfordulás van, az egész ház tiszta rendetlenség. Én nem tudom ezt úgy tekinteni, mintha a sajátom lenne.

Apa: Pedig ez a tied, értsd meg – éppen erről beszélünk – te vagy az, aki kimarad a házból, és nem a ház az, ami kihagy téged, és nem is a család az, aki kihagy téged – neked valahogy meg kellene tudnod csinálni, ha meg akarnád csinálni.

Anya: De én nem akarom – én nem akarok tovább itt maradni – ez szörnyű – ezt borzasztó nehéz megmagyarázni.

Simon: De mama, ez a te házad.

Anya: Nem, többé már nem az én házam.

Simon: De igen, te is itt laksz.

Anya: Nem... ez már csak úgy látszik.

Sz. m.: Be tudná fejezni ezt a témát Simonnal? Azt hiszem, nagyon fontos lenne – ő azt mondja, ez a maga otthona, maga azt mondja, nem – megmondaná neki, miért.

Anya: Bizonyos fókig az enyém is, mert én veled vagyok, de nem a papával közös otthonom – ezért mondom, hogy nem az enyém.

Simon: Ez a te otthonod.

Anya: Mert te ott vagy, egyébként nem.

Attól függően, hogyan kezelik a szülők a saját és a gyerekekkel kapcsolatos problémákat, a válás korai időszakában a gyerekek sok vitába bevonódhatnak. Az ő gondolataikat olyan kérdések töltik ki, hogy melyik napon ki vigyáz rájuk, ki fogja megvenni az élelmiszert, kimosni a ruhájukat, kinek lehet szólni az iskolai ügyek miatt, és kinek a zsebpénzért. Ezekre gondolnak, de nem felnőtt felelősségvállalással. Gyakran mindkettőt, tehát a felnőttekre szabott gondoskodást (lakbér, számlák stb.) és a gyermek-méretű aggodalmakat is megfelelően át kell dolgozni. A szülőket támogatni kell a mindennapi pénzkérdésekkel való megküzdésben, ami kihat arra, hogy nem tudják fenntartani a szép lakást, nem tudják megoldani könnyen a gyermekfelügyeletet. Ezek sokkal fontosabb kérdések, mint azon vitatkozni, hogy a gyerekeknek melyik szülő hiányzik jobban.

A gyermeket egyedül nevelő anyák

Az egyszülős család eredményes újraszervezésének több oldala van. Hetherington és munkatársai (60) kimutatták, hogy közvetlenül a válás után csökken a szülői kompetencia és növekszik a gyerekekre irányuló agresszió, különösen az anyák részéről fiaik felé. Amikor egy személy tartja fenn mind az autoritást, mind a gondoskodás szerepét a családon belül, akkor nagy az esély arra, hogy hamarosan kimerül. Akkor, amikor a támasznélküliség, a veszteség, a kimerültség és az egyszerű dolgokban való elakadás érzéseit naponta át kell élni, nagyon megnehezül a mindennapok megszervezése és a nevelés. A gyermekek erősen összeolvadnak a szülővel, annak érdekében, hogy nyugalmat és segítséget biztosítsanak nekik a mindennapi küszködésben. Az ilyen segítségadás gyakran nem passzol a gyerek életkorához, fejlődési szakaszához.

A hét éves Jenny egy férfit keresett az utcán, nem azért, mert neki hiányzott az apja, hanem azért, mert az ő anyjának hiányzott a férje. Két férfit vitt haza, egy műszerészt és egy vízvezetékyszerelőt. Amikor a megbeszélésen kiemelték, hogy úgy látszik, olyan férfiakat választott, akik segíteni tudnak anyjának, anélkül, hogy az érzelmileg megzavarná az igazi férjet a még nem teljesen eldöntött válás fázisában; Jennyt és anyját sokkolta ez a tapasztalat, de fel is szabadította őket, és további munkát tett lehetővé. Hat ülés a családdal megállította Jenny férfi-keresését. Kiköltözött anyja ágyából, visszakért kortársai közé, saját ágyában aludt (néhány kis egérrel együtt, melyekkel játszott). Hagyta, hogy anyja külön tudja tölteni az esti szabadidőt, és meg tudott egyezni az anyjával, hogy mikor vannak együtt, vagy külön.

Ezzel párhuzamosan az anyának sikerült olyan körülményeket teremtenie férjével, hogy csökkenteni lehetett Jenny bevonódását a köztük folyó vitába. A szakember munkája arra irányult, hogy az anyát, mint felnőttet támogassa, ugyanakkor tegye lehetővé Jennynek, hogy ne legyen hét évesen felnőtt, kihúzza őt a veszekedés háromszögéből, és alkalmat teremtsen mindkettőjüknek arra, hogy elmondhassák egymásnak a szituációra és kettejükre vonatkozó érzéseiket.

Az átmeneti egyensúlyzavar, amelyben egy gyerek úgy érzi, felelős a szülő érzelmi állapotáért, jól megmutatkozik a következő részletben, anya és kislánya között:

Sz. m.: Akarod, hogy a mamád elmondjon neked egy csomó mindent?

Tracey: Mondd el, mama!

Anya: Szeretnéd, ha elmondanám?

Tracey: (a szociális munkáshoz) A mami néha nem mond el dolgokat, ő megpróbálja ezeket megtartani magának, de én tudom, hogy végül el fogja nekem mondani.

Sz. m.: Úgy hiszed, hogy segítesz a mamádnak!

Tracey: Igen, segítek a maminak!

Anya: Igen, te azt hiszed, hogy segítesz. Néha tényleg segítesz.

Tracey: Segítek neked jobban? Vagy ne segítek neked jobban?

Azt hiszem, ez az utolsó kérdés az, ami nagyon sok gyereknek a fejében motoszkál, mint a válási "probléma" eltorzult formája, és a szociális munkásnak a családdal való interakció során arra kell törekednie, hogy a szülő-gyermek közötti határokat tisztábbá tegye.

A gyermeket egyedül nevelő apa

1979-ben az elvált apák 7%-a nevelte egyedül a gyermekét. Jones (66) felsorolja azokat a problémákat, melyek akkor jelentkeznek, amikor a gyermeket egyedül nevelő apákkal egy női szociális munkás kerül kapcsolatba. Ezek a problémák többnyire arra a hibára utalnak, amibe a szociális munkások gyakran beleesnek: azt hiszik, hogy ők nélkülözhetetlenek a család számára. Ennek elkerülésére Jones hangsúlyozza, a segítő segítsége akkor értékes, ha abban támogatja a családot, hogy az térképezze fel saját szociális és személyes hálóját, és minél egyértelműbben maga döntsön, kit használ fel támogatójául. Ahol az apák nem rendelkeztek gyerekek feletti felügyelettel, ott a velük való kapcsolatuk az idők folyamán csökkent (60, 22), s természetesen a befolyásuk is. Ezt a kutatási tapasztalatot érdemes megjegyeznie a szociális munkásnak, és átfordítania pozitív stratégiává a válás utáni munkában.

– a gyerekek, különösen a fiúk jobban fogják magukat érezni, ha fennmarad egy jó szülői kontaktus (118). Ahol a kapcsolat negatív vagy károsító, ott valószínűleg az anya és a gyermek között is rosszul fog alakulni a viszony.

Minden család vagy háztartás kialakítja saját szokásrendszerét és struktúráját, amelyen belül a válási nehézségek, a veszteség, a düh, a kiábrándulás és a remény megjelenik. A pszichoterápia során nagyon sok terapeuta a szülőkkel úgy dolgozik, hogy közvetlenül az egész állapotot elviselhetetlenné tevő érzelmekre és az ezek alatti rétegre koncentrálnak, mindeközben a családi élet struktúrája figyelmen kívül marad. A családmunka ezzel szemben a család szerveződésének tüzetes vizsgálatához vezet, és ezen keresztül válik lehetővé a szociális munkás számára, hogy éppen csak annyi érzelmi zűrzavart mobilizáljon, mint amennyit a család még éppen kezelni tud. A mindennapi realitásokra koncentrálnak – hogyan különböznek a családi rutin mostani legfontosabb vonatkozásai attól, ahogyan korábban volt; ki végzi el azokat az új feladatokat, melyekkel az apa felhagyott és hogyan; ki segít az étel előkészítésében és a mosogatásban; kivel ülnek le étkezéskor; ki az, aki nem hagy az anyának egy pillanatnyi nyugalmat sem esténként és miért –, mindezek a napi életmód apró részleteibe csomagolják a változás és veszteség témáit, és fokozatosan egy keretbe helyezve a nagyobb témákat, elkerülhető, hogy a családok lebénuljanak. A mindennapok élete ezzel új módon kerül a fókuszba.

A krízis a család körülményeinek újfent vizsgálatára is lehetőséget ad (90). A régi elképzeléseket és a megszokott hozzáállást újra megvizsgálva, azok helyett másokat lehet kialakítani. Rapoport (93) az egyénnel folyó krízisorientált rövidterápiáról írva, szükségesnek véli, hogy a beavatkozás középpontjába az események kognitív feldolgozása kerüljön. Úgy véli, hogy az egyéneket a realitáshoz való alkalmazkodás irányába olyan közvetlen tanáccsal, információval, elképzelésekkel kell segíteni, amelyek alkalmasak autonómia érzésük és képességeik fokozására. A végső cél a kliens terhelhetőségének és új megoldásai repertoárjának növelése. Ez a megközelítés a családmunka (pl. a válásnál alkalmazott) strukturális irányzataihoz hasonló.

Egyszülős családok

Ilyen család több úton is kialakulhat, ezek közül csak egyik a válás. Létrejöttének más módja lehet pl. az ilyen forma direkt választása, a sors véletlen játéka vagy haláleset. Az egyszülős családok szerkeze-

tében van néhány, a szakmai munkában közösnek vehető vonás, de mégis minden egyes család fejlődéstörténete, a kialakult struktúra, a mintázat jellegzetességei és kihatása a család működésére – megannyi egyedi jellegzetesség, amelyre a családsegítőnek figyelnie kell.

A struktúra néhány vonatkozását röviden már érintettük a válási folyamattal kapcsolatban. Itt névlegesen csak egy szülő van. Marianne Walters, egy amerikai családterapeuta, aki igen optimista az egyszülős családformával kapcsolatban, úgy érvel az egyszülős családok mellett – szemben a kétszülőssel –, hogy mivel ebben az esetben csak egy autoritás és egy gondozó tényező van, ezért kevesebb probléma és nézetkülönbség is adódik ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban. Külön is hangsúlyozza az egyszülős család értékét a gyerekek kompetenciájának kialakulásában, mivel lehetővé teszi a családtagok számára a problémák megosztását, a családi tevékenységekben való részvételt (123).

Ki lesz a "másik szülő"?

Az egyszülős családokban elkerülhetetlen, hogy a családon belül vagy azon kívül álló emberek a szülőszerep egyes összetevőiben ne szerepeljenek a kétszülős családoknál tapasztaltnál sokkal nagyobb mértékben. Különösen olyankor fordul ez elő, amikor az anya munkát vállal. Néha az idősebbik gyerek kezd el játszani ilyen szerepet, és akár olymértékben is "szülővé válik", hogy akadályozza saját fejlődését.

Jim 16 éves, egészséges fiúként élte át édesanyja három élettársát, akik közül kettő (alkoholista és drogos) is elég szörnyű halállal halt meg. Jim – mint a férfi, aki mindezt túlélte – problémája az volt, hogy ezenközben a család tartóoszlopává vált és minél inkább betöltötte ezt a szerepet, annál nehezebben tudott korának megfelelően viselkedni, illetve annál nagyobb problémát okozott neki, hogy édesanyja egy másik férfival alakítson ki szoros kapcsolatot (szorosabbat, mint amit vele fenntartott). Amikor a kisbaba, Susan beteg lett (ő annak a Richardnak a lánya volt, aki drogosként a szülői ágyban halt meg), Jim vitte őt kórházba. Jim számára saját korcsoportja gyerekesnek tűnt, összehasonlítva azzal a vágyával, hogy jobb apja legyen Susannak, mint az eredeti volt és anyja jobb "férje" legyen, mint a korábbiak közül bármelyik.

Az anya számára nehézséget okozott, hogy Jimnek és Susannak egyformán *szülője* legyen, ugyanakkor elismerje azt, hogy Jim megérti az ő anyai problémáit és bizalmatlanságát kortársaiban, akik közül elvesztett élettársai is kikerültek. A családi viselkedésmintázat látható részében egyre nagyobb problémát jelentett az anyának, hogy nagyfia

számára *anya* legyen – szemben azzal az alternatívával, hogy mint élettárral éljen vele együtt.

Jim öccse, Gary különösen nagy segítségére volt a családnak azzal, hogy segített tisztázni az anya, az apa és a fiúszerpek közötti különbségeket, és segített Jimnek *megváltoztatni* az anyjával való kapcsolatot anélkül, hogy az egész kapcsolatot megszakította volna. Így az anya "nyert egy fiút, de nem veszített el egy másik élettársat". Az anya viszont azt akarta, hogy Jimnek a családon kívül legyen szabadabb élete, ahol kevésbé sérül, és barátnői is lesznek. Az anya ezt úgy fejezte ki, hogy "nem én vagyok az, aki szakítani akar vele" (megtalálható a kétértelműség a "szakítani" szavak választásában – még megvan a kívánság, hogy legalább "szakítsanak"). Jimnek sikerült annyira különválnia, hogy szerzett egy állást, s pénzzel járult a háztartáshoz, ami mégiscsak egy másfajta támogatásnak tűnik, mint a korábbi, és ezzel az otthonon kívüli, kevertebb korú társakra, és rendszeresebb életre is lelt.

A "másik szülővé" válás

A szociális munkások ismerik a családba történő túlzott bevonódás veszélyét. A családot meggyengíti, ha túlzottan segítik őket. Különösen az egyszülős formáció képes beszippantani a szociális munkást úgy, hogy valóban támaszra szorul, de ugyanakkor még fokozottabban annak is tűnik. Ezért nehéz különválasztani, mi a megfelelő elképzelés, és mi az, ami már a fantáziák világába tartozik.

Túlzott segítsérről akkor beszélhetünk, ha az már akadályozza a szülőt egy másik, teljes kapcsolat kialakításában. Ilyenek lehetnek a barátok, testvérek, nagyszülők. A szociális munkás fantáziája itt arra irányulhat, hogy ezek az emberek mindannyian helyettesíthetik az egyetlen szülő másik partnerét, vagy maguk lehetnek a gyerekek szülei. Azon kaphatják magukat, hogy "bárcsak ezek az emberek elvinnék a családot egy utazásra, vagy vendégül látnák a gyerekeket karácsonykor", és azt szeretnék, ha ezeknek az embereknek olyan érzéseik lennének, hogy "bárcsak többet tudnék tenni a családért".

Az ilyen vágyakkal szemben legjobb biztosíték egy szupervízor vagy egy kolléga, akivel meg lehet osztani ezeket az érzéseket, és el lehet érni, hogy a család segítése arra irányuljon, hogy az adaptívabb formában tudja újraszervezni önmagát. Az ilyen családnak már nincs szüksége a szociális munkásra, mint a családi élet stabilizáló érzelmi tényezőjére.

Nagymamák

A nagymamák stabilitást, melegséget nyújthatnak a családnak és gondoskodnak a gyermekek felügyeletéről anélkül, hogy lányaikat alárendelt helyzetbe hoznák. Mindezt úgy teszik, hogy csak a kötelességüket teljesítik unokáik iránt. Ez az ő kultúrájuk része. Mégis, a nyugati kultúrában az egyedülálló anyák úgy is érezhetik, hogy az anyjukhoz való nagyobb közelség megnehezíti számukra, hogy önálló, felnőtt módon éljenek, egyáltalán, hogy önmagukat független nőként el tudják képzelni. A nagymamák tehát infantilizálhatják az anyákat, egy szintre hozva a gyerekekkel, kétféle úton is: egyrészt ahogyan konkrétan viselkednek a gyerekek előtt, másrészt azzal, hogy megnehezítik lányaiknak, hogy magukat önálló felnőttnek képzelhessék el.

Azokban a családokban, ahol a nagymama az anya által kialakított új egyensúlyt destruktív módon akarja megváltoztatni, esetleg arról van szó, hogy a nagymama irigyelni kezdi a lánya által kialakított stabilitást a gyerekekkel, amiből ő ki van zárva. Az egyensúly felborításának egyik formája az, amikor kritizálni kezdi a gyerekeket és a lányának a gyerekekhez való viszonyát. Kigúnyolhatja az anya esetleges partnerét, ha meg nincs ilyen, akkor amiatt gyötörheti. Ha a gyerekek észreveszik, hogy anyjuk tekintélye megingott és őket állandóan kritizálják, esetleg inkább a gyengébb és elérhetőbb anyjukkal fordulnak szembe, mint az erősebb oldalt képviselő nagymamával. A lojalitás körüli illetlen konfúzió még zavarosabbá válhat azokban az esetekben, ahol az anyák "megvédik" saját anyjukat, és nem hajlandók annak közlésére, hogy az anyjuk vonuljon vissza és a saját dolgával törődjön. Egy mélyebb szinten a legtöbb nő, illetve anya szeretne jóba lenni az anyjával, és ahol a többi kapcsolat szegényes, vagy az anyák állami gondozásban nevelkedtek, még akkor is abban reménykednek, hogy legalább a saját anyuktól anyai szeretetet fognak kapni – annak ellenére, hogy már elég régóta tapasztalhatták, ez nem teljesül.

A szociális munkás munkájának tehát magában kell foglalnia az anyák és a nagymamák közötti határ kialakítását. Ezt leginkább azzal teheti, hogy megváltoztatja a nagyszülők helyét a családon belül. ("Ön egy nagyon kedves asszony, Mrs. Gray, de minél több tanácsot ad a lányának, a lánya annál kevésbé fog rájönni arra, hogyan adjon tanácsot önmagának." Vagy: "Maga olyan sok tapasztalatot szerzett az életben, hogy tudja, sok időt kell arra szánni, míg biztos lehet afelől, hogy a lánya már eleget tanult magától és el tudja végezni a neki megfelelő formában a dolgokat – így aztán akkor is kezelni tudja majd a problémákat, ha maga már nem lesz.") Ezek olyan nyitó formulák,

amelyek az intergenerációs eltérésekre és az idő múlására hívják fel a figyelmet. Az nagymamák könnyen visszacsúszhatnak az időben, amikor lányaikra néznek és segítségre van szükségük; emlékeztetni kell őket, hogy a lányaik már nem újszülöttek. Az anyáknak pedig szintén rá kell jönniük arra, hogy anyjukat felnőtt módon használják és respektálják.

6

Két további családtípus: mostohák és örökbefogadók

A családi krízis tulajdonképpen azt jelenti, hogy a család egyensúlya oly mértékben felborult, amelyet a család a saját eszközeivel képtelen megoldani. Az újraraházasodás is gyakran ilyen krízisnek bizonyul. Bár maga az esemény gyakran olybá tűnik, hogy a család ezzel ismét teljessé vált, a kiváltott hatások mégsem ugyanolyanok, és sohasem lehet ugyanúgy kezelni a dolgot, mint az első házasságnál. Ha a válási folyamatot úgy képzeljük el, mint a családi alakzat változását – a szerepek, feladatok újragondolásával, az önkép, a személyes terek és az érzelmek átalakulásával –, nos, ebben az esetben az újraraházasodás szintén egy hasonló, új alkalom.

Amikor az egy szülővel már rögzült szerkezetű családhoz egy új, második szülő csatlakozik, a mindennapi családi minták is át kell szerveződjenek, magukba olvasztva az új mostohaszülő vagy élettárs új funkcióit, s valamit elvéve minden más családtagtól.

A mostohacsaládot olyan csoportnak képzelhetjük el, amely bizonyos, az első családtól eltérő struktúrát képez – közben azonban ezeket az eltéréseket maguk a családok gyakran tagadják vagy elutasítják. Maddox (77) ennek kialakulásában két dolgot emelt ki: a család arra fogékony, ahogyan az első struktúra szerveződött; illetve az általános előítéletek miatt "mostoha" mivoltát szeretné elrejteni. Ezeknek a tendenciáknak az ismerete különösen fontos, amikor az első család dilemmáitól való különbözőségeket szeretnénk megérteni a mostohacsaládnál.

Burgoyne és Clarke (22) 40, Sheffield-környéki mostohacsaládnál azokat a szerkezetbeli vonásokat vizsgálták, amelyek a hivatásos segítő előtt nehézségként jelentkeznek. Kiemelték pl. annak a helyzetnek a rejtett következményeit, amelyet az okoz, hogy a mostohaszülőnek el kell fogadnia egy (hiányzó, de létező) másik szülő meglétét. Ez utóbbi távollétét a gyermekek sajnálják, gyászolják, de érzéseiket nyíltan nem fejezhetik ki.

A szerzők vizsgálták a mostohaapák és a mostohaanyák előtti nehézségeket is. A mostohaanyák különösen érzékenyek az állandó,

jelenlevő szülővé válással kapcsolatos problémákra. Általában rájuk hárul, hogy egy kielégítő családi életet szervezzenek s rájuk hárul a gyermekek érzelmi, fizikai jó közérzetéért való felelősség is. A mostohaapák inkább a gyermekek *anyjának* nyújtott anyagi és érzelmi segítségben találják meg saját szerepüket, ezen keresztül tekintik a családot, mint egészet. Az apák hangsúlyozták a ház körüli gyakorlati készségeiket is, mint ami nagyban javította az élet minőségét. Mindkét nemű mostohaszülő annál könnyebbnek érezte vállalt feladatát, minél kisebbek voltak a gyermekek az összekerülésükkor.

Az újonnan házasodott családok sok dilemmája annak megfelelően kezdett előkerülni, ahogyan a realitás kezdte elfoglalni a múlt, s főleg a korábbi házasság sebeire gyógyító írt jelentő új kötéssel kapcsolatos fantáziákat. Elkezdődik a szorongás, hogy újra előkerül, ami az első kapcsolatban rossz volt, előtérbe kerülnek a gyermek gondjai, akinek fel kell adnia korábbi szülőképét és egy másik felnőtthöz kell idomulnia, új kapcsolatok és új határok alakulnak ki.

Clarke és Burgoyne azt is hangsúlyozza, hogy a párnak az a döntése, hogy közös gyermekeik legyenek, még tovább fokozhatja azt a *szorongást*, hogy a korábbi keserű tapasztalatok megismétlődhetnek.

A mostohacsaládok szerkezeti jellemzői

A mostohacsalád kezdeteinek érzelmi problémáit angol és amerikai szerzők egyaránt taglalják (116, 77, 99). Ebben a fejezetben a hivatásos segítő számára lényeges szerkezeti kérdéseket vesszük szemügyre.

Az ilyen családban lévő gyermekek két biológiai szülője közül csak az egyik él vele együtt. A gyermek gondját viselő pár viszonyulása a külső szülőhöz nagymértékben meghatározza, mennyire tudnak a gyermekek közlekedni a két család között.

Az elvált szülők között folytatódó feszültség apró, de nagyhatású módokon fejeződhet ki, és átíthatja azt az időt, amelyet a gyermekek és a mostohaapár együtt tölt. Így aztán előfordulhat, hogy az egyik anya pl. mindig "piszkos" ruhában küldi gyermekeit volt férjéhez, s az új asszonynak mindig az lesz az első dolga, hogy a ruhájukat "kimossa"; vagy olyan kevés vagy alkalmatlan ruhában, hogy a férjnek először új holmit kell "vásárolnia". Ezeket aztán vissza lehet küldeni, esetleg piszkosan vagy szakadtan – a következő hétvégén. Hasonlóképp, a mostohaapa elkezdhet a gyerekek megnyerése érdekében állandóan ajándékokat vásárolni, ezt meg az igazi apa fogja majd úgy értékelni, mint az ő elidegenítését célzó manővereket. A felnőttek közötti ilyes-

fajta versengésnek számtalan példáját lehetne felsorolni.

A mostohacsaládok gyermekeinek rá kell tanulniuk a két család közötti, gyakran gyökeres különbségek kezelésére. A lappangó elvárások gyakran megoldást nem hozó veszekedésekbe fajulnak. A családsegítőnek ilyenkor érdemes egyenesen, nyíltan tisztázni a dolgot a gyerekekkel: "Ki készíti a reggelit? Hogyan telik el az étkezések közötti idő? Hogyan tisztelik egymás személyes terét; milyen szabályeltérések vannak a kommunikációban?"

Számos tanulmány utal arra, hogy a válás után elköltöző szülő fokozatosan elveszti az első házasságból származó gyermekeivel a kontaktust. Az apák, akik felelősségüket főként mindennapi gyakorlati és anyagi támogatásként élik át, kezdik a látogatás kötelmeit nehezen viselni – különösen, ha egy mostohaapa ezeket a funkciókat már felvállalta. A felnőtt gyermekek új barátságai, változó érdeklődése szétfeszíti a kapcsolat korábbi mintáit. A tartási kötelezettség és a gyerekekhez való kapcsolat rendszerint egymáshoz kötött. Így aztán, ha az apa képtelen vagy nem akar tartásdíjat fizetni, a láthatási jogait sem gyakorolhatja. Ha pedig a láthatás ütközik akadályokba, a tartásdíjat is kevésbé kötelezőnek érzi. Sok anya hajlamos a tartástól eltekinteni az azt fenntartani akaró volt házastárs ellenére, csak hogy ne kelljen többet látnia őt. A kutatók kiemelik, hogy az ideális állapot, a nem együtt élő szülők és gyermekeik spontán, aktív kapcsolata ritkán valósul meg. Ez elég meglepő tapasztalat, különösen a Wallerstein-vizsgálat fényében, amely szerint a felnőtt gyermekek és lelki egészségük szempontjából az eredeti szülői kapcsolat folyamatosságának nagy jelentősége van (117).

Lényeges különbségek lehetnek aközött, ahogyan a stresszhelyzetben a mostohacsalád viselkedik és aközött, ahogyan a korábbi családjukban éltek. A mindennapi élet apró részleteiből tevődik össze az, hogy ki hogyan érzi, miként mennek a dolgok a családban és miért úgy. A család összehasonlítja a mostohaanya vasárnapi ebédjét azzal, ahogyan azt az anya készítette el korábban; az apa összehasonlítja a gyerekekkel eltöltött hétvégéjét azzal, ahogyan azt az új házasság előtt töltötte.

Amikor azt taglaltuk, hogy *tiszteletben kell tartani az egyik és a másik rendszer közötti szemléleti különbségeket*, arra is gondolunk, hogy a korábbi viselkedésmintázat bizonyos összetevői nem alkalmasak arra, hogy a jelenlegi családi rendszerre változtatlanul átvigyük. A változtatás megköveteli a családtól, hogy tudatosan dolgozza ki az új viselkedés mintázatát, és a családtagok között határokat húzzon. A gyermekek szempontjából különösen fontosak ezek a tényezők, mert ők

együtt mozognak a család változó viselkedésmintázatával, melyet a felnőttek határoznak meg és alakítanak ki.

Amikor egy család segítségért jelentkezik, radikálisan eltérő élet-szemlélettel és gyermekekre vonatkozó felfogással találkozhatunk, csupán azért, mert a partnerek maguk mást gondolnak a családi életéről. A mostoha szülőknek ritkán volt alkalmuk gyermektelen partnerekként megismerni egymást. Néha maga a házasság is a gyerekek intimitás- és védelemigényétől való eltávolodást jelenti, azokat korábban, a felnőttek összeházasodása előtt jobban ki lehetett elégíteni. A gyermekek elvárásai és viselkedése a szülők közötti kapcsolat kialakulásának már a kezdet kezdetétől fogva igen lényeges részét képezi.

Mr. és Mrs. James pl. három tizenéves gyermekükkel akut krízishelyzetben jelentkeztek. Ennek oka a Mr. James korábbi házasságából származó lányok és a Mrs. James 16 éves fia között kialakult küzdelem volt. Mrs. James úgy érezte, hogy a lányok állandóan problémát találnak abban, ahogyan ő a közös család hat gyerekéről gondoskodik, Mick pedig, a fia igyekezett őt megvédeni a lányokkal szemben. A dolgok esténként a vacsora körül tetőztek, mert Mrs. James megpróbálta a vacsorát családi eseményként kezelni, ugyanakkor a tizenéves gyerekeknek megvolt az ezt keresztező saját időbeosztásuk. Az esti zűr miatt Mrs. James már négy órakor elkezdett inni, azért, hogy ne okozzon neki problémát a lányok kritikája. A családi munka során ezt a problémát egy kérdéssé fogalmazták át: hogyan kell azokat a tizenéves gyermekeket nevelni, akik most kezdik elhagyni az otthont? Mrs. Jamest megerősítették abban, hogy ő a korábbi négy év során eredményesen dolgozott annak érdekében, hogy a családot együtt tartsa, de most már itt az ideje, hogy váltson. Javasolták neki, ne tegyen meg mindent a zárt családi atmoszféra kialakításáért, amire akkor volt szükség, amikor a család létrejött, és hetente csak egyszer főzzön a család számára, amikor neki ehhez kedve van. Ezen az estén viszont az apának kell biztosítania, hogy az összes gyermek otthon legyen. A szülőknek azt is megmondták, nagyon fontos, hogy a tizenéves gyermekek lássák, az ő szüleik akkor is jól érzik magukat együtt, amikor ők nincsenek otthon. Amikor így történt, ez meglepte a gyerekeket. Spontán jöttek rá a szülők arra, hogy nekik soha nem volt idejük egymásra anélkül, hogy a gyerekek egymás közti versengését ne kellett volna kezelniük. Mr. James hirtelen rájött arra, hogy milyen kevés családnak van olyan sok alkalmas bábiszittere, mint nekik. Mrs. James szintén meglepődött, amikor azt mondták neki, hogy inkább kevesebbet, mint többet dolgozzon a család érdekében. Ivási problémája már az első és a második ülés között azonnal csökkent, mert már ekkor kiderült, hogy a család elkezdte újraszervezni magát, a korábbiól eltérő formában és a serdülők problémáját tudja normális kérdésként kezelni.

Burgoyne és Clarke (22) rámutatnak, milyen hasznos, ha a mostoha szülők nevelési problémáit úgy fogalmazzuk át, hogy az a normál fejlődés velejárója. Így sokkal helyesebben járunk el, mintha ezeket a problémákat a válás és az újracházasodás miatti büntudatra, vagy a gyerekek hatására vezetnénk vissza.

Az újraszerveződés nehézségei

A megelőző családformától különböző organizáció kialakulását gyakran a korábbi családdal kapcsolatos rejtett érzések, a korábbiakban kialakult családi rendszerrel kapcsolatos veszteségek miatti gyász és büntudat nehezíti meg. A családok sokszor nem ismerik fel, hogy a korábbi családnak vége, és ezzel valami eltávozott. Ezeket a dolgokat két különböző nézőpontból tehetjük tisztábbá.

Ha a humán rendszereket mesterségesen a viselkedésnek és az érzéseknek megfelelően két dimenzióra bontjuk fel, azt tapasztalhatjuk, hogy a múltból származó mintázatok az élet egy-egy területén alig változnak meg, különösen akkor, amikor a család életének nagyon sok összetevője a korábbiakhoz hasonló módon folytatódik. Pl. az ételeket mindig meg kell főzni, a ruhákat ki kell mosni, a szobákat ki kell takarítani, a gyermekeket iskolába kell küldeni stb. Ilyenkor nagy a veszélye annak, hogy ez a rutintevékenység ugyanazokat az érzéseket fogja kiváltani, melyek a korábbi helyzetben, az előző házasságban jelentkeztek. Ilyenkor tehát a problémát az új házasságban jelentkező új viselkedési stílus és a mindennapos rutinhoz kapcsolódó eltérő érzések diszharmoniaja okozza. A gyermekek gyakran szembeszállnak a nevelőszülőkkel olyan formában, ami saját szüleik előtt elfogadott volt, és a nevelőszülőkből gyakran kiváltanak olyan viselkedést, amely ellen küzdhetnek. Amikor egy hét éves gyerek arról panaszkodik, hogy a mostohaanyja rosszul készíti el a reggelijét, és arról beszél, hogy jobban szeretné, ha az apja, a nővére és a barátai gondoskodnának róla, a szociális munkás már tudja, hogy a mostohaanyának ilyen gondja lehet.

Az apa törheti a fejét, hogy bár elvett egy kitűnő háziasszonyt, a fia mégis az édesanya hígan maradt lágytojását és az olajban úszó kukoricapelyhét szereti. Ha ezekről a dolgokról akár csak egy kicsit is beszélgetünk, megsegíthetjük a nevelőszülőket abban, hogy sokkal tudatosabban vegyék számításba azokat a területeket, ahol a távollevő szülő hiánya érezhető lesz, és ahol különösen érzékenynek kell lenniük. Fontos figyelmeztetnünk őket arra, hogy ezt a gondot nem a gyermek, hanem a régi helyébe lépő új okozza.

Az egyszülősről a kétszülős rendszerre való átmenet

Más családokban az újraszerveződés alapvető vonása az, hogy egyszülős rendszerről kétszülössé válik. Itt a gyermeknek és a szülőnek fel kell ismernie, hogy a családban most már egy másik felnőtt is van, akinek a jelenlétét számításba kell venni.

A Whitely családban az anya négy éve élt együtt Murray nevű fiával, mielőtt Billhez újra férjhez ment. Bill még korábban vált el feleségétől, Jeantól, nála hagyva Dale nevű fiát Észak-Angliában. A család azért jelentkezett, mert nagy feszültséget jelentett számukra a két fiú közötti küzdelem, amikor Dale látogatóba érkezett. Hamarosan kiderült, hogy az anya szorongott extrém módon attól, hogy elveszíti a két, elég robusztus fiú fölötti kontrollt a családban. Az anya "utóvédharcokat" folytatott a fia, Murray felnövése ellen is, és a mostohaapa veszekedett is vele, amiért burokból tartja a fiút. Kisfiúkra öltöztette, s nem úgy, mint egy nyolcéves gyermeket. Az ellen is védekezett, hogy a család egyszülősből kétszülős rendszerre alakuljon át, ahol az apa is hallathatja a hangját. A változással szembeni védekezés erőssége akkor vált nyilvánvalóvá, amikor Murray hirtelen elhatározta, hogy szeretné, ha Dale meglátogatná őket, és nem is gondol a veszekedésre.

Első szekvencia

Sz. m.: Szóval, akárhányszor Dale eljön hozzátok, az neked egy próba-féle; hát hogy is állsz ezzel, Murray?

Murray: Igen, én azt szeretném, ha ő eljönne hozzánk és velünk élne.

Anya: De...

Murray: Én szeretném.

Anya: De a múltkor, amikor kb. 3 napig volt nálunk, egy nagy zokogást hallottam a szobából.

Murray: Nem, semmi ilyen nem volt.

Anya: De volt – el kell ismerned.

Murray: Ha ő hosszabb ideig lenne nálunk, mint szokott, akkor mi kijönnénk egymással – ha ő rájönne arra, hogy én milyen vagyok.

Anya: De semmi ok sincs arra, hogy neki meg kellene tanulni, milyen is vagy te és semmi értelme, hogy ő veled játsszon, mivel ő jóval nagyobb nálad, még akkor sem, ha ő szeretne. Én azt gondolom, ezek a durva játékok nem valók neked, akkora a korkülönbség köztetek.

Sz. m.: (rámutat, hogy a fiúk játszottak együtt, máskor viszont nem jöttek ki egymással, majd folytatja) Tudják, maguk nagyon jól értenek ahhoz, hogy a fiúkkal hogy bánjanak.

Anya: A fiúkkal?

Sz. m.: Tudja, hogy kire gondoltam?

Anya: Nem.

Sz. m.: A maga férjére. Azt hiszem, kb. 15 perce azt mondta, hogy ő sokat verekedett, amikor kisfiú volt. Szeretne ezzel kapcsolatban kérdezni tőle valamit?

Második szekvencia

(A beszélgetés során a téma újra megjelent.)

Sz. m.: (az anyához) Én nem hiszem, hogy maga nagyon szeretné a verekedést.

Anya: Tényleg nem.

Sz. m.: Nem gondolja, hogy ez valami olyasmi, amit az anyáknak meg kell tanítaniuk a gyermekeiknek?

Anya: Nem hiszem, hogy nekik ezt meg kellene tanítani, tényleg nem hiszem azt.

Sz. m.: Magának nagyon hosszú ideig kellett Murrayt gondoznia, ugye?

Anya: Négy évig.

Sz. m.: Szóval magának egyszerre kellett anyának és apának is lennie.

Anya: Ez tényleg így volt – mi tényleg semmire sem kérhettünk meg másokat – az ő apja nem olyan, hogy elvinné játszani a gyerekét.

Sz. m.: Én azt hiszem, nagyon nehéz lehet bizonyos dolgokat elintéznie.

Harmadik szekvencia

(Az interjú során a későbbiekben Dale úgy jelenik meg, mint egy potenciális támogató személy.)

Sz. m.: Én szeretném, ha Dale eljönne ide, mert Murray szeretne valamit Dale-től.

Anya: Igen, ő büszke a nagy bátyjára.

Sz. m.: Ez óriási – de azt hiszem, most maguknak kellene lépnie valamit.

Mostohaapa: Dale nagyon hasonlít Murrayhoz, ő is kb. ebben az időben kezdett el verekedni... ő megtanult verekedni azért, hogy megvédje magát, de manapság gyakran ő az, aki üt és nem várja meg az ütést.

Anya: De ő nem ügyes, látod, hogy Murray nem ügyes.

Sz. m.: Ő 4 évvel fiatalabb.

Anya: De ő nem tud lépést tartani, és bajba kerül az iskolában, mert még futballozni sem tud, azért, mert nem tanítottam meg rá.

Sz. m.: Hát igen, maga nem tanította meg rá. De van itt két másik férfi is (a mostohaapára és Dale-re céloz). Azt hiszem, ez a család férfiakkal nagyon jól el van látva, és nem lesz nehéz átruházni nekik, azt mondani, hogy ők gondoskodjanak erről, maga meg valami másról. Azt hiszem, Mr. Whitelynek ez igazán megfelelő feladat, hogy meggyőzze magát, ő tud törődni a verekedéssel, és Dale meg tud segíteni abban.

A Rose család

Ez a család érdekes példája a családi intervenció használatának, egy olyan esetben, ahol a törvény és a szociális szolgálat bizonytalan volt abban, jogi vagy jóléti megoldást alkalmazzon-e a bűncselekmény megközelítéseként (63).

A családot az anya, második férje Ted és a fia, Cliff alkotta. Cliff

A családot az anya, második férje Ted és a fia, Cliff alkotta. Cliff a szociális szolgálat felügyelete alatt állott, és a nevelési tanácsadóban egy családterápiás csoport foglalkozott vele. Meg kellett vizsgálni mentális állapotát és azt, hogy biztonságosan maradhat-e otthon, a hivatalos felügyelet alatt. Ennek alternatívája a kényszergyógykezelés lett volna. A szülők attól is tartottak, hogy az elhelyezést esetleg az otthonától távol, egy zárt pszichiátriai intézményben foganatosíthatják. A szociális munkás felvállalta a rizikót, hogy a felülvizsgálat családi ülésekkel történjen, és a bíróság egyetértett ezzel, visszajelentési kötelezettséget szabva ki.

Cliff cselekménye az volt, hogy egy bajonettel, ami a lakásban lógott a falon, megsebesítette a mostohaapja vállát, elég súlyosan ahhoz, hogy az 3 hónapig ne dolgozzon.

Az első ülésen kiderült, hogy a család nem akart eljönni, "kibeszélni itt a differenciákat" és csak azért jöttek mégis, mert félték, hogy Cliffet bezsuppolják, ha nem jönnek el. Arra hivatkoztak, Cliff veszélyeztető viselkedése csupán baleset volt, egy véletlen kis balszerencse egy meghitt, egységes családban. Az anya különösen azt mutatta, hogy ő igyekszik a család férfijait egymással barátságban tartani és teljesen egyenlőnek kezelni őket. A szociális munkás úgy látta, hogy az ő megvitatási kísérleteit folyamatosan félresiklatják. A legegyszerűbb hipotézisnek az tűnt, hogy Cliffet megfosztották az anyja életében viselt férfiszerectől, amelyet nyolc éven át betöltött anyjának eddigi házasságáig, de ez számukra nem vált világossá. A megfigyelőterében levő munkatársak csapata egy üzenetet intézett a családhoz (ld. a 11. fejezetet a további részleteket illetően) és úgy minősítette Cliffet, mint aki nagyon védelmezi az anyját, és az anyának a fiú tudomására kellene hoznia, vajon igényli-e még ezt a védelmet. Az anya csodálkozva vette ezt tudomásul, tagadta, hogy neki kellene egy védelmező gondoskodás. Az ülés végén az üzenetet megismételték és megerősítették azzal a javaslattal, hogy Cliffnek ki kellene maradnia az anya és Ted veszekedéseiből, ha az anya nem látszana védelemre szoruló. A következő ülésen Cliff beszámolt arról, hogy úgy tett, és több időt volt házon kívül a barátaival. Részletesen megbeszélték azokat az alkalmakat, amikor belekeveredhetett volna a veszekedésekbe. A család ismét felidézte meghittségüket, majd Cliffet kérték meg arra, hogy készítsen egy családtérképet, amelyen *valamennyi mostohaapja* családja ábrázolva van. A következő ülésen is az új mintái mutatták, és ismét kifejezték azt a hiedelmüket, hogy ők egy meghitt, szerető, egységes familia, ami nem igényel külső segítséget. A "ki áll a legközelebb kihez a családban?" kérdés óvatos, de következetes végigvitele valamennyiük viszonylatában a mostohaapától való elhatárolódást mutatta:

A Rose család. Harmadik ülés

Ted: Ő van legközelebb az anyjához, igen, ő van a legközelebb az anyjához... a legközelebb hozzá.

Sz. m.: Megmondaná neki azt, amit gondol?

Ted: De hát ő is tudja.

Sz. m.: Igen, biztos vagyok benne, hogy már beszéltek erről, de talán most megmondhatná, mi az, amit gondol.

Ted: Ő van a legközelebb az anyjához, ez nyilvánvaló; ha én lennék az ő helyében, akkor én lennék ugyanaz, nem... *(kezeivel mutatja a közelséget)*. Én nem vagyok ... vagy semmi hasonló – nem esik rosszul nekem, amikor ezt mondom.

Sz. m.: Nem.

Ted: Ő van a legközelebb az anyjához, egész idő alatt.

Anya: Ő nem ismeri Tedet annyi ideje, mint ő ismer engem, nem?

Ted: Ez természetes, nem?

Anya: Ő megvan nekem 14 éve, neki meg Ted csak egy éve.

A csoport úgy döntött, hogy egyetért velük, de küldött még egy üzenetet, "Egy ennyire egységes és szoros családban az ilyen események csak úgy jöhetnek, mint derült égből a villámcsapás. Mit kellene csinálnia ennek a családnak, hogy felfegyverezze magát újabb ilyen sorscsapások ellen?"

A következő ülésre való visszatértek a család nyilvánvalóan még egységesebb volt, mint azelőtt. Azzal jöttek, hogy "a jövetelük előtti utolsó estéig nem gondolkodtak az üzeneten". Az anya és Cliff ennek ellenére más leírást adtak a családi mintázatról, mint a korábbi ülésen.

Negyedik ülés

Anya: Őszintén gondolom, hogy mielőtt találkoztam Teddel, csak mi ketten voltunk, és nyilván Cliff volt valamennyire a védelmező, mert ő volt a férfi a háznál, nem igaz? És legyünk őszinték, még amikor kicsi volt, akkor is inkább, mint egy felnőtthez beszéltem, mindenbe bele-vontam, és ha felnőttek voltak a szobában, akkor is mindent hallott, nem volt ágyba küldve, és azt hiszem, előbbre is van néhány évvel. Neki valóban csak úgy becséppent egy mostoha.

Terapeuta: Azt gondolom, igaza van, és azt is, hogy ez a változás nagyon kemény.

Anya: Most ha én akarok valamit, akkor persze Teddel beszélek többet... ha valamit meg akartam beszélni... ha Cliff és én lennénk még csak ketten, akkor neki mondanám, hogy "Így s így...", de most Tednek mondanám.

Cliff: *(Tedhez)* Most te vagy a férfi a háznál, nem?

Anya: Igen, figyeljen ide, korábban, ha vettem volna egy új ruhát vagy valamit, akkor Cliffnek mutattam volna meg először, most meg hozzád megyek először, és ő a második.

A családban tehát egy szimpla szerkezeti módosítással kialakult egy szülői szövetség, amelybe a gyerek nem kapcsolódik be harmadiknak az anya és a mostohaapa közötti megbeszélésekbe. Ezt a következőkkel érték el:

1. Az agresszív cselekedetet átcímkezték védő-óvó viselkedéssé.
2. Egyetértettek a család nézeteivel, hogy az meghitt, egységes; *de*
3. Megfogalmaztak egy kíváncsi üzenetet, hogy rendhagyó módon felvilágosítsák őket az esemény igazi természetéről.

A Knowles család

Mr. és Mrs. Knowles, valamint Tim (12) és Jean (8) erősen izgatottan jöttek, egy hosszú problémalistával Jean destruktív viselkedése miatt: elvágja a tévé zsinórját, kicsavarja az asztallábakat, folyadékot önt a porszívóba, aztán ellop dolgokat, amiket vagy összetör vagy elrejt. Ez a viselkedés mindkét szülő ellen irányul. A kislány rendszerint azt mondja, nem emlékszik ezekre az eseményekre, és mindent tagad, még akkor is, ha rábizonyították. Közben a szülők és a gyerekek is jókat nevettek – kellemes család voltak, akik gyakran hangsúlyozták, hogy teljesen együtt vannak. Mindkét gyermek nagyon kedves volt és az üléseken Jean semmit sem mutatott abból a koraérett bűnöző viselkedésből, amit otthon láttak nála.

Néhány dolog azért kiderült. Ezek kicsit eltértek a boldog és tökéletes család képétől. Három évvel Mr. Knowles (Mike) felbukkanása előtt egy jelentős időszak az erőszak jegyében telt el, és a családnak egy titkos címre kellett menekülnie néhány hónapra a válást követően. Mr. Knowlesnek ezért nagyon óvatosnak kellett lennie, nehogy olyan "szörnyeteggé" váljon, mint az előző apa (John).

Anya: Nem akartam, hogy Mike fegyelmezze a gyereket, mert nem akartam, hogy Jean Mike-ot is olyan szörnyetegnek tartsa – nem akartam, hogy Mike legyen a gonosz szörnyeteg. Nem akartam, hogy bármi rosszul menjen Jean és Mike között, úgyhogy azt gondoltam, jobb lenne, ha én raknám őt helyre.

Sz. m.: Beszéljünk csak egy kicsit erről a szörnyetegről.

Mostohaapa: Igen és a következményekről...

Sz. m.: Mi történt korábban, ki sérült meg akkor?

Anya: Mi, mindhárman.

Sz. m.: Ki mondana erről valamit?

Anya: Szeretném, ha a gyerekek beszélne az arról.

Tim: Tudom, hogy csinált néhány jó dolgot is az életben, nem sokat, de egyet-kettőt (az apa).

Anya: Nem volt annyira rémes szörnyeteg.

Tim: Láttam, hogy a mamának nagyon fáj és sír – sohasem láttam, hogy amióta elvette az anyut, az apa bántotta őt, de nem is sírt annyira, mint akkor.

Sz. m.: Jean, te is emlékszel, hogy megsérültél?

Jean: Én akkor öt éves voltam, és bementem a szobádba, és ott találalak téged Johnnal verekedni...(stb.)

Ebben a családban Jean kártékony magatartásán volt túlnyomórészt a figyelem, és a kislányt szorosan őrizték otthon, az anyja felkísérte még az emeletre is, amikor újabb rombolásokat követett el otthon. Tim volt az, aki Jean viselkedését, mint pajkosságot vagy mint figyelemfelhívást átcímkezte. A mostohaapa megértette ezt, és különbséget tett a között, hogy milyen rossznak lenni és milyen felhívni a figyelmet – "Más úton is kaphatsz figyelmet". Megkérték, fejtse ki, mit jelent az, hogy más úton és mondjon 2-3 példát is arról, hogy mit jelent a figyelemkeltés: "Mondja Jeannek, és mi figyelni fogjuk". Tim előállt saját elképzeléseivel is: "Beccapom az ajtót, hogy felhívjam a figyelmet. Ha van egy kis szakadás a ruhámon, én megnagyobbítom és aztán odaviszem a mamához, aki több időt fordít rám, amíg megvarrja." Ezzel felhívta Jean figyelmét arra, hogy azok a dolgok, amiket ő csinál, ugyan rosszások, de mégsem olyan nagyok, mint amit a nővére csinál, és ezek csak kis problémát jelentenek, ugyanakkor az anyjával való kapcsolatbakerülés révén nagyobb jutalmat hoznak a számára. Amikor arról kérdezték Jeant, hogyan hívja fel magára a figyelmet, azt mondta, hogy "bizonyos dolgokat csinálok". Tim elmondott neki néhány dolgot, hogy mit csinál, amikor dühös, pl. a párnáját veri. A gyerekek elmondták, hogy terveket fognak készíteni és együtt fognak dolgozni.

A család az ülések közötti időre feladatokat kapott, melyek azt célozták, hogy átalakítsák a családon belüli kapcsolatok egyensúlyát. Ezek révén Mike egy sokkal inkább gondozói és enyhén autoriter szerepet tudott betölteni Jeannel kapcsolatban; Tim pedig segítette Jeant, hogy sokkal megfélelőbb és kevésbé drasztikus formában legyen pajkos, mint ahogy az egy 8 éves gyerek "normális" viselkedésének része. Mike és Jean talált magának időt arra (hetente háromszor, ahogy a mostohaapa elhatározta), hogy együtt legyenek és megbeszéljék, hogyan szerezhetnek a gyerekek figyelmet maguknak, ami nem bosszantja szüleiket. Timnek és Jeannak ki kellett gondolnia illetlen dolgokat, amikkel meglephetik a szülőket. A mamának nem volt szabad tudnia, melyik "pajkos" dolgot tervezte ki az egyik vagy a másik gyerek, melyik dolog volt spontán. A mama általában megsejtette ezeket a dolgokat, és a következő ülésen megmondta a családnak.

Az anya később beszámolt arról, hogy ezeket a feladatokat nagyon hasznosnak találta, mert: "ezek Jeant közelebb hozták Mike-hoz és én nagyon örültem, amikor láttam, hogy a korábbi dolgok megszűnnek". Jean és Mike közelebb kerültek egymáshoz és kezdett valóra válni Jeannek az az igénye, hogy olyan apja legyen, akihez oda lehet bújni. A család egy további munkaszakaszra 6 hónappal később jött vissza, amikor Tim – aki addig a békekötő szerepet vállalta magára – akaratossá, dühössé és rossz viselkedésű 12 évesé vált. A családnak ismét lehetővé kellett tennie Mike számára, hogy ezt a problémát oly módon kezelje, hogy az ne ijessze meg a mamát.

A család viselkedése és érzései a múltból származtak, a gyerekek és az anya félt, hogy az új férjből erőszakot provokálnak ki, a "hatalmas óriást" átváltoztatják "szörnyeteggé" (Mike megfeszített izmait az első

ülésein, Tim utánozta, de nekik biztosnak kell lenniük abban, hogy Mike ezeket a családon belül nem használja). Továbbá Tim szerepét, hogy mint a legidősebb gyermek, szemeltartsa szüleit, nincs-e közöttük probléma, és mindig megpróbálja fenntartani közöttük a békét, fel kellett oldani, meg kellett őt nyugtatni. Feltételezték, hogy mind Jeannek a szüleiével kapcsolatos provokatív viselkedése, mind pedig Tim későbbi "problémás" viselkedése a mostohaapa tesztelését jelentette, vajon elég erős-e ahhoz, hogy az erejét a család érdekében, nem pedig ellene használja fel. A mostohaapának segítségre és támaszra volt szüksége, hogy ezt a szerepet be tudja tölteni. Ehhez szükség volt arra, hogy az anya ne védje Timet és saját magát. A tökéletes házasság így egy mindennapos "elég jó" házassággá alakult át, melyben viták vannak és egyezkedések, és ahol a gyerekek érezhetik, hogy az új család fenn fog maradni.

Nevelőcsaládok

Az előzőekben leírt családi munka legnagyobb része nevelőcsaládokkal történik, kivéve azokat az eseteket, ahol mindkét szülő "próba-idős". Az elhelyezések tervezésénél általában ugyan figyelembe kell venni, hogy a nevelő szülőpár megoldásai megfeleljenek a gyerekek elvárásmintáinak, de a nevelőcsaládok mégis ritkán válnak *segítséget kérő családdá*. Mindig alapvetően fontos, hogy ne csak azt nézzük, ahogyan a gyerekek egy korábbi helyzetből magukkal hozzák elvárásaikat és viselkedésüket, hanem azt is figyelembe kell venni, hogy ezekre a szülők hogyan reagálnak, illetve hogyan válnak ki a szülők a gyerekekből korábbi viselkedés és élményformákat. Hasznos, ha a nevelőszülőket felkészítjük és a problémás lépéseket előzőleg elpróbáljuk velük. Hívjuk fel a figyelmüket arra, nehogy olyan korábbi krízis-mintázatokat alakítsanak ki, melyek a gyerekek vagy a fiatal személyek életében már szerepeltek.

A 15 éves Jackie drogozás és tolvajlás után került nevelőszüleihez. Korábbi nevelőszülei kérték, hogy helyezzük őt át, mivel nagyon súlyos viták zajlottak le a családban Jackie drogozása miatt. Két hónappal később elmesélte mostohaanyjának, hogy egy drogos társasággal volt együtt és "kipróbálta" a drogokat. Mostohaanyja erről így számolt be: "Eppen főztem, és azt gondoltam, miért most beszél nekem? Jól tudta, hogyha én elmondom ezt Bertnek, ő nagyon dühös lesz, és Jackie látni akarta, hogy mit teszek, és vajon ugyanaz a dolog, ami régebben történt, újra megtörténik-e." A szociális munkás és a nevelőszülők egy stratégiát alakítottak ki, amelyben a mostohaanya "gazdag tapasztalatait" használta fel, hogy a lánynak beszéljen azokról a lányokról, akiket korábban ismert, és a régebben olvasott olyan tanulmányokról,

hogyan válik egy drogos lány kemény drogok használójává. A mostohaanya halálozási statisztikákat vett elő és szomorúan beszélt az elvesztett fiatal életéről. Beszélt arról, hogy milyen nehéz a felnőttek számára a fiatalok felnevelése; ők tudják, hogy a fiataloknak szükségük van függetlenségre és nekik kell eldönteniük, mit csinálnak a saját életükkel. Kiegészítette ezt azzal, ő tudja, hogy a férje hasonlóan érez ezekkel a problémákkal kapcsolatban, azonban inkább dühös lesz és nem szomorú, ha erről beszélnek. Elmondta, mielőtt az előző héten elmentek volna a szociális munkáshoz, férje sok időt töltött el azzal, hogy kimondja az ezekkel kapcsolatos nézeteit. A férj egyébként sok időt tölt Jackievel a hétvégeken, együtt úsznak és futnak (ez az, amit Jackie szintén élvez), és a férje meg tudta csinálni (némi nehézséggel), hogy ne emlegesse a drogozást.

Tíz napon belül Jackie egy másik vacsorafőzési időben elmondta a nevelőanyjának, hogy "ő minden ilyen dologgal felhagyott". Egy héttel később ezt még kiegészítette, mivel a beszélgetés tovább folytatódott: "Én azt akartam látni, hogy mit fogsz csinálni, mi lesz a reakció". Sokkal aktívabb életet kezdett élni esténként a barátaival, és még a dohányzással is felhagyott.

Jackie nem tudott a szokásos módon figyelmet kelteni maga iránt, azaz nem váltott ki felháborodást és sértődöttséget, hanem életében először egy indirekt megjegyzéssel találkozott választott életútja értelmetlenségével kapcsolatban. Másodszor egyre több időt töltött mostohaapjával, és inkább élvezetes dolgokat csináltak együtt, semmint büntető jellegűeket. Végül a mostohaap és a mostohaanya párosa olyan modellt jelentett számára, akik más módon kezelik a konfliktusokat. Mindez lehetővé tette Jackienek, hogy szakítson elvárásai állandóan újra megjelenő sorozatával, és a korábbiakhoz képest eltérő módon kezdjen viselkedni. (A mostohacsaládokkal kapcsolatban a 8. fejezetben a serdülőkkel folytatott munkára visszatérünk.)

Kisgyermek és erőszak a családban

A törvény már hosszú ideje ismeri: az emberek képesek arra, hogy gyermekeikkel rosszul bánjanak, bár a "rossz" megítélése a társadalom elvárásai szerint változik. A gyermekek speciális sérülékenységet csak azok képesek elismerni, akiknek van némi fogalmuk a fejlődésről, és tudnak különbséget tenni. A csecsemőknél és a kisgyermekeknél megvan az a paradox vonás, hogy primitív erejük könnyen kitörli az értük gondoskodóból a rájuk való fokozott odafigyelés tudatát. Ha azonban a szülő tudatában van sérülékenységüknek, figyelemmel lesz a kisgyermek speciális igényeire, azaz tud különbséget tenni kettejük között. Különböző vizsgálatokból származó számos kutatási eredmény jelzi, hogy erről a különbségről gyakran a családi feszültségek idején szoktak megfeledkezni.

Csecsemők és hatásuk a szülőkre

Nagyon kis gyermekeknél az egyik legnyilvánvalóbb dolog, amelyet a róluk gondoskodók gyakran könnyen elfelejtene, hogy ők hangosak, aktívak és a körülöttük lévő világ felfedezésére töreksenek. Épp ezért elég fáradtságos velük törődni. Különösen az alvási mintájuk szabálytalan és nem vág össze a szülők alvási periódusával. Ez önmagában is egy jó adag bizonytalanságot okoz a családi életciklusnak ebben a labilis fejlődési szakaszában, pont akkor, amikor a szülők közötti minták is éppen változnak. Ilyenkor a szülővé válás folyamata által megkövetelt teljesen új viselkedés kezdeményei és a régi minták hullámzása jócskán meghaladhatja a pár szokásos egyensúlyának határait. Gyakoriak az inkompetencia és a meg nem felelés érzései. Graham 120 kismamát interjúvolt meg (egy hónapos csecsemővel), és azt találta, hogy 61%-uk elismerte a csecsemővel szembeni dühösségét. 81%-uk beszélt arról, hogy a csecsemő körüli tapasztalatok után megértőbbek a gyermeket megverőkkel szemben (55). Düh és indulat típusosan felszínen vannak olyan helyzetekben, ahol az anyák halál-fáradtan látják el teendőiket, a férfiek pedig örökös biztonsági szelepként állnak rendelkezésre a folyton bőgő gyerek mellett.

Egy postai kérdőíves vizsgálat során (44), ahol 111 olyan anyát kérdeztek meg, akiknek 18 hónapostól 4 éves korig voltak gyerekeik, szintén a bevallott erőszak magas arányát találták. Az anyák 96%-a beszélt arról, hogy vannak napjaik, amikor minden a feje tetejére áll, és 57%-uk elismerte, hogy legalább egy alkalommal komolyan elvesztette önmérsékletét és elég keményen megütötte a gyereket. 40%-uk szorongott attól, hogy az e feletti kontroll kicsúszik a kezéből. Ez a csoport sokkal gyakrabban hajlott fizikai büntetés alkalmazására, feszültebb lett, ha a gyerek sírt, és könnyebben unatkozott, ha egyedül volt otthon.

Azok a szülők, akik fáradtak és feszültek, gyakran elfeledkeznek arról, hogy szülők, és még ráadásul egy másik emberke számára is kell legyen erőtartálékuk. Ha csak időszakosan is, de a követelőző, nyafogó gyermekek igényeire való figyelés mintája könnyen elhomályosíthatja a felnőttek közötti kommunikáció korábbi mintáit. Ráadásul sok fiatal anya, aki ebben az időszakban nem tud dolgozni, szociálisan nagyon izoláltnak érzi magát. Richman (97) fiatal házaspárokról frott tanulmánya kimutatta, hogy sok anya, miután férje reggel elment dolgozni, nem beszélt egy felnőttel sem mindaddig, míg az késő délután haza nem ért.

Wolkind (127) arról számolt be, hogy igen jelentősen csökkentette a depressziók gyakoriságát, ha a kismamák lakásába telefont szereltek fel. Ezek a tanulmányok különböző módokon jelzik, hogy érdemes segíteni minden szülőnek abban, hogy találjon valamilyen segítő rendszert: játékcsoportokat, anyacsoporthatárokat, gyermekgondozó kapcsolatokat, hogy mint szülők, el tudjanak járni otthonról.

Sok családban csak egy felnőtt van, vagy a szülő egyike távollét, betegség miatt ténylegesen kiesik a szülői szerepből. Az 5. fejezetben már megtárgyaltuk az egyszülős struktúrából fakadó dilemmákat. Itt a hangsúly azon az üzeneten van, amit a gyerek a meghitt párkapcsolatot vagy társaságot óhajtó szülő igénye miatt "kaphat" – ez egy- és kétszülős formációkban egyaránt kialakulhat, azaz mindenütt, ahol a gyermekre terhelik a szülői igényeket.

Tracey (7 éves): Olykor az anyám megpróbálja visszatartani a szomorúságát, de a végén elmondja nekem.

Brian (6 éves): Nos az apám elment (*börtönbe*), nekem kell férfinak lennem a házban, és a mamámnak azt kell csinálnia, amit én mondok. Apu azt mondta nekem, hogy most ez az én feladatom.

Paul (9 éves): Én szoktam látni, hogy a mamámat nagyon bántják, és én megpróbálnám megakadályozni azt, de nem vagyok elég erős.

A szociális munkások előtt nagyon ismertek a gyermekeknek azok a dilemmái, hogy megpróbálnak többet tenni, mint amire aktuálisan képesek. A szülők hozzásegítése ahhoz, hogy legyen világos elképzelésük, mire képes és mire nem képes egy kisgyermek, nemcsak a gyermek pszichés fejlődéséhez lényeges, hanem olykor élet és halál kérdése, mivel amikor a gyermeket *úgy tekintik, mintha felnőtt* lenne, gyakran *úgy is harcolnak vele, mint egy méretben és erőben is felnőttel*.

Minuchin (83, 84) gyermekekkel végzett munkáiban demonstrálta, hogy állandóan mennyire alábecsülik a gyerek vélt erejét a szülővel szemben a generációs határ kiépítésében, amely mindkettejüket emlékeztetné, hogy a szülő feladata felügyelni a gyerek viselkedését. "Az anyukád segíteni fog neked, hogy ne csináld meg, amit te nem akarsz megcsinálni. Nem akarod, hogy az emberek aggódjanak érted. Pedig négy évesnek lenni, még nem olyan nagy idő!" Az olyan technikák, mint a gyerek visszaállítása az anya mellé, ezt egyszerűen megtehetik. Más szituációkban a kontrollért folyhat a harc gyerek és anya között, ettől a családsegítő távol maradhat, de segíti győzni az anyát.

Érdemes emlékezni a fejlődés néhány egyszerű, de fontos vonatkozására, amelyet a szülők azzal nyújthatnak, hogy nyíltan, világosan beszélnek a gyermekekkel. Számtalan kutatási anyag (76) jelzi, hogy az egyik legsikeresebb gyakorlat az, amikor a szülő kifejleszti a gyermekekkel való beszélgetést, és ez következményesen párhuzamba állítható az iskolába való sikeres beilleszkedéssel és számtalan, különböző tesztvizsgálatban nyújtott jó teljesítménnyel. Ez nem meglepő, ha arra gondolunk, hogy a gyermekeknek nagy szükségük van a szavakra, a világ és annak sok bonyolult eseménye, és a bennük levő érzések megtanulásában. Több tanulmány megállapította a 3 és 4 évesek természetes képességét, hogy tökéletesen kerek néhány mondatban jellemzik világukat, s ez természetesen sokkal sikeresebb alkalmazkodást jelent számos váratlan eseménynél is. Rutter (104) jelezte, hogy feszült helyzetekben a gyermekek segítségének egyik kulcsfaktora az, hogy beszélünk arról.

A családi kommunikációval foglalkozó tanulmányok rámutatnak arra, hogy az üzenetadásban rejlő konfúzió hozzájárulhat speciális magatartászavarok és zavartság létrejöttéhez, úgyhogy mindig érdemes segíteni a szülőknek abban, hogy világosabb legyen az a jelentés, amit a *gyerekeknek* mondanak, még akkor is, ha a szülők egymást nem tudják kezelni. A szociális munkás saját magát is megteheti egy olyan személynek, akinek a dolgokat világosan el kell magyarázni, és a magyarázási folyamat lelassításával elérheti, hogy egy gyermeknek szánt magyarázat fogalmazódjék meg: "Nem tudom, hogy mire céloz,

legyen szíves, magyarázza meg nekem, mit akar tőle, és meg fogjuk látni, hogy én arra gondolok-e, amit Ön akart mondani..... Nem. Én valóban nem értem, amire maga azt mondja, hogy..." stb.

"Azért teszi, hogy kiboruljak" – a nem véletlen sérülések

A nem véletlen sérülésekről (az angolszász szakirodalomban gyakran rövidítéssel: N.A.I.) szóló sok tanulmányból, amelyek segítenek nekünk abban, hogy megértsük a gyermekével szemben sok apró formában, de folyamatosan brutálisan viselkedő (rendszeres verés, ismétlődő zúzódások, felelőtlen durva bánásmód) szülők szempontjait, emeljünk ki néhány dolgot a szülői gondoskodás területéről (44, 48). Az adatok szerint az egyik ilyen vonás szerint a szülők gyermeküket sokszor idősebbnek és teherbíróbbnak képzelik, mint amilyen az egyáltalán lehetne, és sok esetben olyannak, mint amilyen a szülő sohasem volt, de mindig szeretett volna lenni (109). Ezekből a munkákból az egyik implikáció: gyakran maguknak a szülőknek is szükségük lenne egy "profi szülőre", hogy meg tudják különböztetni, milyen fajta szeretetre van igénye egy csecsemőnek. Ezen kívül egy nagy adag nevelésre, hogy tanulják meg, mit lehet az adott életkorú gyerektől normálisan elvárni.

A nem véletlen sérülések kihívást jelentenek a társadalomnak és a hivatásos segítőknek egyaránt. Makacsul jelzik azt a területet, ahol a civilizáció összeomlik, dacára az egészségügy fejlődésének, a nevelésnek és a szociális szolgálatoknak. Ezen a területen a britek nagyon értékes munkát végeztek, abból a szempontból is, hogy kihangsúlyozódnak a különbségek azok között, akik súlyosan megsebesítik és megverik a gyerekeiket és azok között, akik nem. Bár a leginkább veszélyeztetett családcsoport a városbelső éretlen, valamiképp az agresszióra predisponált (számukra ez a világgal való kapcsolat egy formája) fiatal családjai (48, 68), ezen kívül azonban szociális osztályhatásokat is tükröz. Hyman (64) a stressz előrejelzőit kutatva, a családi körülmények bizonyos jellegzetességeire bukkant: nagy számban egy-
szülős családokról van szó, ahol a születés szintén nagy gyakorisággal az együttélés első évén belül fordult elő, és nagy számban vannak munkanélküliek az apák között.

Mégis talán a legfeltűnőbb faktor mindkét mintában (a belvárosiban és a városon kívülben is), hogy az anyák között a gyenge vagy beteges egészségi állapot magas százalékban fordult elő. Pszichológiai zavar meglepte inkább a városon kívüli csoport jellemzője volt. A sokszor tapasztalható anyai szorongás ellenére nagy volt az eltérés a

csecsemők igényei és az anyák válaszaik közötti kapcsolat érzékenysége és kölcsönösségében. Hyman hangsúlyozza, hogy a feszültség egyenesen oszlik el az osztálytagozódás mentén és az intelligenciájukat tekintve is.

Az olyan családokkal való munkában, ahol előfordulnak vagy gyakran nem véletlen sérülések, van néhány kapcsolati dimenzió, amelyet fel lehet használni arra, hogy végiggondoljuk, hol lehetne a családnak segíteni:

1. Mennyire izolálódott az anya és mi a helyzet az őt segítő felnőtt alrendszerrel – van-e intim kapcsolata egy férfival és hogyan –, lehet-e valamit tenni a családban a felnőtt interakciók javítására.
2. Ha más felnőtt nincs, ki más lehetne bevonni és mintegy tartalék erőforrásként felhasználni abban, hogy segítse az anya önértékelésének javulását.

Éretlenség

A nem véletlenszerű sérülésekkel foglalkozó csaknem valamennyi tanulmány egyetért abban, hogy a szülők "éretlenek". Az éretlenség fogalmába beleértjük azt is, hogy a szülők megpróbálják a legjobbat tenni, amit csak tudnak, és hogy a fejlődésnek, a növekedésnek, az érésnek még van tere. Hyman (64) világította meg azt a fontos tény, hogy a fizikai erőszakot gyakorló anyáknak nincs nagyobb büntudatuk vagy aggodalmuk, viszont a kontrollszintjük csökkent. Ebből az a fontos tanulság adódik, hogy meg lehet, és szükséges is megtanítani őket a csecsemőgondozással kapcsolatos speciális jártasságra és hozzáállásra. A csecsemőkre irányuló anyai tranzakciókat számos faktor befolyásolja, és ha munkánkkal sikerül csökkenteni az anyák feszültségét, az értékesen hozzájárulhat ahhoz, hogy fejlődjön saját maguk monitorozásának képessége és megfigyelőkészségük – főleg az erőszakot, indulataikat provokáló eseményekkel kapcsolatban. Miután ezeket a dolgokat jobban megismerték, lehetségessé válik, hogy nem csupán az erőszakos vagy indulati reagálásokat, hanem további viselkedésüket is elkezdjék megtervezni.

Annak a szituációnak, amelyben a fizikai visszaélés megtörténik, egyik legerőteljesebb paradoxona, hogy a kisgyermeket bántalmazó anyák éppenséggel saját magukat érzik áldozatnak – vagy a gyermek, vagy más személy, vagy a kényszerű helyzet áldozatának. Minuchin (84) az erőszakot szélesebb összefüggésben, a társadalom kényszerítő

vonásainak keretében elemzi. Kiemelte, hogy az adminisztratív, jogi és jóléti szolgálatokat viszont az erőszakot gyakorló családok tekinthetik kényszerítő jellegűeknek, és sok felügyeleti rendszer fokozhatja a családban az üldözöttség érzését, és nem csökkenti, hanem inkább felerősíti bennük az erőszakos viselkedést.

Hogyan dolgozhatunk ezekkel a családokkal?

Sok szerep, amelyet a szociális munkástól elvárnak, már eleve konfliktusban áll a munka lehetőségével. Mumford (85) körvonalazta a sikeres szociális munka előfeltételeit. Ebben szerepel az, hogy "főnöki" hatalmat kellene adni a szociális munkásnak, aki aztán fel tudja használni ezt a tekintélyt és menedzseri erőt terápiás munkája támogatására. Azonban sürget az idő és a környező valóság. Vajon a keményen, szívósan a családba nyomott, beerőszkolt input lenne az a tapasztalat, amely változást jelent nekik, és vezethet ahhoz, hogy ők maguk kevésbé erőszakosak legyenek? Ha nem, akkor a "felügyelő" pozíció nem segít a családnak – mindössze csak a helyi hatóság szorongását csökkenti, hogy mindent megtett, amit a törvény és a társadalom előír. Olyan rögzült szokások és viszonyulások megváltoztatása érdekében, amelyeket erőszakos érzelmek itatnak át, egy másfajta típusú viszonyulásra épült gondolkodást és megoldásokat kell tartósan, sorozatosan szembeállítani. Szükséges, hogy a szülők meg legyenek győződve saját kompetenciájukról gyermekeik provokációival és mindenki mástól eredő provokációval szemben, s szorongásuk csökkenjen.

A gyermekeken elkövetett erőszakról szóló tanulmányok (48) abban megegyeznek, hogy az abúzusoknak csak kis százaléka gyökerezik elvakult kegyetlenségben. Az előforduló erőszakot nagyrészt a reménytelenség pozíciójából követik el, amelyben a szülő a gyermek áldozatának érzi magát. A szülői kompetencia fokozásához néhány stratégiát ezért érdemes áttekinteni.

1. Megfigyelés

Fokozni kell a szülők figyelmét gyerekeik iránt, és bátorítani őket arra, hogy legyenek kíváncsiak a baba viselkedésének jelentésére (pl. amikor sír): "Azt jelenti, hogy éhes, vagy valami fájdalma van; cumit kér, vagy játszani szeretne a szülővel? – mit gondol, mit jelent?" Ez fokozza a szülők érzékenységét az iránt, hogy a gyermek viselkedésének jelen-

tése van, és arra bátorítja őket, hogy legyenek részesei a csecsemő fejlődésének ezekkel az értelmezésekkel.

A megfigyelés, mint viszonyulás önmagában is megváltoztathatja a család egész mintáját: "Az idejárás megtanított minket arra, hogy egynémely dolgot úgy nézzünk, ahogy maga kívánja, és most már még többet tudunk így meglátni".

2. Beszélgetés a gyerekekkel

- Segíteni a gyereket, hogy megtanulja kifejezni önmagát, és így sokkal szabadabban viszonyuljon a világhoz.
- Néhány közös dolgot csináltatni az anyával és a gyerekekkel, amit aztán játékká vagy tanulássá továbbfejleszhetnek.
- Segíteni az anyának abban, hogy fogja fel, nem csak könnyek útján, hanem szavakkal is tud kapcsolódni a gyerekeihez.
- Fejlesztani a gyerekeket, hogy később jól működjenek az iskolában is (nagyon fontos az anyák előtt).

3. Bánásmód-gyakorlatok

Rövid távon: az anya dühkitöréseinek, impulzivitásának kezelését segíthetjük olyan cselekvések előírásával, amelyeket más anyák is használnak a távolságtartásra. Ez lehet fizikai távolság, mondjuk a gyerek elhelyezése a gyerekágyba, ajtó becsukása; vagy ha nincs ajtó, akkor előírni, hogy elsőnek a rádiót kell teljes hangerőre állítani, amíg az anya le nem csillapodik; behívni vagy átmenni egy szomszédhoz vagy barátához; sétálni egyet; számolni vagy mélyeket lélegezni 10-ig; ráverni valamire (ajtóra, asztalra stb). Ezen kívül lehet különféle szövegeket használni: "Emlékezzél, a gyerek kicsi és tőled függ, gondold egy boldogabb időre." Ahol a házastárs is részt vesz az erőszakban, ott sokkal nehezebb lehet, mivel a düh fokozódik, felerősödik. Ezért rendkívül fontosak ilyenkor az olyan jelzések, amelyek elősegítik, hogy a szülőnek eszébe jusson, a baba éretlen és sérülékeny. Gyakran az apák is segítségre szorulnak, hogy mérsékeljék kirohanásaikat ("miért bög még mindig ez a gyerek!"), tegyenek valamit, hogy az anya inkább kompetensebbnek érezze magát, és ne alkalmatlannak. Minden családnak szüksége van arra, hogy kidolgozza a saját reper-toárját, de bátorításra és megerősítésre van szükség, hogy a biztonságosabb érzelmeknek ezek a törékeny határai beépülhessenek a család mindennapjaiba.

Hosszú távon: a fentebbi biztonsági módszerek célja kell legyen, hogy tartósan fokozza a szülői kompetenciát és biztonságérzést, a gyermek irányába, és valamilyen mértékben egymás iránt is. Mindenkire rá kell testálni továbbfejlesztésének ügyét. A gyermekek is fokozhatják saját ügyeik kezelését, ahogyan növekednek. A nevelésre vonatkozó tanácsadás minimumának tartalmaznia kell:

- Mi a normális gyermekfejlődés, mi az elvárható viselkedés és "rosszaság" a különböző életkorokban.
- Mi a hátránya, ha fizikai büntetéssel akarnak érvényt szerezni a szülői kontrollnak; az egyéb elérhető alternatívák megvitatása ("mi segíthet a maga esetében").

Okell-Jones (87) a családi erőszak esetek utánkövetéses vizsgálatában hangsúlyozta, mennyire fontos a kezelési stratégiának a család, mint egész számára történő megtervezése. Pusztán a gyermekre irányuló kezelés még tovább *veszélyeztet*i a problémás személyt.

"Ha az otthoni környezetet nem lehet úgy módosítani, hogy az idomuljon a gyermekekhez, a szakember beavatkozása további veszélynek teheti ki a gyermekeket azzal, hogy blokkol különböző adaptív viselkedésmódokat, amelyek egy veszélyes környezetben létfontosságúak lehetnek. Sok családban nem lehet a gyermekek tanulását, kompetenciáját, kezdeményező-készségét, autonómiáját bátorítani, ha ezek a szülők agressziójának alapot szolgáltatnak."

A kezeléshez többnyire hozzátartozik azoknak a nehézségeknek a számbavétele is, amelyeket a szülők hordoznak magukban múltbeli élményeik miatt, bár a munka fókusza inkább az aktuális problémák kapcsán a jártasságok fejlesztése. A Marlborough Családterápiás Intézet a gyerekekkel való szülői bánásmód témakörére alapozott terápiás programot fejlesztett ki, ez sok másfajta megoldási utat nyithat meg az erőszak heiyett (5).

Amikor a család nem "életképes": a hatóság területe

A helyi hatóságok szociális munkásai gyakran rossz időben és rossz módon lépnek be a családba. A gondozási procedúra egész felépítése miatt a hivatal szembekerül mindkét szülővel és a gyerekekkel is, és aztán még azt is elvárják tőle, hogy szülő-helyettesítővé váljon. A szociális

munkás szerepet játszik a gondozási döntésekben, olykor bizonyítékokat kell szolgáltatnia a szülők ellen, sőt, néha ügyésként kell fellépnie a hatóság előtt. Neki kell kihajtania a gyermekfelügyeletről vagy elhelyezésről szóló bírósági végzést, és környezettanulmányt készíteni a tárgyalásra. Miután sokféle egyéb úton meg a terápiás munka végzése köti meg a kezét, szüksége lehet arra, hogy akár a saját intézményében, akár a nevelési tanácsadóban, akár egy gyermekpszichológiai rendelésen találjon egy semleges kollégát vagy csoportot. Hasznos, ha a hivatalos funkciókat elválasztjuk a terápiás funkciótól, ezért néhány szociális munkás kollégális munkapárosokat fejlesztett ki. Más családsegítő hivatalok, mint pl. a Rochdale-ban működő, szívesebben működik úgy, hogy a hivatalos funkciót tekintve munkája centrális vonásának, ennek folytán a család az egész munka alatt kapcsolatban marad a realitással.

Ha a gyermeket el kell helyezni, a szülők dühösek, megszegy-nültek lesznek. Nagyon ritka az a család, amelyik az elvétel időpontjában egyetért azzal, hogy a csecsemőnek is így lesz jobb. A szociális munkás szintén szembesülni fog korlátozó szerepének problémáival, ha egyáltalán kapcsolatban marad a szülőkkel. Ha szükség van valamilyen jövőre vonatkozó terv készítésére, amely nemcsak érthető és reális, hanem megvalósítható is, akkor még ebben is szembesíteni kell a szülőket azzal, hogy szükség esetén jövőbeni szerepüket is korlátozni lehet. A családjogi törvényben megfogalmazott "a gyermek jóléte" lehet az a legfőbb iránytű, amely orientálhatja a szociális munkást, amikor meghúzza a határokat a gyermek aktuális igényei és a szülői saját igényeket tükröző kívánságok között.

Fontos emlékeztetnünk arra, hogy az erőszakkal kapcsolatos helyzetekben különösen, mind a családban, mind a segítőben a legprimitívebb érzések keveredhetnek fel, és mint ahogy a családot sem szabad úgy hagyni, hogy kevésbé kompetensnek érezze magát az ülés végén, mint azelőtt (s természetesen a gyerekek se maradjanak a pácban), éppúgy a családgondozónak is szüksége van támogatásra és konzultációra. Azok számára, akik még nem kreáltak kifejezett szövetséget egy kollégával vagy csoporttal ilyen célra, értékes segítség lehet az ülés hangfelvétele, mert alkalmat nyújt az ülés későbbi objektív áttekintésére, az erők és gyengeségek elemzésére. A kollégális csapatmunka és az önregisztrálás-segítés más módszereit a 11. fejezetben fogjuk megtárgyalni.

8

Serdülőkor

Azon évek alatt, amelyeket szokványosan serdülőkornak nevezünk, a fiatal számtalan, a belső és külső fejlődésből fakadó feladaton kell túljusson. Rutter (104) átvizsgálta a serdülőkori zavarokról szóló irodalmat, és számos vizsgálat alapján azt találta, hogy azoknak a serdülőknek az aránya, akik ezt a fejlődési szakaszt szerencsétlenül élik át, nagyjából minden életkorban ugyanannyi, mint a gyermekek-nél: kb. 10 százalék. Az iskolai kimaradásokat vizsgálva, kétfajta lelkiállapot emelkedését látjuk: az izgatottságot és a depressziót. Ezekben a családokban a szülőktől való fokozott elidegenedés párhuzamos a házastársi és szülői nehézségek mértékével, úgyhogy azt is mondhatjuk, a korábbi ilyen nehézségek hatása a korai tinédzser években a fiatal fejlődésével "érik" be.

Farrington s kollégái (43) agresszív fiatalok családi hátterét vizsgálták 14 éven keresztül 8-22 éves korig. Az erőszakos bűnözés a legszorosabban összekapcsolódott a nyers szülői attitűdökkel, a szülőkhöz meglévő kriminalitással, a szegényes szülői kontrollal, a szeparációval és az alacsony értelmi színvonallal. Úgy tűnt, a nem erőszakos bűnözők kevésbé voltak kitéve ilyen családi hatásoknak. Az agresszív fiúk-nál ez a vonás már korán, a 8. életévben kimutatható volt (pl. osztály-társaik dacosnak minősítették őket). A családi diszharmónia a tinédzserkori agresszió egyik fontos előrejelzőjének bizonyult.

Ezek a tanulmányok, amelyek két nagy longitudinális kutatásból származnak, azt mutatják, hogy az adolescens kori zavarokhoz társuló családi jellemzők nagyon gyakran már a gyermek *kiskorától* meg-lélhetők. Ebből fontos prevenciós következtetéseket szűrhet le mind az iskolai egészségnevelés és a szociális szolgálat, mind pedig az a sok-fajta lehetőség, amelyeket a jóléti állam hívott életre a terjedő agresz-szióval szemben – melyek következményei láthatók a kórházakban, a háziorvosi gyakorlatban és az iskolákban.

A szociális munkás vonakodhat attól, hogy a családokkal kapcsolatban didaktikai vagy nevelési funkciókat vállaljon fel, de semmi sem akadályozhatja meg, hogy alkalmas pillanatban megkérdezze a család-dot a jövőről. "Hogyan látja gyermekei jövőjét – mit gondol, amikor elkerülnek itthonról, hová fognak kerülni, állami gondozásba, vagy

mennek, amerre a szemük lát, netán javítóintézetbe – vagy egyenest a börtönbe?"

Ez a kemény kérdés elindíthat egy olyan beszélgetést, amelyben legalább minimálisan megváltozhat a család hozzáállása a fiatalabb deviáns gyermekek iránt, és számtalan esetben ezek a minimális beavatkozások hosszútávú, kumulatív hatásokkal járnak. A konfrontatív technika nem túlzottan ismert része a szociális munkás repertoárjának, de amikor olyan kifejezésekbe burkoljuk, amelyek élesen szembeállítják a család megszokásait a gyermekek érdekeivel, azt sokkal könnyebben el tudják fogadni.

Ebben a fejezetben a hangsúly a serdülőkori krízis három olyan fajtáján lesz, amelyekkel a szociális munkások rendszeresen találkoznak: a fiatal serdülő, aki attól retteg, hogy soha sem válik valakivé, és a saját kortársai "áldozatául" esik (a szuicid fenyegetés); a szülei számára túl nagyra nőtt serdülő, akit ezért nem lehet kontrollálni, ellenőrizni; végül az a serdülő, aki "felismeri", hogy az ő fejlődése és az otthon elhagyása krízist fog okozni a családban.

A korai serdülőkor: a szuicid kísérlet

Azok a családok, ahol a fiatal czzel a fajta dilemmával kerül szembe, nem annyira a szociális szolgálatok megbeszéléseiben fordulnak elő, hanem leggyakrabban inkább a kórházi részlegeken vagy gyermek-klinikákon, egy öngyilkossági kísérlet eredményeként vagy fóbias tünetekkel. A család korábbi történetére vonatkozó fokális családterápiás munka az aktuális szorongás más szemléletét alakíthatja ki és ezzel megkönnyítheti a fiatal számára a krízist.

Philip az anyjával, mostohaapjával, húgával (Jane) és az új házasságból származó fiúval, Derekkal lakott együtt. A saját apja "eltűnt" a börtönben kb. tíz évvel korábban, az anyja ezt követően vált el az apától, akit azóta csak becsmérő módon emlegettek, a róla készült fotókat eldugták, úgyhogy a gyerekek gondolni sem tudtak volna rá. A kezelésre küldés időpontjában Philip húga rendszertelenül látogatta az iskolát, egyszer három éjszakára elszökött otthonról, mert egy nagyobb összeget ellopott és a rendőrség hozta vissza később. A család egyszer már jött volna, de Philip megtagadta, hogy eljöjjön. Ezt követően, valamikor később gyógyszert vett be, ami ahhoz elég komoly mennyiségű volt, hogy néhány napra intenzív osztályra kerüljön. Az iskolába való visszatérése után beleegezett abba, hogy az anyjával és a húgával együtt eljön egy ülésre, elbeszélgetni az ő igazi apjáról. A családot erre az alkalomra az anya és Jane jelentette, kitérve a mostohaapát és az új házasságból származó fiút.

Az ülésen arra összpontosítottak, hogy mit tudnak a gyerekek az igazi apjukról. A családsegítő kiemelte, hogy úgy látszik, mintha az anya sose gondolt volna semmi jót róla. "Biztos kíváncsi kell lennie, miféle ember leszel, ha felnősz." Az anyát arra kérték, kutasson olyan emlékek után, annak idején mi vonzotta őket a legjobban egymáshoz, és gyűjtsön össze olyan pozitív dolgokat, amiket az apa tett a gyerekek iránti gondoskodás terén. Az ezután előkerülő sok anekdota az udvarlás és a házasság idejéből, meg az, hogy kiderült, az akkor még csecsemőkorú gyermekeivel az apa milyen gyengéd volt, részben megváltoztatta azt a képet, amely egy bűnöző, gondatlan apáról szólt. Ahogyan az anya előadta, az is világossá vált, hogy inkább a család "áldozatáról", és nem egy egyedi, bűnöző személyiségről lehetett szó.

Philip öngyilkossági kísérletéről fel lehetett tételezni, hogy az valamilyen módon kapcsolatban van a nem jó apa legendájával, amely a második házasságot megalapozó családi mintázat része volt. Azonban a "jó" Dave – második apja – valójában is az az ember volt, aki megmentette az anyját az egyedüllétől, elvette felcséglő és elvállalta a két kisgyermekét is. A saját apjáról, annak jobb tulajdonságairól való kíváncsiságok tabu volt a családban, mert ezek aláásták volna az igazi apa – Dave jóságát kiemelő – rosszasságának legendáját. Végső soron nővére megjegyzése váltotta ki Philip szorongását ("a vér nem válik vízzé"), és vezette őt az öndestruktív kísérlethez, hogy megelőzze a "rossz" kialakulását saját magánál. Még a viszonylag rövid exploráció is, amelyben az apjáról való jó dolgokat elevenítették fel anyjával, és különösen az a tény, hogy egyszer, amikor a húga született, két héttig az apja gondoskodott róla, etette, meg cserélte a pelenkáját, hatalmas megkönnyebbülést jelentett neki attól a szorongástól, hogy micsoda szörnyeteg lehetett sohasem említett apja.

A szülők körüli valóság ismeretének fontosságáról részletesen írt Bruce (20). Az ő tapasztalata szerint nagyon sérült fiataloknál csak akkor lehetséges jó kapcsolatokat kiépíteni más felnőttekkel, ha megelőzően a saját szülei viszonylatában találkoztak ezekkel a témákkal és valamennyire feldolgozták azt.

Philip csak két ülésre jött el. Az elsőn a családi fényképen dolgoztak, a másodikon pedig néhány fotót vettek elő Nanról, igazi apjáról, követve azt a tervet, hogyan lehetne számára megmutatni, hogy születésénél fogva is felnőhet rendes emberre. Ezután azt írta egy levélben, hogy a közeledő vizsgáira akar koncentrálni és nem jön. Hét évvel később (épp egy fűszeresnél) az anyjától származott néhány kellemes visszajelzés: a vállalatnál, ahol dolgozott, kiváló tanulóvá nőtte ki magát, munkájáért különböző jutalmakat és díjakat kapott. Az a választása tehát, hogy a fejét használja a túlélés érdekében, nyilvánvalóan nagyon jó szolgálatot tett neki.

A szülei számára túl nagyra nőtt fiatalok

A következő példa bemutat néhány részletet abból a kitartásból, humorból és életélésből, ami szükséges lehet a fiatalokkal történő

munkában. A Booth családot a pártfogói szolgálat egyik kisebb családsegítő csoportjának ajánlották egy alkalomra. Számos vád volt ellenük, és egy felfüggesztett tárgyalás várt rájuk. Az anyát egy felfüggesztett ítélet is fenyegette, a legfiatalabb fiú pedig felügyelet alatt volt, mert nem látogatta az iskolát, és már számtalan kisebb galibát csinált. A családtagok lojalitása és szoros kapcsolata egymáshoz, a családot – mint egészet – nagyon protektív mechanizmussá tette, s ezt a szociális munkás megfigyelte és felhasználta az ülés során arra, hogy közömbösítse a fiúk becsémrlő megjegyzéseit, felépítse az anya önbecsülését, és képessé tegye őt arra, hogy szembeszálljon a családdal, új utakat nyitva nekik.

A Booth család

A három fiú 16, 15 és 13 éves, anyjukkal és nagyjukkal éltek együtt. Denny, korra a legkisebb képviselte a férfi szupremáciát ebben az erőszakra épülő hierarchiában, lévén ő az egyetlen, akiben anyja teljes mértékben megbízott. A barátnőjét is odahozta a házba, és úgy volt beállítva, hogy nekik emiatt több hely kell. Ezért megkapták az egyik hálószobát, de gyűlöletet és rivalizálást is a másik két testvértől. Az anya bevallotta azért pártolta ezt, mert a lány vígasza volt a boldogtalan családi életben, és mert ő maga is otthontalan volt abban az életkorban.

Első ülés. Első szekvencia: a család meghitt klímájának hangsúlyozása

Anya: Hát, amikor én voltam az ő korában, tizenhárom éves, egyáltalán nem volt családi életem, amikor 13 voltam, az anyám meghalt, ez volt az, amiért csak te voltál (*rámutat a legidősebb fiúra*), mert terhes maradtam, és rettentő rossz érzés, amikor csak magad vagy, te emlékezhetsz rá, amikor te voltál 13. Aztán, amikor 11 voltam, ő kórházba került, úgy, hogy én akkor nem voltam vele, és öt nappal később, hogy elmúltam 13, ő meghalt. És ez egy szörnyű dolog, mondom, amikor ott vagy az iskolában, és mindenki körülöttem, hogy a mama így, meg a mama úgy, és semmit sem tudsz mondani, csak állsz ott, mint egy rakás szerencsétlenség, és (*rámutatva a lányra*) az ő családja is ilyen össze-vissza, gondolom elég sok dráma volt körülötte. Nem akartam azt neki, inkább fizetem a számlát és azt mondtam neki, azt akarom, hogy mi mindnyájan ott ülünk a konyhaasztal körül, és ők hiába siránkoznak, te tudod, hogy az milyen kemény, ha nem tudsz bekerülni egy családba, nem tudja, hogy milyen is kéne legyen egy család. Azt hiszem, ez normális dolog, nem?

Sz. m.: Magának nehézséget okoz most, mivel maga nem tudja, hogy milyennek kéne lennie egy normális családnak.

Anya: Nem. Én nem tudom, hogy mit várnak el, milyennek kéne lenni.

Sz. m.: Maga most boldog, hogy magához vehette?

Anya: Igen. Nem kérdés, hogy mennyire boldog vagyok emiatt. Nem is tudok másra így gondolni.

A családsegítő elkezdte a család átdefiniálását, mint meghitt és protektív családot. "A bajban levő emberek szeretnek nagy családban élni." Ezt minden egyes testvérrel megbeszélte, és mindegyik megerősítette azt, hogy az ő barátaik, amikor bajban vannak, hozzájuk jönnek. "Jó volt a nyári szünetben, amikor mindnyájan elmentek, ők eljöttek a mi házukba, úgy véltem, sosem fognak elmenni." A következőkben a segítő megpróbál differenciálni a testvérek között, abban a vonatkozásban, hogy mindegyikük mondja el, mivel járul hozzá az otthonhoz. Ez továbbvezet a családon belüli tekintély témájának megbeszéléséhez és a Denny ügyében való döntéshozáshoz (gondozásba kerüljön-e vagy visszamegy az iskolába).

Első ülés, második szekvencia

Sz. m.: Az ő problémájuk valójában a tekintély miatt van? Amikor ez előjön, ki mondja meg a fiúknak, mit kell tenni?

Anya: Hát, igen is meg nem is. Gondolom, neki én mondom meg (*rámutat a legnagyobbra*), ő nagyon indulatos. Természetesen ő sokkal nagyobb, mint én, és erősebb is.

Sz. m.: Milyen idős vagy?

Clarke: 17.

Sz. m.: Nos, egy igazi férfi.

Anya: Olykor igen, olykor nem.

Sz. m.: Azt gondolod, az anyád téged férfiként kezel most?

Clarke: Néha.

Sz. m.: Nem próbálja megmondani neked, mit kell tenned, mit csinálj?

Clarke: Néha.

Sz. m.: És akkor te mit csinálsz?

Bill: (nevetve) Szart.

Anya: Ez minden, ami kitelik tőle. Én sose számíthatok rá, sem rá (*rámutat Clarke-ra*). Rá viszont 100%-ban (*rámutat Dennyre*). (*a legnagyobb fiúhoz*) Kajál, aztán hozza egy héten egyszer a szennyest, letesz 15 fontot, és ez minden, amit megcsinál.

Sz. m.: Mi mást kívánna még tőle, hogy megtegyen?

Anya: Nos, ha ő így szándékszik élni, mint eddig, akár el is mehet és élhet egy vacak hotelben, én legalábbis azt hiszem. Én nem vagyok egy szaros házvezetőnő.

Sz. m.: (*kitartóan*) Nos, mit kíván tőle, hogy megtegyen, különösen, hogy ő idősebb, mint a másik kettő? (*Clarke-hoz*) Tudja, hogy az anyja mit kíván magától? (*az anyához*) Mit kíván ettől a 17 éves férfitől, aki a maga házában él?

Másik fiú: (*tiltakozva*) Ő még nem egy férfi.

A család és a serdülők számára a dilemmát úgy fogalmazták meg, mint az otthon melegéből a viszonylag rideg és kemény külső világba való átkerülés nehézségét. "Először is, ez kellemes, másodsor, megnehezíti a kimenést, mondjuk elmenni az iskolába. Clarke megcsinálja ezt. Talán ő segíthetne." A legfiatalabb fiú, érezve, hogy veszélyeztetik a

pozícióját, végül egy kihívást dobott a szociális munkásnak: "Na lássa, hogy tud maga nekünk segíteni?"

Első ülés, harmadik szekvencia

Sz. m.: Magának van egy családja, egy csomó elgondolással, és én nem hinném, hogy maga, az anyja azt akarja, hogy te (*Dennyhez*) állami gondozásba kerüljél. (*az anyához*) Maga azt gondolja? Ez így van? Ugy, hogy ha maga nem akarja, hogy gondozásba menjen, akkor van egy csomó más dolog, amit magának ki kell rakni ebből a családból, nem igaz?

Anya: Igen. Én tudom, hogy fel kéne keltenem őt reggel, nem vagyok annyira oda érte, azt hiszem, hogy eléggé utálom, ezen nem lepődhet meg.

Sz. m.: Rendben. Ez a maga dolga. De akkor utána kéne gondoljon annak, hogy hogyan fogja ő elkerülni az állami gondozást. Magának mégiscsak úgy kéne kezelni ezt, mint egy család. Használja a tapasztalatait és a legidősebb fiát.

Alább következik néhány kivonat a második ülésből, ami két héttel később volt. A család elkezdett azon dolgozni, hogyan tehetne valamit, mint egy család. Denny idézése a bíróságra még érvényben volt, de a barátnője elment és ezért kevesebb ütközés volt otthon. Azt a kérdést tárgyalták, vajon hogyan lehetne megakadályozni az állami gondozásba vételt.

Második ülés

Anya: Én állami gondozott voltam az ő korában, ez nem jó. Amit nem tanulsz meg kinn, azt megtanulod benn, ez nem valami jó.

Sz. m.: Így hát maga egyben akarja tartani ezt a családot, és a másik két fiú, ők mondták, hogy ők sem akarják gondozásba adni a legkisebbet (*a család idegesen vihog*). A kérdés az, hogyan lehet ezt. Ez talán olyasmi, amit együtt kéne megbeszéljenek, hogyan akarják Denny-t a családban tartani. Meg tudja ezt tenni, vagy úgy gondolja, hogy a hatóságokra hagyja ezt?

Anya: (*a családhoz*) Azt gondolom, az idejárás mindnyájunknak segíthet.

Clarke: (*Dennyre utalva*) Ő nem lesz itt.

Anya: Hát, de itt lehet.

Denny: Mi fog történni?

Anya: Hát, el fogunk ide jönni és erről fogunk beszélgetni. Itt minden kijött Janine-ről is, és ő elmegy.

Denny: Na, hogy ez nem segít, az biztos, mert ő nem boldogult velem.

Anya: Igen. Én mondtam neked, hogy ez így történhet. (*kihívóan*) Na, mit gondolsz az idejársárról?

Denny: Hogy nem jó, szarok rá. (*A fiúk nevetnek*)

Anya: (*kitanó és a másik fiához fordul*) Te mi gondolsz?

Clarke Dennynek: Igen, anyának igaza van, neked semmi más esélyed

nincs.

Anya: Na, most mit gondolsz?

Denny: Én nem akarok menni semmiféle gyermeknevelő intézetbe.

Anya: Ez nem egy gyerekgondozó, ez család-gondozó. Ez család-terápia. Ez az egész családért van.

Denny: Micsoda egy szar hely.

Anya Dennyhez: Te nem is tudsz mást mondani, csak ezt. Egyetlen szavad, amit ismersz. Épp itt az ideje, hogy visszamenj az iskolába és tanulj valamit.

Valamennyien harsogva nevetnek. Az anya "kiütéssel" győzött, véglegesen a nyeregbe került a család körében. A család egyetért azzal, hogy további esélyt ad a beszélgetésnek.

A szociális munkás konzultált a kollégákkal és elhatározták, hogy a folytatásban megerősítik a család meghittségét, azt a képességüket, hogy találjanak valami megoldást a dolgok átbeszélésére, valamint támogatják az anyát és Clarke-t, hogy az övék legyen a tekintély a családban. A szociális munkás azt figyelte meg a családnál, hogy Clarke tartja az egyensúlyt a családon kívüli világgal (*a "férfiakkal"*), ki- és bejárva. Az anya még gyámkodik a két fiatalabb fiú fölött, akik még nem igazán férfiak és még nem jött rá, hogy ezzel arra kényszeríti őket, idő előtt elhagyják a családot (akár egy állami gondozásba vétel árán is).

A 3. ülésen három héttel később Denny már visszatért az iskolába (ahol meg is maradt az év hátralévő részében), és a beszélgetés fókuszra az anya felfüggesztett büntetése miatti szorongásra tevődött át, és arra, hogyan tudná ellátni magát a család, ha neki le kellene ülnie az egy évet a börtönben. Ezen a témán a család sokkal nyitottabban és közvetlenebb módon hozta a rivalizálásuk ügyét, és az anya nélküli lét miatti szorongást, együtt azzal a kívánsággal, hogy a nagypapának ne kelljen szeretetotthonba mennie. Előkerült egy csomó fejlődésbeli különbség, amiben tudnának vagy nem lennének képesek magukért tenni, mint amennyit korábban mutattak. Végül is a tapasztaltak hatására közel kerültek a szociális munkáshoz és kollégáihoz és azokat szövetségesnek, támogatást adónak tekintették, "mint a banda tagjait", de egy sajátos respektussal.

A gondozói felügyelet és a gondozási határozat használata

"Amikor ők fiatalabbak voltak, én szerettem volna magamnál tartani őket, de most nem tudom, mert ők annyira másképpen gondolkoznak és másfelé tartanak."

Sok szülőnek, akik kapcsolatba kerülnek szociális munkásokkal, vannak lehangoló élményei saját gyermek- és serdülőkoráról. Ez olykor méginkább arra indítja őket, hogy csüngjenek a gyerekeiken,

hogy azok valamilyen másféle tapasztalathoz jussanak. Ez volt benne az előző példánkban is, ahol az anya tartotta fenn a családban a respektust és tekintélyt, és a gondozási határozat segítségével megpróbálta a családot is egyben tartani. A szülők gyakran belekerülnek abba a helyzetbe, hogy a szülői nevelést azon az életkoron túl is fenntartsák, amikor őket magukat már nem nevelték szüleik. Ugyanakkor abbéli igyekezetükben, hogy valami jobbat nyújtsanak a gyerekeiknek, irigylük is azt, ami nekik maguknak nem jutott osztályrészül, s emiatt serdülő gyermekeik "szokványos" lázadását vagy agresszióját felnagyítják, és szörnyű hálátlanságnak érzik. A szülő maga sem tudja, mint felnőtt, hogyan kezelje az agressziót, ennél fogva könnyen provokál bennük "kezelhetetlen" válaszokat. Ha még ráadásul egy olyan házastársa sincs, akinek van némi tapasztalata arról, hogyan is kellene kinéznie egy családnak, akkor rendkívül nehéz lehet ezeknek a szülőknek kialakítani valamilyen mintát és struktúrát. Amint Mrs. Booth mondta, nagyon nehéz rájönni, hogy mit is várnak el egy családtól, amikor neki magának sem volt. Ahol a gyerekek fizikailag masszívak és az erőszak jelenti a családi "közös valutát", ott komoly kérdés, hogyan tudja megfogni a családsegítő a heves emóciót és cselekvést, amikor a segítséget kereső szülő megjelenik azzal, hogy ők maguk is úgy érzik, az már kezelhetetlen. Amint azt egy anya kijelentette, aki a tinédzser korú gyermekeivel küszködött:

Anya: Amikor mi voltunk tinédzserek, mi nem tudtuk a saját utunkat járni – nekünk dolgozni kellett, mert élni akartunk, és nem tudtunk volna, ha kimaradunk a munkából.

Sz. m.: (megelevenítve) Senki sem siránkozott a sok munka miatt.

Anya: Nem, és én meg is mondom nekik, amit gondolok. Hogy nekik mindenük megvan, én ezt akarom, én azt akarom. De mi van, ha nekik senkijük se lenne? Akkor mit tennének? Hova mennének... Mit meg kellett tegyek értük! Tudtam bánni velük, amikor még kicsik voltak, de most már túl nagyok hozzám képest.

Ahol a családba többgenerációs mintaként épült be az erőszak, és ezt a spirált nem sikerül megakasztani új viselkedési szekvenciák bevitelével, hasznosabb lehet egy időre a kontroll terhére átvenni a szülőtől.

Így történt ez pl. a Harber családban. Itt a legidősebb fiú (Rick) folyton provokálta az anyát, aki depresszió és öngyilkossági kísérletek miatt hol bent volt a kórházban, hol kint, azt követően, hogy az apa négy évvel korábban elhagyta a családot. Ez azt eredményezte, hogy a Rickkel küszködő anya végül elkezdett szorongani, hogy egyszerűen megöli a fiát. Volt olyan testsúlya, hogy le tudta gyűrni a fiút és egy

alkalommal pl. elkezdte a fia fejét a falba verni.

Tulajdonképpen az egész harcnak az volt a funkciója, hogy az anya figyelmét inkább a Rickkel és a fiatalabb gyerekekkel való anyai tevékenységek kössék le, inkább velük kintlódjon, mint a saját belső szerencsétlenségével és sivár múltjával (állandóan ingázott a különböző nevelőotthonok között és küzdött a saját anyjával).

Ezt a mechanizmust mind az anya, mind Rick és két kisebb testvére is megértette, és át lehetett nekik definiálni terápiás célú viselkedéssé, amelyet a krízis mélypontján egy másikkal lehetett volna majd felváltani. A terv szerint Ricknek kell rácsapnia az ajtóra az anyjára, az anyának pedig ezután lerohannia a földszintre csillapodni, miközben úgy bánnak vele, ahogyan kedveli. Ez a rendszer egy hónapig működött, de egy időben fel nem ismert erős behatás azt aláaknáztatta és működésképtelenné tette. A másik gyermekénél tett látogatásáról visszatérő nagymama – aki azelőtt is rendszeresen provokálta az anyát azzal, hogy nem kontrollálja megfelelően a fiait és Ricket többször kellene jól elvernie – kifigurázta a terápiás tervet, azt mondva, az csak az anya puhányságának bizonyítéka. Emiatt Rick, aki nem bírta elviselni az anyja ilyen letromfolását, kényszerítve érezte magát, hogy az anyja érdekében a nagymamával szálljon szembe. Az anya viszont abban a reményben, hogy a nagymama, aki gyermekként sosem szerette őt igazán, egy nap majd talán támogatná őt, Ricket nagyon vadul elverte, és azzal is megtörte a terápiás tervet, hogy visszaküldte a szobájába, ahelyett, hogy ő rohant volna le a nappaliba. Az elkövetett verés után mindkettőjüket megrémítette. A nagymama folytatta a lánya szapulását, most a verés miatt, s vádolva, hogy nem jó anya. Az erre felvágta az ereit, és kórházba került, Rick pedig gondozásba, a nagymama pedig, mint a dráma hősnője, teljesen átvette az uralmat otthon, a másik két gyerek felett.

Visszatekintve egyértelműen látszott, hogy az erőszak mintája intergenerációs jellegű volt, és hogy a tervet nem lehetett végrehajtani a nagymama bevonása nélkül. Az anyát kezelő kórházi személyzettel és a Rickért felelős másik csoporttal fenntartott gondos kapcsolat ellenére Rick állhatatosan az anyjától, és a nagymamától való külön életet választotta és csak látogatónak járt haza.

Sok családban a szülő és a serdülő fiatal átmeneti elkülönülésére is szükség van. A rendszeres időközönként következően megtartott családi interjúk (két hetenként vagy havonta egy alkalom) fenntartják a kapcsolatot és annak továbbfejlődése esetén a családtagok képesek lesznek arra, hogy egymást jobban megértve, vagy önmagukat jobban kontrollálva tudnak találkozni egymással.

Az egyik családban például a gondozásba vételi határozattal választották szét a lánya szexuális viselkedése irányában önmagát kontrollálni nem képes apát és a lányt. Az apának a gyerek "megvédésével" társult erőszakosságát, amely összefüggött saját élményeivel is, ami-

kor szülő nélküli tizenévesként élte át a világháborús londoni bombázást, hat ülésen keresztül beszélték meg, bevonva a családot, a lány szállásadóját, a felelős és egy rezidens szociális munkást. A család (apa, anya, két lánygyerek) jelentősen megkönnyebbült, hallva a kompetensnek tartott fiatal hivatásosok nézeteit a "szex és erőszak" téma mai állásáról, és a szülők a lányukénál neutrálisabb álláspontot képviselő fiatal szakember generációval történt élénk vita alapján képesek voltak módosítani saját nézeteiket.

Valamennyi családban, akik problémájuk részeként az erőszak témáját is hozzák a terápiába, a korán kezdeményezett magatartásváltozások, ha azokat meg tudják tartani, csökkentik a feszültséget és ezzel megelőzhetik, hogy a család nagyon ki legyen téve az erőszak aláfestő okainak. Ez annyiban pozitív a szociális munkás számára, hogy olyan helyzetet teremtsen, amelyben a családtagok tudják kontrollálni az erőszakos megnyilvánulásokat mindaddig, amíg meg nem értik azok okait. Minél ingatagabb a szituáció, annál lényegesebb a család körüli biztonsági háló korai kialakítása.

Az otthon elhagyásának krízise: az örökbefogadó család

Olyan családoknál, ahol erőszak fordul elő, azzal a technikával tudunk pozitív érzéseket mobilizálni, ha az erőszakot az aggodalommal kötjük össze.

Tony nevelőszüleivel jött terápiába, mivel rendszeresen szétverte a lakást. Tízévesen került a gyermektelen nevelőszülőkhöz, akik akkor korai 40-es éveikben jártak. Most 16 éves, majdnem 190 cm magas és elvileg kifelé tendál a családból, ugyanakkor azonban állandó törődésük és aggodalmuk tárgya. A mostani krízist, amely azzal fenyegetett, hogy elviszik egy átmeneti központba további elhelyezéséig megpróbálták abban az összefüggésben tárgyalni, hogy vajon a családba való megérkezése, a családhoz kapcsolódása milyen előnyt jelentett a mostohaszülőknek, és hogyan változnának a dolgok, ha elmenne. Az anya tagadta, hogy a férj nyert volna valamit, a férj viszont úgy vélte, az anya inkább érdekelt a dologban.

Első ülés, első szekvencia

Sz. m.: Nos, hát mit fog elveszíteni a felesége, ha ő elmegy?

Apa: Ez egy nehéz kérdés – mindkettőnknek hiányozni fog, de hogy kicsoda, azt nehéz megmondani.

Sz. m.: (Tonyhoz) Mit gondolsz, ők mit hiányolnak majd?

Tony: (nevetve) Engem.

Sz. m.: Igen. Veled kapcsolatban még mit?

Tony: Nem leszek az övém, nem leszek nekik ott, azt hiszem.

Sz. m.: Kinek fog jobban hiányozni, Joannak vagy Frednek?

Tony: Joannak – nem leszek ott, nem tud rólam gondoskodni – nem tud mit csinálni majd egész nap.

Anya: (visszavág) Dolgoztam én sokat azelőtt is, hogy te jöttél.

Tony: Hát, de dolgozni nem jártál – úgy saccolom, azután, hogy megjöttem, nem kellett sokat aggódnod a szabadidőd miatt, nem?

A szociális munkás észrevette, hogy mintha Tony megpróbálta volna feldühíteni a nevelőszüleit, azért, hogy azok kevésbé hiányolják majd őt.

Sz. m.: Azt gondolom, ő most aggódik amiatt, hogy mi történik majd kettyükkel, ha ő elmegy és azt hiszem, hogy megpróbálja bebiztosítani, ne hiányozzon majd maguknak annyira, ha elmegy. Most úgy lép fel, hogy Önök azért legyenek hálásak, hogy ő végre elment – talán ezért rossz ő most.

Anya: Én nem gondolnám ezt – ami engem illet, ha te nem akarsz valamit, mondd meg.

Tony: Én nem mondtam, hogy én nem akarom azt; de mégis úgy van, hogy neked hiányozni fog, ha én elmegyek.

Anya: De ha te ilyeneket csinálsz, akkor nincs semmi esély, téged el fognak vinni. (a szociális munkáshoz) Hát igen, azt hiszem, ebben lehet valami. Akkor nem kellene a javára döntenem, amikor mennie kell. De ha nekünk hirtelen elégünk lesz ebből, akkor el kell mennie – Frednek máris elege van.

A szociális munkás azt mondta a nevelőszülőknek, hogy ők még nem hallották meg Tonytól az üzenetet, hogy milyen nehéz dolog elválni, és Tony felé még hozzátette, hogy neki nem kell mindent tönkretennie maga körül többé emiatt – ő már érti, hogy Tony a nevelőszüleiért próbálta ezt. Aztán megkérdezte a nevelőszülőket, milyen jelzést szeretnének kapni Tonytól, ami jelzi, hogy ő kész elmenni, "mert én nem gondolom, hogy maguk olyan nagyon boldogok lennének, amikor ő aztán elmegy".

Első ülés, második szekvencia

Apa: Mindenki mástól, ahol megfordul, azt halljuk, hogy nagyon jól viselkedik. Sosem volt rossz bizonyítványa – úgy látszik, egészen más-képp viselkedik máshol, mint otthon.

Sz. m.: Mit kell neki még megtanulnia?

Anya: Beszédet, jó viselkedést és hogy tisztelje más emberek holmiját.

Apa: Másokat is figyelembe venni, nemcsak saját magát.

Sz. m.: Mit gondolnak Önök ketten, mennyi ideig tartana még megtanulni ezeket a dolgokat?

A nevelőszülők elmentek és megbeszélték, s azzal a véleményvel jöttek vissza, hogy még további két évet venne igénybe Tonynak. Tony erőszakos viselkedése ezt követően egészen jelentéktelen "ajtócsapkodásig" csökkent. A szülőknek azt mondták, hogy engedjék el őt különböző rendezvényekre, a szám attól függ, hogy ők mit tanulnak

annak érdekében, hogy biztos legyen azokban a dolgokban, amikről azt vélték, nagyon fontos a megtanulásuk, még mielőtt tőlük elmenne. A szociális munkás ezt követően kihangsúlyozta, "amikor mindketten ugyanazt a vonalat követték és szilárdan kitartottak, valami változott Tony ügyében. Ez nagyon fontos ahhoz, hogy egy fiatalember számára lehetővé váljon: úgy tudjon elmenni, hogy vissza is jöhessen".

Haley (1980) úgy definiálta az otthonról elmenés dilemmáját, hogy abban a családon belüli hierarchia és felelősség keveredik össze, és azt a megközelítést írja elő, amelyben a fiatalember viselkedésének szülői fogadtatása kerül a fókuszba. A hivatásos segítő a család felnőttjeivel abban a feladatban kerül egy oldalra, hogy adjanak alkalmat a fiatalnak, az elmenés megfelelő módjának megszervezésére. Minden más családi konfliktust másodlagosnak tekintenek ehhez a feladathoz képest. A szülőkből kialakult ilyenfajta felelősségteljes "engedélyező" pozíció, akármilyen rossz vagy őrült viselkedésbe burkolózik is a fiatal protektív működése, nagyon értékesen segítheti hozzá a családot ahhoz, hogy kevésbé explozívan és nagyobb hajlékonysággal viszonyuljanak egymáshoz.

9

Felnőttek, mint páciensek

A hozzátartozók és a páciens

A páciens rokonai mindig kétértelmű szerepet játszottak legközelebbi, de nem szükségszerűen legkedvesebb hozzátartozójuk kórházi felvételénél, amint azt a törvényhozás már a XVIII. század óta ismeri. A család ilyesféle lehetőségeinek korlátozását, azaz, hogy "kitegye" a hozzátartozókat, jelzi a kórházi felvételnél megkívánt szakmai vélemény, amelyik természetesen kizár mindenfajta rokoni kapcsolatot a szakember és a család között (62).

Ennek ellenére, ma is folytatódik a kapcsolatokból származó düh, szerencsétlenség vagy szenvedés átfordítása egy személy "örületévé". Észak-Angliában egy tanulmány éppen újabban azt találta, hogy sok orvos használja fel a felvétel elérésére az elmezavar diagnózist, amikor egy családi veszekedés végeredményével találkozik, pl. a "páciens" ingerültebben viselkedett, mint szokott. Ilyen okok miatt, ha kivihető, szükség lenne arra, hogy a felvételen részt vevő orvosok egyikének ismernie kellene a páciens korábról, hogy aktuális viselkedését szélesebb perspektívából lehessen megítélni. Az egészségügyi és a szociális hálózat kötelezettségei miatt az az elhatározás, hogy a családot mintegy kollektív felelősséggel bíró egységként tekintsék, korlátozva van. Egy nagy elmekórház tapasztalatainak részletes elemzése alapján (108) beszámolnak arról, milyen könnyen veszik fel a pácienseket a körzeti orvos kérésére, telefonos konzultáció útján és anélkül, hogy a családot látták volna. Egy 24 órás krízisügyelet kifejlesztésével az ilyen felvételek aránya egynegyedére csökkent és még a hosszútávú, egy év feletti kórházi kezelések száma is megfeleződött. Ráadásul az öngyilkossági kísérletek előfordulása a szolgálat tényleges stabilizálódása után szintén csökkent, pontosan egy olyan időszakban, amikor az arány máshol folyamatosan emelkedett (108).

Az előbbi felmérést végző kutatók egyike, Scott koncepcionálisan továbbfejlesztette és finomította az olyan felvételek kísérő körülményeinek vizsgálatát, amelyeknél a páciens családja állásfoglalásának, illetve felelősségének tisztázása nem történt meg. Ilyenkor mintegy valami falon keresztül, a család a "kezelés és gyógyítás" felelősségét

átruházza a kórházra, és saját bevonódását nem tekinti saját feladatának. Ugyanakkor az "elmezavar" valami olyasmiként értelmeződik, amely felett sem a páciensnek, sem a családnak nincs kontrollja. A tizenévesekkel dolgozó Bruggen és kollégái (21) hasonló álláspont alapján elutasítják a páciens kiszakítását a családból. Ez a vissza-utasítás azon a megfontolandó tapasztalatukon alapul, hogy az "összeomlás", ha egyáltalán elfogadható individuális jelenségként, a páciens és az őt körülvevő intim szűkebb környezet közötti viszonyulások súlyosbodásához vezet. Az izolált egyéni felelősség burka azután egy olyan pszichiátriai ürré válik, amely csak az orvosi kezelés számára járható át. Az elmebetegséget kinevezik krónikusnak, a súlyos tünetek forrását már nem az egyén és környezete kapcsolatából eredeztetik, hanem az valamilyen "szindrómaként" címkévé válik. Bruce (20) részletesen beszámolt egy olyan munkáról, amely Nagy-Britannia egyik zárt pszichiátriai központjában zavart fiatalemberek családjainak restitúciójával foglalkozott, és arról, milyen mértékben segített ez nekik a szüleikkel való ugyan korlátozott, de mindazonáltal mégis reális viszonyulások kialakításában. Csak amikor ezen a nehéz munkán átvergődtek, akkor lehetett néhány nagyon veszélyes cselekvésben kifejeződő fantáziát megszüntetni, s a fiatalemberek ezután könnyebben alakítottak ki más kapcsolatokat a kezelési egységben tartózkodó felnőttekkel.

Újabban számos elgondolás látott napvilágot a szociális munkások tréningjéről, abban a vonatkozásban, hogy speciális jártasságot fejlesszenek ki a páciensek, családjuk és a kórházi felvétel fájdalmas, tapintatos, gyakran drámai teendőit illetően. Az elme-egészségügyet módosító törvény (Mental Health Amendment Act, 1982) érvénybe lépését követően számos lehetőség nyílt a családdal való munkára annak a folyamatnak a során és részeként, amelyben valamely személyt pszichiátriai pácienssé minősítenek. A törvény számos szakasza lehetőséget nyújt fókuszált családi munkára. Míg a szociális munkások "krémjének" ezeken a speciális területeken jó készségei vannak, szélesebb rétegeik továbbra is pácienseknek tekintik az elébe kerülő embereket, történetüket pedig szimptomák és betegségek történetének. Ezek az emberek számtalan módon léteznek, amit a mindennapi élet követel, mint házastársak, páciensek, alkalmazottak, kollégák. Az érzelmi gyarlóság és némi határozottabb elmeprobléma elég közel van egymáshoz, és fontos, hogy emlékezzünk arra, a felnőtt páciensek nem egy tőlünk különálló csoport, hanem mi is ebbe a csoportba tartozunk. A beteg-lét körülményei és tágabb környezete tekinthető úgy, mint az életciklus felnőttjének megfelelő aspektusai.

Páciens-karrier, vagy szülő-karrier?

Életútjának valamely állomásán sok fiatal anya kerülhet olyan érzelmi zavarba, amelyből akár kompetensebb szülővé, akár abba belebukva olyan pácienssé válhat, akit kórházba visznek, a gyerekeit pedig állami gondozásba. Harrison egy derűs eseményben mutatja be, hogyan használhatnak a betanuló szociális munkások egy sémát az adekvát szülőség megítélésére és a beteg-lét törlésére (59). Alábbi példánk viszont a családdal való ilyenfajta munka bonyolultságát mutatja be:

Mr. és Mrs. Smith igazi "küldője" a két csecsemőjük (Deena 3, Sean 18 hónapos) gondozási felügyeletét végző csecsemővédelmi szolgálat szorongása volt. Mindkét gyermeket napközibe hordták, mivel az anya ismételt elhagyta a családot, amikor azt érezte, hogy képtelen őket ellátni. Néhány nap után mindig visszatért. Az apa ezt adekvátan kezelte, a gyermekek azonban gyakran nem voltak megfelelően öltöztetve és gyakran érkeztek a bölcsődébe reggeli nélkül. Deena néhányszor – úgy tűnt, oktanul – meg volt fáva és köhögött, két alkalommal pedig kórházba kellett vinni törések gyanújával (egyszer leesett az asztalról és egyszer pedig a lépcsőn). A család látszólag azt akarta, hogy segítséget kapjon ezekben a dolgokban, de a "szégyent" az anya betegségére kente.

Első ülés, első szekvencia

Férj: A feleségem a második gyerek születése után lett beteg. Mániás lett.

Sz. m.: Nem tudom, hogy ez mit jelent, talán dolgozzuk ki, hogy ez köztünk mit jelentsen? Legyen egy saját definíciónk.

Férj: Nos, ez nekem azt jelenti, hogy sok időt ágyban tölt és nem csinál semmit, nem törődik saját magával sem, meg a gyerekeket sem látja el. Néhány hét múlva fölvettem X. kórház elmeosztályára.

Feleség: Nem. Rosszul mondtad. Én kértém a befekvést, de ők nem vettek föl.

Férj: Igen, neked megadták a választás lehetőségét.

Feleség: Én határoztam el négy hónap után, hogy én ezt tovább nem csinálom.

Sz. m.: Mit csinált azelőtt, hogy megszületett a második gyerek?

Feleség: Nos, az első gyerek után visszamentem dolgozni, mint egy áruház menedzsere, ahol a házasság előtt voltam. A második gyerek után aztán fel kellett adnom.

Sz. m.: Hogyan szeretnék, hogyan hívjam magukat? Maradnak Mr. és Mrs. Smith, vagy használjam inkább a keresztnévüket?

(Feleség és férj egyetért azzal, hogy őket hívják a keresztnévükön: David és Ann.)

Ann: Először megpróbáltam folytatni a munkát a két gyerek mellett is, teljes munkaidőben.

Sz. m.: Mennyire volt reális ez, két gyerekkel még többet dolgozni állásban, mint 4 óra?

Ann: Teljesen irreális volt.

David: Volt egy másik problémánk is, hogy felvettünk egy akkora jelzalogot, ami nagyon sok volt nekünk.

Ann a padlón ült a gyerekekkel és ők egészen tartalmasan játszottak, míg az apa az asztalnál rajzolt, mindkét gyereknek, de magának is. Később az ülés során a szociális munkás kommentálta, hogy milyen jól kezeli a mama a gyerekeket annak ellenére, hogy mindkettő igen aktív és mozgékony.

Sz. m.: Úgy látom, egészen jól kezeli a kicsiket.

Ann: Sajnálom, nem tudok igazán jól mesélni, nem tudok mindent helyesen megmagyarázni nekik.

Sz. m.: Nehéz lehet mesélni két 2-3 év alatti gyereknek, akik rohangálnak a szobában és akkora zajt csinálnak. Mi az, maga és a gyerekek között, ami aggasztja magát?

Ann: Most David és én nem látunk mindent ugyanúgy.

Sz. m.: Értem, de ez David és maga közötti téma, és nem maga és a gyerekek közötti. Van valami a gyerekek közül, ami aggasztja magát?

Ann: Hát, túl sok dolog van rajtam, amióta a babakocsit ellopták, nekem nincs babakocsim és nem tudok mindkettejükkel kísértelni, és így elég nehéz megcsinálni a bevásárlást is.

Sz. m.: Ezek valóban egy kétgyerekes anya problémái, akik ráadásul három év alattiak. Hány más embert ismer két gyerekkel 3 év alatt?

Két ekkora korú gyerek, ez nagyon nehéz dolog.

Ann: Igen, ők ketten egyszerre és a mániás depresszió valóban nagyon nehéz.

Sz. m.: Azt gondolom, hogy ez a kettő nagyon is szorosan összefügghet (mind a két szülőhöz) – nagyon könnyű lenne csak Annt tartani problémásnak, ha nem vesszük figyelembe azt a helyzetet, hogy két ekkora korú gyereknek az anyja.

Első ülés, második szekvencia

Ann: Én teljesen katatóniás voltam.

Sz. m.: Én nem hiszem, hogy az ilyen szavak, mint katatónia, használnának.

David: Ezek Ann szavai.

Sz. m.: Nem hiszem, hogy a címkék hasznosak, hacsak nem képesek pontosan leírni, hogy mit is értenek alatta; könnyen egy rossz kategóriába helyezheti el magát. Látja, én inkább használnám az anya kategóriáját, egy olyan asszonyét, aki dolgozó nő volt és ki volt téve annak a pániknak, hogy nem tudja ellátni a két 3 év alatti gyermekét. Sok asszony már akkor pánikba kerül, amikor még csak egy gyermeke van.

A szociális munkás álláspontja ezzel egy normalizálást segítő keretet rögzített, és az anya dilemmáit elhelyezte a többi fiatal anya problémái közé. Világosan érezte, hogy ez nagyobb teret nyújt az ilyen természetű dilemmáknak és helyzeteknek a feltárására, mint a "katatóniás" és "mániás depressziós" címkék. Az újradefiniálás gyakran rendkívül értékesen segítheti a szülőket abban, hogy megváltoztassák látásmódjuk fókuszát (51). A családsegítő később is fenntartotta ezt az alternatívát kínáló keretet, amikor az ülés során Ann elmondta a kisebb gyerek iránti gyilkos fantáziáit.

Első ülés, harmadik szekvencia

Ann: Éppen a lépcsők tetején állt és az a kényszerem támadt, hogy meg kell nézzem, ha meglökném, meg tudja-e tartani az egyensúlyát. Olyan közel volt a széléhez, ez volt, ami megrettentett.

David: Én elkezdtem aggódni a gyerekek miatt, amikor csak Ann felügyel rájuk. Nem tudtam, hogy biztonságban vannak-e.

Ann: Így épp csak egy kicsit meglöktem, és csak felbukott a lépcsőn. Aztán az anyám felhívott, akkor elmondtam neki, hogy mi történt.

Sz. m.: Nem tudta, hogy sok anyának vannak gyilkos fantáziái a gyerekei iránt?

Ann: (int a fejével, sír)

Sz. m.: (hitetlen hangon) Úgy érti, hogy soha egy asszony sem mesélt magának ilyesmit, hogy voltak ilyen gyilkos fantáziái?

Ann: (rázza a fejét)

Sz. m.: Akkor maga könnyen gondolhatta, hogy maga az egyetlen, aki ilyen örült, rossz vagy veszélyes.

Ann dilemmája tehát, mint sok más páciensé, az volt, hogy teljesen örültnek érezte magát, éppen abban a helyzetben, ahol szeretett teljes biztonságban lenni, a családban. A család olyan lett, mint egy kalitka, amelyben a bebörtönzött páciens folyamatosan figyelik, másokra veszélyesnek minősítik; s hamarosan a félreértések ördögi köre tartja fogva őt, aki ezzel "készségesen egyetért". Az Ann előtt felöltő impulzus, hogy meglöki Seant a lépcsőkön, egy akaratlagos "örült" cselekvéssé minősült át, David részéről további gyanakvást keltve, a csecsemőgondozó és az egész gondozási hálózat gyanakvásával együtt.

A munka tovább folytatódott a családdal, konfrontatív, de normalizáló vonalak mentén, amelyben a határok kialakítása és a korlátok felállítása játszott lényeges szerepet. Annt arra bátorították, hogy találja meg a módját, hogyan tudja szétválasztani destruktív impulzusait cselekvéseitől; az ő konkrét esetében gondoljon a gyerekek sérülékenységére meg arra, milyen örömet jelent neki új dolgokat tanítani a gyerekeknek. Időnként, ha nagyon feszült, javasolták neki a

fizikai távolságtartást is. David és Ann az estét új, más módon tervezték meg: a gyerekeket már elég korán letették, hogy legyen elég idejük egymásra esténként. Ennek a családnak egy viszonylag rövid ülésorozata (10 ülés) és ráadásul a bölcsődétől kapott további segítség, valamint Ann visszatérése egy részidős állásba elég volt ahhoz, hogy újrászervezzék őket egy családformációvá, amelyben két fiatal két csecsemőkorú gyerek nehézségeivel birkózik meg.

Elbocsátás a kórházból

A 26 éves John 4 fiútestvér között volt a legfiatalabb. Hárman már elhagyták a szülői házat, az ő története viszont jól illusztrálta azt a dilemmát, amely az otthon elhagyása és a felnőttként élés vagy a kórházba vezető családi beszorítottság között feszül. A legidősebb bátyja sikeresen megnősült, a következő testvér a katonasághoz lépett be, a harmadik pedig éppen nősülőben volt. Valamennyi testvér rendszeres időközökben látogatta a szülőket. A kórházból való második elbocsátása után John egy kis családsegítő munkacsoportnak ajánlották családterápiára, akik a kórháztól függetlenül működtek. Az alább következő ülésjegyzőkönyvben a családot arra bátorítják, hogy beszéljék meg, mivel járultak hozzá John javulásához, amelyet valamennyien hajlamosak voltak egyedül a kórház számlájára írni.

Első ülés, első szekvencia

Sz. m.: Tehát nemcsak John volt, akinek a dolgokon változtatni kellett?

Anya: Nem. Itt az egész család, nekünk valamennyiünknek.

Sz. m.: És hogy csinálták azt, azt hiszem, fontos lenne megértenünk, hogy maguk hogyan csinálják a változásokat.

Apa: Mi azt mondtuk Johnnak, miért nem eszik többször velünk, és hogy nem szokott elég sokat kimenni; mi kb. 12 mérföldre élünk Eastbourne-től, de ő sose szokott bemenni.

Sz. m.: (kitartóan) De térjünk vissza az étkezéshez, tehát ő sose szokott magukkal enni.

Anya: Nem. Én szoktam mondani, "Készen van a kajád, gyere le", de nem jön le, úgy, hogy én felviszem a szobájába. Aztán változtattam ezen, és arra készítettem, hogy jöjjön le és egyen velünk.

A szociális munkás ezután továbbment, áthelyezte a fókusz a többi fiúra, akik már elhagyták a családot és azokra a következményekre, ami utánuk maradt. A döntéshozás bonyolultsága, "Kinek van hatalma a másik fölött", mind nyilvánvalóbbá vált.

Első ülés, második szekvencia

Sz. m.: Az többi fiúk felnőtt és elhagyta az otthont, igaz?

Anya: Igen. De azt hiszem, ez elég nehéz volt. A legidősebb vissza

akart menni, ahonnan mi jöttünk, fel Északra. De teljesen őszintén, nekem kellett bátorítani Bobot, hogy elmenjen tőlünk. Ő nagyon sokáig volt az anyuci kisfiacskája.

Sz. m.: Tehát nagyon közel állt magához.

Anya: Igen. És én éreztem, amit neki kellett eldönteni, engem kellett rávegyen, hogy döntsek helyette egész idő alatt. Nagyon jól képzett volt, meg minden egyéb lehetősége megvan, és én azt gondoltam, hogy jobban tudná azt csinálni Északon. Két állást ajánlottak neki, és ő azt akarta, hogy én döntsek helyette.

Sz. m.: Mit gondol, az valóban a maga döntése volt, hogy neki el kellett mennie otthonról?

Anya: (elpirul) Hát igen. Persze lehet, hogy ő azt gondolta, hogy az voltaképpen az ő döntése.

Sz. m.: Úgy tűnik, nagyon fontos egészen pontosan megérteni, hogyan kezelik a családok az otthont elhagyó gyermekeik krízisét. Mindenképpen krízis, minden családban, amikor a gyereket segítik abban, hogy kevésbé függjön és aztán kilépjen otthonról, és úgy látszik, ez Johnnak is krízis lesz.

Anya: (bólogat) Igen, igen.

Sz. m.: (az anyának) És ki hozta meg a döntést Brian ügyében, hogy menjen a sereghez?

Anya: Azt ő csinálta. (nevet) Egészen őszintén, én sosem akartam befolyásolni a családot, mivel a férjem sosem tette azt, amit akart tenni.

Sz. m.: Maga úgy érzi, hogy a férje elhanyagolta, amit kellett volna tennie?

Feleség: Igen, azt hiszem. Valóban így volt.

Sz. m.: (az anyához) Maga tehát nagyon érzékeny a gyerekei igényei iránt.

Első ülés, harmadik szekvencia

(A tükrök mögül betelefonálnak)

Sz. m.: (az anyához) A többiek azt mondják, hogy ebben a családban van egy kisfiú, közel 30 éves és ők nagyon kíváncsiak lennének, hogy maga hogyan érzi, maga fogja intézni, amikor John elmegy otthonról?

Anya: Hát, nem is tudom. Azt hiszem, tény, hogy én igazából nem akarom, hogy elmenjen, de ugyanakkor nem vitás, hogy én akarom, én azt akarom, ami a legjobb Johnnak.

Sz. m.: Maga azt akarja, ami a legjobb neki. És ő mit akar?

Anya: Igen, én szeretném őt egész idő alatt itt tartani, de hát nem vitás, hogy nem mindig tehetjük azt, amit akarunk, egy ilyen dolgot, nem?

A felnőtt páciensekkel és családjukkal való munkában találhatók a legkényesebb és legbonyolultabb összeolvadások, melyekkel együttélve tartja fenn a család korábbi egyensúlyát, s emiatt nagyon ki-finomult fültre van szükség. "Mi azt akarjuk, hogy menjen, de azt is akarjuk, hogy maradjon" – látható, hogyan mondódik ki ez, az előző

fejezetben már tárgyalt üzenet. Mint ahogyan az anya mondta a családon belüli egyet nem értésről: "Természetesen nem értünk egyet, de nem szavakban". A folyamat visszagöngyöltése általában hosszú időt igényel és még amikor el is kezdődik, sok kitartásra van szükség a fiatalember, a szociális munkás és a család részéről. Amint azt Nadia mondta (2. fejezet): "Kifelé csak egy lépés, maga tudja; de kint maradni, az, ami nehéz."

Ahogyan a családsegítő fokozatosan megismeri a családot, elkezdődik a valóban protektív, meg a lényegét elfedő leplek mind nyílabb félrevonása, mint az a fenti példából is látszik, és megindulnak a részletező, tisztázó viták a családon belüli különféle reményekről és elvárásokról. Nadiát és családját például nagyon megsegítette, hogy állhatatosan kezdeményezték a közte és apja közötti megoldatlan vita megbeszélését, arról, hogy cigarettázhat-e vajon a nappaliban az apja, amit a lány nem engedett volna, mert a dohány szaga beivódik az ő ruháiba, amiket ugyanabban a szobában szárított. A határ újra felállítása, amelyben meg lehetett erősíteni az apa jogát a dohányzásra a saját nappalijában, és számot lehetett vetni azzal is, hogy itt egy tisztasági pedantériáról van szó, végül is elvezette az apát annak kimondásáig, hogy a lánya szárítsa a ruháit máshol. A képzeletbeli olvasó eljátszhat azzal, mennyi számtalan jelentése van ennek az eseménynek. Egy ilyen eszmefuttatás lényeges része pl. a háztartásban a jogok és igények közötti különbség megállapítása; annak a lehetőségnek az előkerülése, hogy ezeket sok más módon is meg lehet oldani; és egy ilyen szál volt azoknak a kis lépéseknek a sorozata is, amelyek Nadiát végül ráébresztették, már eléggé másképpen érez ahhoz, hogy kiváljon otthonról és új életet kezdjen.

Egy skizofrénia kutató munkacsoport a londoni Pszichiátriai Intézetben újrazivsgálta (114) azt az empirikus tapasztalatot, hogy a skizofrén betegek visszaesése sokkal valószínűbb, ha a páciensek olyan hozzátartozókkal élnek, akik rendkívül kritikusak és/vagy túlságosan involváltak a beteg ügyeibe. Az ilyen hozzátartozókat magas EE (expressed emotion) jellemzi.

Úgy látszik, a magas EE családok tudják a legkevésbé jól kezelni a betegséget kísérő kríziseket, a leginkább aggodalmaskodnak és izgulnak. Rendkívül intenzív kapcsolatuk van a pácienssel, vagy megsértődnek annak magatartása miatt. Az ilyen családok jellegzetessége, hogy inkább szeretik hangsúlyozni a betegség kihatását rájuk, mint magára a páciensre. Pl. az egyik feleség úgy festette le a férjét, hogy az "csüng a nyakamon, mint ez a mikrofon, és nincs mód rá, hogy el tudnám veszíteni". Egy anya a fiával való kapcsolatát így írta le:

"Figyelem őt, amikor felmegy, követem, nem tudok neki segíteni, én csak egyfolytában figyelem egész idő alatt, teljesen összetör engem". Egy férj, arról a szorongásról, hogy helyesen viselkedjen: "Egész idő alatt teljesen feszült vagyok, kíváncsian várva, hogy mit fogok tenni legközelebb, ami majd megint rossz lesz." A szülők különösen nagy valószínűséggel válnak érzelmileg túlságosan bevonódottá és elkezdik a páciens ismét gyerekként kezelni. Ezt láttuk a fentebbi példában is. Egy anya, 30 éves fiáról beszélve azt mondta: "Ő és én, mi nagyon szorosan vagyunk egymással... rendszerint felhív engem a munkából a nap folyamán... úgy érzem, ilyenkor még jobban védem" (70).

Ezzel ellentétben, az alacsony EE családok türelmesebbek és a zavaró incidenseket hűvösen kezelik. A kutatócsoport megkülönböztetett *kritikus megjegyzéseket*, amelyek azt mutatták, hogy a hozzátartozóknak valami nem tetszik, vagy megsértődtek, vagy helytelenítik a páciens viselkedését; *ellenséges megjegyzéseket*, ezeknek a tartalma eléggé feltárja a benne rejlő azonos irányú negatív érzelmet. A *kritikus* megjegyzések zavaró vonása, hogy a *tartalmuk* gyakran neutrális, vagy nagyon affektív, a tónustól függően. A kiejtésben negatív érzelmekek kísért, tartalmilag pedig nyilvánvalóan neutrális megjegyzések extrém módon megzavarhatják a páciens, különösen, amikor a hozzátartozót barátságatlansága miatt kérdőre vonják és az visszakérdez: "Miért, mit mondtam?" Kilenc hónapos, csoportterápiát és családi munkát magában foglaló szociális intervenció után a skizofrénia-kutatócsoport nagyon jelentős csökkenést tapasztalt a kritikai megjegyzéseket illetően, és ezzel párhuzamosan, jelentős eltérést a visszaesési arányban: a kontrollcsoportnál 9%, a szociálisan kezelt csoportnál 50% volt a csökkenés. A kutatók azt is a siker részesének tartották, hogy kezdetől fogva világosan definiálták a célokat és mindenkinek, aki a klinikai munkának erre a területére lép, ezt ajánlják.

Ebből a kutatásból, amely vezérfonal lehet az olyan családokkal folyó munkában, ahol az egyik családtag mentálisan beteg (maguk a kutatók nem hiszik, hogy eredményeik csak skizofrénia családokra érvényesek, hanem depressziós páciensek családjaira is igaznak vélik – 14), lesűrhető néhány általános elv is:

1. Pontosan tisztázni, mi hangzott el, amikor zavaró állításokat közöltek a pácienssel.
2. A páciens felé kifejezett negatív érzések csökkentése.
3. Amennyire csak lehetséges, csökkenteni azt az időtartamot, amelyben a páciens és a család kölcsönösen negatív interakcióknak van kitéve. (Ez azt jelentheti, hogy a páciens és a

család segítségével töltött időre lehetőleg más együttlét formákat találnak, amelyben lehetségessé válik egymás iránt eltérő módon viselkedni.)

Eltérő kontextusok: eltérő viselkedés

A Marlborough Családterápiás Szolgálat nappali egységének munkájából számos érdekes példát lehet hozni arra, hogyan segíthetők a páciensek abban, hogy szülők tudjanak maradni. Erre a kezelés keretében illesztett különféle szociális kontextusok használatát ajánlják (5). A klinikára a családoknak három fajtája jár:

1. Kaotikus vagy alulszervezett családok.
2. "Makacs tünet" családok. Legjellemzőbb vonásuk a szimptomás családtag jelenléte, akit skizofrénnak vagy pszichotikusnak címkéznek, s az egész családstruktúra köréje szerveződik.
3. Újraegyesült családok. Ezek azok, ahol egy vagy több gyermek vagy szülő levált a család többi részéről, s például kórházba, vagy a gyerekek esetén állami gondozásba került.

A Marlborough munkacsoportja a diszfunkcionális viselkedés megváltoztatását tekinti feladatának. Az általános sorrend a következő. Először az identifikált páciensnél foglalkoznak a fennálló tünett (tünetekkel). Ezt követően megkísérlik, hogy a család életére nyújtásnak alternatívákat, hogy megmutassák a családnak, a dolgok mehetnek-e jobban, másképpen is. Pl. segítik a szülőket és a gyerekeket, hogy egymásnál sikert érjenek el. Ennek érdekében minden családtagnál kitapogatják az egyéni erőforrásokat, képességeket, és bátorítják őket, hogy azokat különféle alkalmakkor fel is használják. Hasonlóképpen minden egyes családtagnak segítenek abban, hogy túljusson a szokásos megakadásokon, amelyekkel találkozik, és szaporítsa viselkedési repertoárját a nehézségekkel szemben. Ezek magukban foglalják a megfelelő szülői tekintély kifejlődésének támogatását, és az azt aláásó családi minták elleni fellépést. Harmadsorban, segítik a gyerekeket, hogy meg tudjanak felelni a normális iskolai követelményeknek, és túlkerüljenek azokon a nehézségeken, amelyekkel rendszerint találkoznak. Egy másik cél a család képességének abban való javítása, hogy megfelelően tudja használni a külső szociális szolgáltatások lehetőségeit és hatékonyabban tudjon működni egy tágabb szociális mezőben is.

"Örökösheti-e a gyermekeim?"

Ennek a fejezetnek az utolsó témája egy másik érdekes területre vezet bennünket, azokhoz a szülőkhöz, akik saját magukon belül éltek meg veszélyes zavarokat. Ezek megbeszélésében rendszeresen előkerül az a félelmük, hogy a bajt "átragasztják" gyermekeikre.

Sok szülőnek kell folytatnia gyermekei nevelését akut mentális probléma esetén is. Azoknak, akiknek eközben nem marad rálátásuk a zavart viselkedésnek gyerekeikre gyakorolt hatására, segíteni lehet azzal, hogy partnerükkel vagy más felnőttel tervezik meg, hogyan lehet megóvni a gyerekeket a komolyabb tünetek következményeitől. A gyerekek sok mindent rugalmasan átvészelnek, mindaddig, amíg világosan tudják, hogy ők nem hibásak abban, ami történik. Azonban néhány fajta betegségnél, különösen, amikor a gyerekek a szülővel intenzíven össze vannak fonódva, jelentősen hozzájárulhatnak a feszültség növekedéséhez, ami a páciensből agressziót szabadíthat fel. Úgy tenni, mintha ilyen nem lenne, nem segít a dolgon, viszont veszélyes. Amikor egy anya elmondja, hogy a kés véletlenül kicsúszott a kezéből és mondjuk, a négyéves kisgyerek lábát ezután 14 öltéssel kellett összevarrni, akkor ez jelzi, hogy szükség van átmenetileg az egyiket megvédeni a másiktól, ha nincs velük másik, biztonságot nyújtó felnőtt. Ne keverjünk össze azonban egy kóros késztetést a késztetés korlátozásának képességével. Ez két külön jegy a páciensnél. A szociális munkásnak tudnia kell, mennyire ismeri és tartja kézben pl. egy anya a saját korlátozó mechanizmusait, mennyire tudja kontrollálni magát.

Sok család azzal segíthet a gyerekeknek, ha nyíltan beszél a betegségről: "Ez az, amikor az apu olyan, mint amikor a kórházba kellett menjen, de ő nem marad ilyen". A család lehet őszinte, és feltárhatja, hogy nem ismeri a baj okait. Sokféle mentális betegség a hivatásosoknak is misztikusan homályos marad, és a család, éppúgy, mint a gyerekek, jobban tudják kezelni a depressziós, megbízhatatlan vagy ijesztő szülőt, ha tudják, hogy az nem az ő hibájuk és nem is tartós vonás.

Néhány szülő extrém mértékben szorong amiatt, hogy betegsége hat-e a gyerekekre. Az alábbi, már a javulási fázisból vett rövid kivonat egy beteg, szorongó, de a gyerekek dolgaiban már egyre jobban részt vevő apáról szól, aki szorongásában erősen összetűzött a klinikus csoport szociális munkásaival, azokat rendszeresen hozzá nem értőknek minősítve. A kivonatból látható, hogy a támadásai élet enyhítendő jó humor és személyes példa áterjedt a családra is, azok

dühös érzéseinek és viselkedésének kezelésébe. Az apát és a fiút külön-külön ajánlották egyénileg, "örült" viselkedés miatt (a fiú nyilvánvaló provokáció nélkül, váratlanul megtámadta tanítóját vagy osztálytársait).

Negyedik ülés, első szekvencia

Apa, anya, férfi szociális munkás (2) és női szociális munkás (1)

Apa: Azt csak nem tudom elhinni, hogy 1982-ben az embert, egy olyan agybajjal, mint ami nekem van, nem képesek megfelelően kezelni.

Sz. m. 1: Igen, kíváncsi lennék, hogy most, miután láttuk egyénileg is, meg családban, Jonathannal is, maga hogyan látja a különbséget?

Apa: Hát, Jonathan sokkal jobban van, remélem, mi ezt most korábban megállítottuk. Igen, ő jobban van. Sokat nőtt, egyáltalán sokkal jobb. De hát most eltekintettem az alapvető problémájától, pedig az az, ami bánt engem.

Sz. m. 1: Még mindig aggódik, hogy talán tartós következményei lennének nála a maga betegségének, ugye?

Apa: Igen, ez aggaszt engem.

Negyedik ülés, második szekvencia

Apa: Hát ez a maga SzTK-ja, szólsz egy szót és már ki is dobtak. Csak éppen egy szót, és már kívül vagy az ajtón. Hát, ez a maga SzTK-ja.

Anya: De te most sokkal jobban vagy, kedvesem, nem igaz?

Apa: Igen, mert itt abban a helyzetben vagyok, érzem, itt lehetek dühös és mégis fogadnak legközelebb. Csak sose kapom azt a kezelést, amire szükségem van, még egy tablettát sem. Hát hogy jön az, egy ilyen beteg emberhez, mint én, hogy maguk ketten nem adnak nekem egy tablettát sem? Nem hiszem, hogy maguk jól végzik a dolgukat; se gyógyszert nem ad, se injekciót, pedig az jobban megfog. *(nevet)* Tudom, nem szép magán állni bosszút, maga csak csinálja a dolgát, úgy, hogy kapcsolatot tart emberekkel, akiket elkezeltek, mint engem.

Sz. m. 1: Hát, nekünk úgy néz ki, azért maga eddig egész jól túlélte.

Apa: Hát, nem tudom, rosszabbul vagyok, mint a múltkor voltam. Azt hiszem, segített rajtam, ha dühös leszek, de ha éppen tudni akarja, nekem mindig ajtót mutattak, ha dühös lettem, pedig csak akkor lehetnék jól, ha dühös lehetnék, mint régen, mielőtt nekem elkezdtek ajtót mutogatni emiatt, ez az, amit én *ajtó-terápiának* hívok. Tökéletes hozzá nem értés.

Sz. m. 1: Tehát, akkor mit gondol, a mi funkciónk a gondozás, vagy pedig csak homokzsákok vagyunk az SzTK előtt?

Apa: (nevet) Hát, micsoda hülyeség, na, maga csinált egy jó pontot és teljesen oké. Nincs rá ok, hogy magát szidjam mások viselkedése miatt, bár, hogy vajon maga jobb-e, mint ők, az kétséges.

Sz. m. 1: Maga felad nekünk itt egy egész csomó fejtörőt, ezen az ülésen, mert egyrészt azt mondja, hogy mi voltaképpen nem vagyunk mások, csak homokzsákok. *(Apa, nevetve: Így használják.)* Másrészt meg azt mondja, hogy azok, akik cserbenhagyják magát, vagy azt mondják, jobbra is pazarolhatják az idejüket, azok meg menekülnek

magától, mint patkányok a sülyyedő hajóról.

Apa: Hát, megint marhajót mondott, egészen jó, és szörnyen igaz. Rendszerint csak kirúgnak, minden szó nélkül, és most beszélgetünk, most aktuálisan beszélgetünk.

Sz. m. 1: Nézze, próbáljuk meg, és válasszuk ki, maga minket olyan homokzsáknak akar, amit az edzésen püfölnék, vagy pedig olyan homokzsáknak, ami hasznos, megvéd valamitől... például, ha maga érzi, hogy gond van és meg akarja beszélni. *(odafordul a másik szociális munkáshoz)* Milyen erősnek érzed magad ma, Jack, elég erős vagy, hogy kiállj, mint egy homokzsák?

Sz. m. 2: Igen, azt hiszem.

Sz. m. 1: A, nagyszerű, mit gondolsz, mennyi ideig bírnád?

Sz. m. 2: Hát, azt hiszem, egész idő alatt.

Apa: (csodálkozva) Hát, én nem tudom. Egy dolgot tudok, maguk aztán tudják kezelni a pácienseiket, akár jók azok, akár rosszak vagy közömbösek.

A kivonatban idézett nyílt kihívást egy biztonságosan szabályozott további küzdelemre át lehetett fordítani a családnak szóló jelentésbe is: ebben az anyának és az apának kellene összeállnia, és a korábbi veszekedések helyett biztonságosan harcolni, mint egy boxmeccsen, és akkor azt még a gyermekeik is megnézhetnék és láthatnák, hogy a szüleik már tudják kezelni a problémájukat (legalábbis jobban, mint azt a szorongást, hogy minden harc ahhoz vezet, hogy az apjuk ismét kórházba kerül). A harc játékos aspektusát (az éppúgy lehet intimitás, mint erőszak, és kapcsolódhat a jó szexhez) szintén megbeszélték. Az agresszió négy hónap elteltével, a korábbinál sokkal elfogadhatóbb formában "normalizálódott", és a kontaminációtól való félelem is sokat csökkent.

10

A családterápiás munka formái

A családterápiához a hivatásos segítő nagyfokú rugalmassága szükséges. Bármilyen módszer szerint dolgozik valaki, rendszeres időközönként végig kell gondolnia bizonyos dolgokat. Mindenkinek szüksége van arra, hogy munkájában meghatározzon egy alapvető irányt és egy biztos elméleti keretet amelyekre támaszkodhat, és ezekből kiindulva egy sor további lépést arra az esetre, ha elakad. Csak az tud biztonságosan kockázatot vállalni, aki világosan értett keretben mozog.

Ebben a fejezetben először a családmunka strukturális megközelítéséről lesz szó, amelyet az 1960-as években javítóintézetis fiúkkal dolgozó szakemberek fejlesztettek ki, majd később a Philadelphia Child Guidance Clinic munkája nyomán tovább finomítottak. Ezt követi egy rövid ismertetés azokról a módszerekről, amelyeket a strukturális alaphoz a stratégiás irányzat tett hozzá – ez a Palo Alto-i Mental Research Institute némely elgondolását olvasztotta magába. Harmadikként a nálunk a milánói Családterápiás Intézet révén megismert módszert, és a strukturális megközelítéshez viszonyított különbségeit tárgyaljuk. A különböző megközelítések fontossága igazán a különböző szociális kapcsolatrendszerekben végzett gondozói munka felől látható, ez azonban túl nagy téma ahhoz, hogy itt kellő mélységben megtárgyaljuk, csak néhány utalás és brit szerzők sokkal részletesebb munkáira való hivatkozások történnek.

Nem írtam a családi munka pszichoanalitikus megközelítéséről, amelyről újabban megjelentek leírások (17), mert rendkívül idő- és térigényes, és a terapeutával kialakuló sajátos kapcsolat miatt kevesebb esély van arra, hogy szociális szolgálatoknál helyesen tudják alkalmazni. A sikeres pszichoterápiás munka számos alapvető vonásának átfordítását *családi* formába azonban több brit szerző (121, 12) is tárgyalja, ebben is megmutatkozik a pszichodinamikus megértés fontossága (különösen, ami az agresszió és a paranoid érzések tartalmát illeti), még akkor is, ha a terapeuta a családdal, tehát egy másfajta formában találkozik.

A strukturális szemlélet: a megszokott minták megváltoztatása

A rendszerszemléletű családterápiákon belül a strukturális irányzat a fejlődésre összpontosított, és ahhoz a gondolathoz csatlakozott, hogy a hivatásos segítőnek meg kell figyelnie a család elé kerülő feladatokkal kapcsolatos mintákat. A strukturális terapeuta abból a premiszszából indul ki, hogy a család energiája – ennél fogva a változáshoz szükséges energia is – a családtagok közötti számtalan interakcióba folyik bele, amelyek naponta ismétlődve az idő folyamán kialakítják a családi rendszert. Az interakciókban létrejövő változás vezet el az egyéni tapasztalat változásának lehetőségéhez. "A családterápiában a családi rendszer átalakítása, restrukturálása vezet a változáshoz vagy az egyén új tapasztalatához... a változás a kapcsolatokban jön létre – vagyis ott, ahol a személyek kapcsolódnak egymáshoz" (81).

Ennek megfelelően a változás kis lépésekkel közelíthető meg, a figyelem fő fókusza az alrendszerekben található kis interakciós egységekre irányul. Ha ezek megváltozhatnak, a változás a családi élet más vonatkozásait is befolyásolja. A külső behatásra létrejövő változás a rendszerben található számtalan összekapcsolt homeosztatisz kör révén lassan szétterjed a rendszerben (11). Éppen úgy, ahogyan Blake a homok "életét a homokszemcsében" látja, a terapeuta is meg tudja látni a családi rendszer lényegét egyetlen, két vagy több embert bevonó ismételt viselkedési szekvencia apró részleteiben. "Anyu, vegyél nekem édességet." "Hagyd abba, mondtam már, hogy nincs pénzem." "Ne veszekedj mindig a gyerekekkel!" "Akkor foglalkozz vele te!" A családi élet apró cirkuláris viselkedési szekvenciáiban levő nagyobb jellemző mintából érthető meg a rendszer kialakulása és aktuális működése, amelyet aztán adott technikával lehet kihangsúlyozni, megszakítani, hatástalanítani, s mindezzel különféle módon különféle kimenetelhez eljutni.

A problémamegoldás strukturális szemlélete feltételezi, a terapeutának képesnek kell lennie arra, hogy a családoknak működő megoldásokat ajánljon. Walters így ír 1978-ban:

"Szerintem a változáshoz szükséges, hogy a családoknak konkrét alternatívákat nyújtsunk azokra a problémákra, amelyek miatt terápiába jöttek, és az ülések során próbálják is ki ezeket. Arra a helyzetre kell a család számára új perspektívát adni, amelyben éppen van. Rendkívül fontos a terapeutának és a családnak is ez a munka... egy működő realitást kell teremteni, kiválasztva és újradefiniálva olyan apró részleteket, amelyekben a változást meg lehet indítani."

Aponte (4) ehhez még azt hangsúlyozza, hogy a terapeuta profesz-szionális segítségének hajlékonyan kell idomulnia a család struktúrá-jának sajátos, egyedi stílusához, jellegzetességeihez. A munka lehet lassú, nem terjedhet ki mindenre, és esetenként szükség lehet arra is, hogy az aktuálisan érintett családtagok mellett más családi kapcsola-tokat is be kell vonni.

A terapeuta működésének alapszabályai

Tempó és állhatatosság

A diszfunkcionális családi interakciók lépésről lépésre történő meg-változtatása, amelyen a strukturális munka (bár sok szimbólumot, metaforát használ az éppen munkában levő témákkal kapcsolatban) alapul, sok tekintetben hasonlít a legkitűnőbb, viselkedésterápiás megalapozottságú tevékenységhez; mintha jártasságokat tanítana a mentálisan hátrányos helyzetűeknek, azt célozza, hogy a páciens kap-csolatai a környezetével megváltozzanak. Az intenzitás fogalma azt jelenti, hogy *érzelmileg telített* interakciók sorozatát kell kialakítani az ülések során; az állhatatosságon pedig azt értjük, hogy olyan hosszan, kitartóan kell figyelni és elemezni ezeket, amíg létre nem hozunk egy különbséget a hozott problémás mintákhoz képest. Ezeket azután *házi feladatok* adásával át kell vinni az otthoni környezetre. Ez a három – intenzitás, különbségek állhatatos keresése és házifeladat – alapvető-en fontos az apró változások létrehozására és fenntartására. Az egyik legfontosabb leckét azzal kapja az ilyen munkában részt vevő család, amelyik addig sosem beszélte át a dolgokat, hogy megtanulhatja, ha szívósan tartják magukat a kölcsönös, folyamatos megbeszéléshez, számos különböző megoldáshoz eljuthatnak. A családsegítőnek kell őriznie a határokat, miközben a család megtapasztalja a "megváltozott tranzakció" eltérő mintáját. Néhány családnak elegendő egy ülés, a családok többségének több ülésből álló sorozat, másoknak pedig ez még hosszabb időt vesz igénybe. Ha a szociális munkásnak saját intézménye elég rugalmasságot enged meg, kikísérletezhetik, milyen gyakran van szükség munkájukra. Két hét alatti három ülést, ha megoldottak egy krízist, követhet akár egy hónapos szünet is, azon az alapon, hogy a következő találkozásnál kiderül, vajon az elért, jobb működés beépült-e a terv szerint.

A részletekkel való foglalkozás

A strukturális munka az üléseken zajló folyamat nagyon alapos megfi-gyelésén és elemzésén alapul. A megfigyelés anyagát a bármelyik két személy között ismétlődő interakciók képezik, mihelyt a terapeuta rájön mintajellegükre. Pl. az a gyakoriság, amellyel egy szülő negatív megjegyzésekkel kipécézi egyik gyermekét és szembeállítja a "bezzeg" gyermekkel, vagy ahogyan meglegyinti a gyereket – a kommuniká-ciónak ezek a formái az interakciós minták olyan vonásai, amelyeket a szociális munkás észrevehet és ezáltal a nagyobb egészre is követ-keztethet. Egy ilyen viselkedés negatív értékelése abban az időben, amikor a család bekapcsolódik a munkába, nemcsak udvariatlanság, hanem szerencsétlenül hat ki a további munkára is. Ha azonban az intervencióban a rendszer komplementaritását hangsúlyozzuk, a *jó* és a rossz érzéseket egyszerre, valami megmozdulhat.

Sz. m.: Szóval te megfogtad a kést. Mekkora volt?

Tizenéves: (vonakodva) Elég nagy (kezelével mutatja, nem mondja va-lójában)

Sz. m.: Mutasd meg rendesen, nem értettem. Az öcséd is fel tudta volna emelni?

Tizenéves: Igen, de megvágta volna magát.

Sz. m.: Rendesen vigyáztál rá – de te 14 éves vagy, az anyádat akartad megvédeni.

Tizenéves: Hát, a kés ott feküdt, ők meg veszekedtek.

Sz. m.: Be volt csukva az ajtó? Zárt ajtó mögött veszekedtek?

Tizenéves: Általában igen, de most a mama éppen leszaladt a kony-hába.

Sz. m.: Szólt, hogy menjél te is?

Tizenéves: Nem pontosan, de...

Sz. m.: Rendben van, menjünk tovább... hol volt az öcséd?

Kistestvér: Azt mondta, hogy baszd meg, azt mondta.

Sz. m.: Nem akart bántani téged, ő a te nagy testvéred – ő vigyázott rád.

Megerősítés és a kompetencia növelése

A terapeutának mindig célja, hogy megerősítse a családban meglévő kompetenciákat. A strukturális irányzat nagyon fontos jellemzője, hogy pozitív értelmet ad a családrendszerben a patológiát valószínű-leg fenntartó viselkedésnek. Ez a pozitív konnotáció (pl. a túlfegyel-mező apát gondoskodónak címkézni), a következő lépés pedig, hogy változtatást sugallunk az érintett személy felfogásában, az adott inter-akciót olyan keretbe helyezve, amelyre reagálni tud: "Őn egy gondos-

kodó apa. Szeretné, ha a fiából majd egy igazi férfi lenne. Tudja azt is, hogy minél többet üti, annál kevésbé fog felnőni és lesz felelős saját magáért." Ezután a fiú kompetenciájáról szóló beszélgetést olyan témára lehet terelni, ahol a fiú közismerten sikeres. Pl. jól tud bánni a kistestvérével, bravúros az uszodában, úgy tud lopni, hogy nem veszik észre. Fel lehet tenni a kérdést: "Hogyan segíthetne a fiának, hogy ezen a területen is felelős legyen?" A szülőnek az a megközelítése, hogy ő is érdekelt a gyerek kompetenciájának növelésében, rendkívül hatásos. A legtöbb szülő talál olyasmit, amit szívesen elmesél a gyermekéről, de olykor a szociális munkás kitartása is szükséges ehhez. Pl. Mr. Miles, aki órákon keresztül szidta a fiát butasága és semmirekellősége miatt, ugyanakkor nagyra tartotta a fiú vallomását egy lopási ügyben a rendőrség előtt, mert az annyira világos és jól átgondolt volt, ami egyértelműen bizonyította, hogy a fia egyáltalán nem buta, még ha nem is tartja mindig a kontrollt. Ez a felismerés nyújtotta azt az alappontot, amelyből kiindulva fel lehetett építeni a fiúról egy egészen más képet, és kapcsolatuk másfajta lehetőségeit.

Restruktúrálás

Itt csak a fontosabb strukturális technikák rövid ismertetésére van mód: előírás, a tér megváltoztatása, határok kialakítása.

Előírás

Az előírás azt a kérést tartalmazza, hogy a család hagyjon fel az ülés során a problémák csupasz felsorolásával, elmesélésével, és inkább közvetlenül mutassa be, ahogyan veszekednek egymással, ahogyan támogatják vagy aláássák egymást. Bizonyos típusú kérdésekkel a családot abba az irányba lehet mozdítani, hogy – egy tudatosabb családi klímában – vállaljon közvetlen felelősséget az egymással való együttműködésben a problémákon munkálkodva. Ilyen kérdések: "Beszéljen erről a témáról a feleségével!" "Ha ezt az apádnak akarod mondani, akkor nézz rá és ne rám, és győzd meg arról, hogy szükséged van a segítségére." Lényeges, hogy a családgondozó sokféle módját ismerje, hogyan tud kimaradni abból, hogy ő legyen a család kommunikációs csatornája. Ezzel abba az irányba terelheti a családot, hogy visszatérjenek az egymással való beszélgetéshez, és azokról a pontokról, ahol szokványosan megakadnak, eltávolítsák a kommunikáció blokkolását okozó akadályokat. Ilyen hasznos módszer, ha a segítők cipőjét nézi, székével hátrarúkkol, a székéről felállva az ablakhoz

megy, eltávolodik a családtól stb. Mihelyt a családok felbátorodnak és elfogadják, hogy az egymással való közvetlen megbeszélés az ülés egyik szabálya, már rövid, szótlan jelzés is elég lehet arra, hogy beszéljenek egymással, pl. rámutatás a releváns személyre, intés, hogy húzzák közelebb a székeket egymáshoz. Némely családnak viszont szüksége van az instrukció megfogalmazására: "Beszélje meg a fiával, ha megakad, segíteni fogok."

A tér megváltoztatása

A strukturális munkában rendszeres gyakorlat, hogy egy interakció hatásának fokozására vagy határok létrehozására a családtagok mozgását használják. Ha pl. egy lány panaszkodik általában az anyja viselkedésére, kettőjüket egészen közel ültetik egymáshoz, hogy szemtől szembe beszéljék meg: "Nem jó, ha a levegőbe beszélsz, Doreen, fontos, hogy közvetlenül az anyádnak mondd!" – és közelebb teszik Doreen székét, míg a család többi része hátrahúzódik, és csak tanúja a történéseknek. Ez jelentős feszültséget mozgósít, felerősíti az anya és lánya közötti interakciót, a figyelem egyértelműen arra az alrendszerre irányul, ahol valamilyen változásnak kell létrejönnie, hogy a család egy más egyensúlyi helyzetbe kerüljön.

Ha az apa és az anya sohasem vitatkoznak közvetlenül egymással, hanem ehelyett mindig bevonják a gyermeket, vagy egy bizonyos gyermek működik kommunikációs csatornaként, akkor a terapeuta, kiemelve a gyermeket a szülők közül, megakadályozza ezt a "háromszögesedést". Ez felnyitja a szülők és a gyermek szemét is, hogy mi történt eddig, és lehetőség nyílik a szülők számára, hogy közvetlenül kapcsolatba lépjenek egymással. "Cliff, gyere el középről, így maguk egymással tudnak balhézni, és nem használják őt homokzsáknak."

Határképzés

A strukturális munka hatékony jellegzetessége a határok tisztázása és annak hangsúlyozása, hogy mindenki önmagát képviseli. "Megengedi neki, hogy a maga nevében beszéljen?" "Azt akarja, hogy a fia a maga emlékezetét használja, vagy inkább a sajátjára támaszkodjon?" Ehhez hasznosan kapcsolódik az életkor felhasználása. "Mit gondolsz, hány évesként bánt veled az anyád – négy vagy tizenégy?" "Mit gondolsz, hány évesként viselkedik a lánya: hétévesnek saccolja vagy tizenhétnek?" "Mit gondolsz, ha négyéves lennél, akkor rendben lenne, hogy az anyádnak a te memóriádra van szüksége?" "Hogyan tudod meggyőzni őt arról, hogy tizenégy éves vagy és meg vagy egyedül?" Az életkornak megfelelő személyiségfejlődés hangsúlyozása a struk-

turális munka állandó része, és nagyon értékes csecsemőkortól egészen az otthontól leválni képtelen fiatal felnőttekig.

Az itt megtárgyalt témák a családi fúzió és szeparáció területéről és az emberek segítségéről, hogy ezeket világosabban lássák, meglehetősen ismertek a szociális munkások előtt. Az azonban, hogyan fogjanak hozzá, már nem annyira. Pl. nagyon hasznos lehet egy erőszakos viselkedést kisebb és jobban kezelhető részecskékre törölni, amelyeket a szülők és a gyerekek is könnyebben megértenek. Ez nagyon értékes lehet, ha szülőkkel és nagyon kis, őket zsarnoknak és féktelennek ismerő gyermekekkel dolgozunk; vagy olyan féktelen anyákkal, akik esetleg megverik a csecsemőt, és fenn kell tartani valamilyen működő realitást, amelybe be lehet építeni biztonsági módszereket; vagy olyan fiataloknál, akik még otthon laknak.

Stratégias megközelítés

A strukturális munkában a terapeuta tempója és állhatatossága akkor hozhat változást a rosszul működő mechanizmusokban, ha az ülések között a család szívóssága nem haladja meg az övét.

Úgy látszik, hogy sok családnak lehet még azzal is segíteni, ha a szociális munkásnak prezentált problémát egy üzenet formájában átdefiniálják. Az ilyen üzeneteket lehet szavakban továbbítani, vagy olyan feladatok formájában, amelyek mindenféle deklaráció nélkül veszik célba a változtatni kívánt mintát.

A Palo Alto-i Mental Research Institute munkacsoportjában Watzlawick (124) volt az, aki először fogalmazta meg, hogyan lehet megváltoztatni embereket annak kimondásával, hogy *nem akarjuk megváltoztatni őket*. Ő az átfogalmazás műveletét úgy írta le, mint "az eredetileg átélt szituációval kapcsolatos nézőpont vagy az érzelmi/értelmi hozzáállás megváltoztatása", és az eredeti tapasztalat áthelyezése "egy olyan keretbe, amely éppúgy, vagy még jobban illik a konkrét tényekhez, és ezáltal megváltoztatja annak egész jelentését". Ehhez az átfogalmazáshoz gyakran egy vagy egész sorozat feladat adása társul. Az a képesség, hogy egy dolgot nemcsak egyféleképpen lehet látni, különösen fejlett Nagy-Britanniában – a kétértelmű szójátékoknak 600 éves hagyománya van, a TV-t megelőző időszakban a színház és a BBC darabjai is sokat tettek ezért, s a nemzetet tovább trenírozták erre a kétértelmű vakációs képeslapok. A humor nem tiszteli a társadalmi konvenciókat, s bár nem mindig tudja átlépni a kulturális határokat, gyakran ott is sikerre visz, ahol az egyenesen lényegretörő

vagy komoly értelmezések, beavatkozások kudarcot vallának (27).

A stratégias feladatra egy viszonylag egyszerű példát hozunk, egy felnőtt pácienssel folyó terápiából:

A Sewell család

Ebben a családban az apa volt a megajánlott páciens, saját kérésére a körzeti orvosa küldte egy felnőtt pácienseket fogadó rendelésre. A küldő leírta, hogy skizofréniásnak gondolja, akinek kórházi kezelésre van szüksége. A pácienszt fogadó (és először látó) pszichiáter viszont úgy vélte, hogy azon kívül, amit az apa elmondott, alig van skizofrénia fennállására utaló adat, és azt javasolta a küldőnek, hogy tegyenek egy kísérletet családterápiával: "Van valami más, amit tehetnénk?" A családot felhívták telefonon és megegyeztek velük egy családi interjúban, két szakember lesz jelen, egyikük vezeti azt, a másik pedig szintén bent lesz a szobában, megfigyelőként és kommentátorként. Az első ülésen egy unalmas, végenincs vita alakult ki, amelyben az apa mindig az anyával került szembe, a két fiú pedig kelletlenül szintén felsorakozott ellene. Ugyanakkor a család tagadta, hogy bízza a vitatkozásban vagy a veszekedésben. A két kolléga azt határozta, hogy elindulásul ezt a tartalmat tekintik mintának.

Első ülés, első szekvencia

Anya: Igen, jól látod...

Apa: De én szeretnék ezen változtatni.

Terapeuta: Hogyan szeretne változtatni?

Apa: Hát, kettő legyen kettő ellen.

Derek: Én egyáltalán nem szeretnék egyik oldalon sem állni – én azt szeretném, vagy egyedül, vagy négyen együtt.

Apa: Na jó, csak vicceltem, hogy teszem azt, mi lenne, ha...

Kolléga: Louise, ne hagyj, hogy az Apa meglógjon azzal, hogy csak tréfa volt.

Terapeuta: Igen, én azt gondolom, ez egy nagyon komoly állítás. Kit szeretne a maga oldalán látni – hárman vannak itt, közülük választhat.

Apa: Egyiket sem akarom az én oldalamon. Ha mi elfogadnánk a "kettő kettő ellen" álláspontot, az biztosan további vitákhoz vezetne, pedig nem szabadna lennie egyetlen vitának sem, gondolom én. Amikor egy van három ellen, akkor legalább tudom, hol állok.

Az ülésen végig folytatódott az "egy három ellen" témája, a rendszer tehetetlenségének megfelelően, és úgy látszott, hogy a mintát az apa tartja fenn azzal, hogy mindig visszatáncol, ahelyett, hogy kitartana az álláspontja mellett.

Második szekvencia

Derek: Anya rendszerint megy előre egy kicsit, ő mindig tovább és tovább jut ugyanazon a ponton.

John: Megmondhatom, hogy te nem érted... anélkül, hogy rádnézne,

megmondhatom, hogy nem érted.

Derek: Nem, azt te nem érted... az van, hogy te látszol úgy, mint akinek nem esik le.

Apa: Csak az van, hogy könnyebb nekem azt mondani, hogy egyet-értek, és így aztán gyorsabban túl vagyunk a dologon...

(az apa megpróbál egy új megoldást, és ekkor a terapeuta félbeszakítja)

Kolléga: Hé, az apa most éppen mondott valami fontosat itt, hadd fejezzem be én.

Apa: Azt gondolom, hogy mondjuk, kapok egy közlést, de ha nem értek azzal valamiért egyet, akkor a vitatkozás helyett azt mondom, hogy értem azt... nos... talán tovább juthatnék, mint azzal, hogy azt teszem, amiről azt hiszem, hogy elvárják tőlem.

Kolléga: Igen, pont ez a módja annak, Louise, ahogyan Mr. Sewell mindig egyedül marad hárommal szemben.

Terapeuta: (az apához) Igen, azt hiszem, maga most nagyon világosan megmagyarázta,, hogyan történik ez. *(az anyához)* Szeretné, ha ő vitatkozna magával?

Anya: Igen – ha tud.

Apa: Igen, ha én vitatkoznék veled, abból csak annyi lenne, hogy mind jobban felfukkólnád magad.

Derek: A vitatkozás nem veszekedés.

John: Ha te meg tudod ezt érteni, akkor ez nem történne meg mindig újra – ha meg tudnád érteni, ha tudnál kompromisszumot kötni.

Mivel a családnak egyértelműen arra volt szüksége, hogy megváltoztassák azt a módot, ahogyan az apa és a "vitatkozás problémája" be volt állítva, a terapeuták egy, a családnak, mint egésznek szóló feladatot dolgoztak ki. A feladat a problémás viselkedést kinevezte egészségesnek, és a mintát fenntartó tünet gyakorlását írta elő teljesen nyílt módon.

Harmadik szekvencia: a feladat

A vitatkozás ebben a családban nagyon fontos és egészséges funkció: olyan valami, amit ennek a családnak csinálnia kell. Azt gondoljuk, ehhez ennek a családnak nagy tehetsége van, de nem csinálják elég-szer, és nem csinálják igazán jól. Az egyik dolog, ami nem történik helyesen, az az, hogy a vitatkozást nem viszik a végpontig.

Ezért mi némi házi feladatot adunk maguknak *(mindenki mosolyog)* az újabb találkozás előtt. Ez pedig a következő: azt akarjuk, hogy hetente egyszer egy órát töltsenek vitatkozással. Azt gondoltuk: üljenek le körben az asztal köré, és mindegyikük kapjon egy negyed órát arra, hogy tetszése szerint kiválasztva valakit, azzal elkezdjen vitatkozni. A másik kettő nem avatkozhat be, nem tehet megjegyzéseket. Így mindenkinek lesz lehetősége, hogy kiválasszon valakit vitatkozni, és a többiek addig csendben maradnak – és bármelyik férfi ebben nem vesz részt, az idő neki is jár... mivel azt gondoljuk, maguknak szükségük van a vitatkozás gyakorlására... és a vitatkozás maguknak egészséges, és még kedvüket is lelik benne.

A következő, két héttel későbbi ülésen a család arról számolt be, hogy nem voltak képesek leállni a vitatkozással egy óra múltával, úgyhogy nem az utasítás szerint csinálták meg a feladatot. Borzasztóan jól érezték magukat egymással. Nyilvánvaló volt a változás az apa és az anya közt, a közöttük levő feszültség elmúlt, és még némi szex is volt (a terapeuták azt kérték, hogy ezzel kapcsolatban az ülések előtt levélben számoljanak be, és ne a fiúk előtt). Az ülésen arra kérték a családot, gondolkodjanak el azon, miért akadtak el abban, amit csináltak, majd készült egy vázlatos genogram (ld. a 11. fejezetben), a célból, hogy kiderüljön, milyen különféle mintákat és elvárásokat hoztak magukkal az eredeti családjukból. Ezek között az apa eredeti családjában található volt egy nagyon erős tabu a férfiak vitatkozásával kapcsolatban.

Második ülés

Apa: Igen, azt gondolom, a probléma jó része, hogy én nem szeretek vitatkozni, a múltban van. Én inkább a nyugodt életet tartom valamire, érti. De az elmúlt néhány hétben rájöttem, hogy képes vagyok élvezni a vitatkozást és bekapcsolódni abba.

Terapeuta: (az anya és a két fiú felé intve) Akkor tehát nemcsak ennek a háromnak van ehhez tehetsége?

Apa: Így van.

Anya: Igen... azt hiszem, ennek a nagy része csak depresszió volt. Az volt, hogy ... neked nem volt megengedve a vitatkozás. Még most, a saját családbodban is, ha volt valamilyen véleménykülönbség, akkor sem nyitottad ki a szád.

Az apának gratuláltak, hogy sikerült olyan feleséget választania, aki megtanította őt vitatkozni, és ezzel megtéremtette azt az élelmséget a családban, ami az apa eredeti családjában tiltva volt.

Egy további ülésen megerősítették, hogy a továbbiakban a fiúk maradjanak ki a szülők vitatkozásából, és hogy ezek "viták, nem veszekedések". "Kihagytuk őket, mert tudjuk, hogy ők tudják kezelni egymást, azt hiszem." A hat hónappal későbbi utánkövetésnél a család úgy jellemezte magát, hogy "továbbra is kedveljük a kalandot".

A milánói módszer

Egy pszichoanalitikus munkacsoport Olaszországban a Mental Research Institute és Bateson munkássága nyomán a stratégiás megközelítés komolyabb változatát fejlesztette ki, újra bevezetve a családi és humán rendszerek egy további dimenzióját, a lojalitást. A milánói csoport (88) azzal érvelt, hogy a professzionális munkát nem a dolgok szándékos megváltoztatásának álláspontjáról, hanem a neutralitás, a megfigyelő és leíró álláspontból kell folytatni. A problémára vonatko-

zó családi szempontok, megoldások pedánsan aprólékos, módszeres összegyűjtése után a terapeuta vissza tudja jelenteni a családnak az általuk folytatott viselkedés rendszerszemléletű jelentését, úgy, ahogyan éppen az adott helyzetben látja őket. Bár elméletileg ez hasonlít az átdefináláshoz, metódusban és stílusban mégis nagyon különbözik.

A szociális munkások számára a milánói módszer következő elemeinek van a legnagyobb jelentősége:

1. Az a felfogás, hogy a munkacsoport olyan partner a gondolkodásban, amelyik szükségszerűen objektívabb, mint a családot interjúvoló személy.
2. A rendszerben létrejött tünetek protektív funkcióit egy szélesebb áttekintésben magyarázó hipotézis kialakítása.
3. A neutralitás és az objektivitás fenntartásának szükségessége a családnak, és működésének áttekintő feltérképezése közben.
4. Az események, viselkedések, és ezekről a családtagokban leképeződött jelentések kölcsönösen egymásra ható természete.
5. A szabályrendszerek fontosságának megértése, mind a családban, mind több generáción keresztül.

Úgy tűnik, a milánói csoport tételei sok szempontból a családok rendszerszemléletének első koherens alkalmazását jelentik, amelyben a klinikai munka összekapcsolódik Bateson elméleti megfogalmazásaival a biológiai rendszerek tanulmányozásának és változásának módozatairól (10). A milánóiak a rendszeren (azaz a családon) belüli jelentés és viselkedés közötti kölcsönhatás szemléletét adják, a család saját megértésének és definíciójának terminusaiban megfogalmazva, s megvilágítva azt is, hogy annak szükségszerűen különböznie kell a megfigyelő (vagy a szociális szolgálat) szempontjától. Gondolatmenetük nem tartalmaz nyíltan, kimondottan semmifajta olyan átfogóbb fejlődéstani vagy szociológiai elméletet arról, hogyan kellene kinéznie egy családnak, mint amilyenről a strukturális modellben szó van. A strukturális terapeuta expliciten kifejti, hogy az ő pozíciója a család változására, az érzelmi és szociális fejlődés jobb megvalósulására irányul. Ezzel szemben a milánóiak azt vallják, hogy miután a családnak a korrekten összegyűjtött információk alapján visszatükrözik saját leírását, de a hivatásos segítő eltérő felfogását is beépítve az általános formulába arról, hogy mit is jelentenek ezek a viselkedések, a családot hagyni kell, hogy újraszervezze önmagát.

A változás iránti kifejezett igény elhagyása miatt a milánói modellt nehéz olyan helyzetekben használni, ahol a család a sürgős változást

igényli. A fejlődési fókusz kihagyása elméleti nehézségeket okozhat a csecsemőt vagy nagyon kis gyermekeket magukban foglaló családokkal folyó munkában, különösen, hogy ez a szemlélet a csalárendszer valamennyi tagjának egyenlő "felelősséget" juttat, függetlenül koruktól és fejlődési kapacitásuktól.

A módszer, amelyet eredetileg serdülők és fiatal felnőttek extrém rigid családjaira fejlesztettek ki, valószínűleg kevésbé hatásos olyan családi formációknál, amelyek már bizonytalan egyensúlyúak. Az ilyen családok kisebb adagolásban, de konkrétabb tanácsot és segítséget igényelnek újraszerveződésükhöz. A módszert emellett megfelelően hozzá kell igazítani a különféle helyzetekhez is, különösen tekintetbe véve a család absztrakciós kapacitását, és azt, hogy a megfogalmazások számukra érthetőek legyenek.

Mint módszer, nagyon vonzó mindazon szociális munkások számára, akik rendszerszemléletben akarnak dolgozni, de nem kívánják magukat annyira aktívan exponálni a változás létrehozása iránt az ülés során. Azoknak, akik a bevonódás pszichodinamikus technikáját akarják alkalmazni az információk összegyűjtésének, megértésének kontrollált folyamatában, ez a fajta munkamódszer hasznosabb lehet, mint a strukturális megközelítés által igényelt aktív közelség. A milánói módszer különféle helyzetű alkalmazásairól nálunk Campbell és Draper munkája szól (28).

A családterápiában, és ebben a könyvben is az a téma, hogyan lehet a problémás viselkedésre vonatkozó szabályokat közölni a családszisztemmel, kulcskérdés. Mekkora különbséget nyújthat a hivatásos segítő, aki effektív változáshoz fog vezetni a családszisztem szervezésében és működésében? A kérdés megválaszolásának kísérlete sok újítást eredményezett a terápiás technikában, és végeredményben azt a véleményt hagyta örökölni, hogy arra kell bízni vagy szervezni a családot, vegyen részt saját dilemmájának újrafogalmazásában, s ebben a terápiás munka sok szinten foglalhat helyet. A használt megközelítések és technikák sokféleségének jogosságát indokló elemek között szerepel két fő tényező, a rendszernek a családsegítő által alkalmasnak tartott nagysága és a változás átdolgozásához szükségesnek saacolt idő. Egy további tényező a diszfunkcionális családszisztem merevségének vagy rugalmasságának mértéke. A hivatásos segítő környezete, ideje, energiája, elérhető támogató rendszere képezi a negyedik dimenziót, amelyik az előzőekkel egyforma mértékben alapvető annak meghatározásában, hogyan dolgozzunk. Az utolsó fejezetben számos módot mutatunk be, hogyan használhatók a kollégák, mint konzultánsok, munkacsoportok, mesterek és szupervizorok. Éppen

így tekintetbe kell veyék a hivatásos segítők saját intézményük potenciális rugalmasságát, amely gyakran legjobb oldaláról mutatkozik be, de lehet a legmerevebb rendszer, amit fel lehet találni a humán szférában, akkor, amikor kialakítják azt a stratégiát, amely teret nyit a tanulásnak és fenntartja a munka színvonalát.

11

Szupervízió és a kollégákkal való együttműködés

A családokkal folyó szociális munka szupervíziójának arra kellene irányulnia, hogy a családsegítő észrevegye a család mintáit, azok örökös ismétlődését, de ugyanakkor lássa meg saját szerepét, folyamatait, s ezzel összefüggésben a családdal való foglalkozás csapdáit. További cél a családsegítők eszköztárának és hatékonyságának növelése, személyes hatékonyságuk fokozása.

Egyre nyilvánvalóbb, hogy az a hagyományos megoldás, amelyben a családsegítő minél részletesebben, emlékezetből beszámol a szupervízornak, használhatatlan. Elsősorban azért, mert egy ilyen bonyolult, két-három vagy akár négy személy megnyilvánulásairól történő részletes beszámoló rendkívül részleges, és a szupervízornak inkább a terapeuta túlterhelt memóriájának összezavarodásáról, mintsem a fő családi viszonyulási mintákról árulkodott.

A szupervízióknak a mintázat négy elemét kell megvilágítani:

1. Maguknak a családi mintáknak az áttekintése, s ennek eredményeként a változás kívánatos irányának lehetőleg objektív meghatározása.
2. A családgondozónak magának a családtól független mintáit, azaz, azt a viselkedést, amelyek sok család kezelése során lehet summázni – ez több esélyt ad a szupervízornak, hogy a viselkedés konstans változóit megkülönböztesse.
3. Át kell tekinteni a gondozónak az adott családdal kapcsolatos mintázatát (a gondozó és a család interdependenciájából fakadó jellegzetességek).
4. A családgondozó működésének értékelése a választott módszer szabályainak megfelelően (pszichodinamikus, strukturális, stratégias).

A választott szupervíziós módszernek attól is kellene függnie, hogy a szupervízor mit akar kiemelni, a családi mintákat, a segítő mintáit, vagy kettejük rendszerének mintáit, vagy a terapeuta és a munka viszonya a harmadikhoz, a változás módjáról szóló elmélethez.

Hogyan lehet a mintázatokat észrevehetővé tenni?

Minden családterápiás szupervízió megkísérli, hogy segítsen a terapeutának abban, hogyan vehetné még jobban észre a család mintázatait, azok fenntartó folyamatait és azt, hogy milyen szerepet játszik ebben a családsegítő közbelépése. A hangsúly a minta és a folyamat észrevevésén van, ekkor a segítő is világosabban láthatja, hogy mit is kellene csinálnia a családdal. Sok szupervíziós technika ezért azt tűzi ki célul, hogy a *mintázatot tegye láthatóbbá* – szerepjáték, genogramok, szoborépítés, mind ugyanezt teszi, más-más módon.

Ahol a szupervíziós csoport a *családi mintát* akarja még világosabbá tenni, hasznosak a vizuális módszerek, mint amilyen a genogram, amely a családot az időben tekinti át, vagy az aktuális családi viszonyokról készült térkép a közelség/távolság feltüntetésével.

Ahol a professzionális minták elkülönítése látszik fontosnak, pl. azért, mert a terapeuta rendszeresen beleragad a különböző családoknál ugyanabba a helyzetbe, a szoborépítés izolálhatja pozícióját, és felhasználható a segítő saját eredeti családjának feltárására (különböző beállításokat lehet formálni, amelyek kapcsolódnak nála a cselekvésképtelenség, erőtlenség érzéséhez). Ez azonban nagyon időtrábló, és a csoport többi részének unalmas. Az otthon elkészíthető, és a csoportmegbeszélésre további tisztázás és feltárás céljából elvihető genogram viszont gazdaságosabb, kevesebb időt vesz el, és messze többet lehet vele elérni a szívós önvizsgálat folyamán. A segítő és a család kölcsönhatásának vizsgálatakor egymás mellé lehet tenni mindkettő családi térképét a hasonlóságok és a "beragadás" lehetséges okainak felfedezésére. Ott azonban, ahol egy adott esetben kell a segítő és a család mintáinak kölcsönhatásait feltárni az *alkalmazott módszer* terminusaiban, nézetem szerint még valamilyen élő anyag, videókazetta használata szükséges. Azoknak a helyzeteknek a precíz kezelése, amikor a család "blokkolja" vagy kevésbé hatékonyra torzítja a segítőket, csak az akciók részletes meghallgatásával, visszanezésével tanulható meg – és viszont, a sajátos készségek fejlesztése során ezek megoldása is precizitást igényel.

Úgy találták, hogy a családi szociális munka szupervíziója hatékonyabb csoportban végezve, mint egyénileg, mivel a csoport egyes tagjai a családtagok, valamint a család és a segítő közötti bonyolult kölcsönhatások folyamatának különböző aspektusaira figyelhetnek fel. Ez könnyen elvezet ahhoz a kívánsághoz, hogy többen együtt visszatérjék a folyamat egyes vonatkozásait, hogy a segítő egészen közvetlen tapasztalatot is szerezzen, felkészülve az interjú helyzetére. Az

erre kifejlesztett módszerek a már említett szerepjátást, szoborépítést és a videófelvételek visszajátzását foglalják magukban.

Szerepjáték

A szerepjátékban különböző emberek különféle családi szerepeket vállalnak és adnak elő, ugyanúgy, ahogyan a valóságos történet és szkript kinéz. Abban, hogy ez a módszer nem igazán alkalmas a *család* szupervíziójára, sok tényező játszik közre:

1. Az interjú anyaga a családgondozó visszaemlékezésében szubjektíven deformálódik.
2. A résztvevők szubjektív elképzelései ezt még tovább torzítják, beleviszik a szerepekbe saját idioszinkráziáikat.
3. Ennek megfelelően a csoport elkerülhetetlenül saját történetévé alakul át a folyamat, amely aztán vagy hasonlít a megbeszélendő családtörténetéhez, vagy nem.
4. Mindezek ellenére, a családi szerepjáték sodró erejével eltöltött segítő átélheti a tehetetlenség, frusztráció stb. érzéseit és elmondhatja, hogy a szerepjáték családja pontosan ugyanolyan, mint az igazi. Ez természetesen nem igaz. Ami hasonló, az a segítő *megbénító minták* összekapcsolódása.

A szerepjáték lényegi célja ezért inkább az lehet, hogy szétválasztja a család mintáit, melyik konstelláció bénítja le a segítő, segít abban, hogy az fokról fokra mélyítse meglátásait, a helyzet megértését, és csiszolja azon képességeit, amelyek révén adott minták hatására beragadt helyzetéből kiszabadulhat.

Véleményem szerint ez a technika nem alkalmas a valóságos családok egyedi viszonyulási rezdüléseinek megjelenítésére és ellenőrzésére, bár jó eszköz lehet általában a családi minták egyes vonásainak izolálására és tanulmányozására. Ez lényeges a családokkal dolgozók segítségével, mert, átgyúrva a folyamat különféle aspektusait, ők kidolgozhatják saját túljutási stratégiáikat és javíthatják készségeiket.

Ennek megfelelően, ha pl. egy családgondozó mindig szorongani kezd egy dühös apával szembekerülve, a szerepjáték során a kollégák támogatásával változatos új reagálásokat próbálhat ki. Vagy ha valaki általában a kontroll személyes felvállalása miatti szorongásával akar foglalkozni, így begyakorolhat az általa kiváltott ellenállás kezelésére különféle visszajelzéseket, humort stb. Általában jobb kisebb részleteket többször ismételni, mint az ülés nagyobb egységeit feldolgozni.

Szoborépítés

A szoborépítés sajátja a csendes, sajátos módon rögzült minta, amely lehetőséget ad a terapeutának, hogy inkább rajta dolgozzon, mint fixen benne – és legyen benne az elrendezés folyamatában, mit akar, hogyan nézzen ki az. Ezt aztán igazán nem tudja a családdal magával megcsinálni. Mivel a "szobor" alakzat a család hangtalan, mozdulatlan, a segítő személyes észlelésén alapuló kreatúra, ismét csak inkább szubjektív értékelésről van szó, s nem arról, hogy nyers adatokat nyújtunk a többieknek elemzés céljából. Az értéke abban van, hogy a szociális munkás önmaga is viszonyulhat a családi mintához és megkérdesheti a többieket, miért érzik zsákutcának, amit csinálnak. Ezért a szobrot gyakran úgy készítik el, hogy a családsegítő saját magát is elhelyezi abban a család megformázása után, azon a helyen, amelyet igaznak vél. Ennélfogva tehát a szoborba merevített mintának ki kell fejeznie azt, amit a szociális munkás érez a helyzetről: pl. ha azt érzi, hogy az adott családban erős késztetés van az apával szembeni harcra, akkor azt; ha azt ismeri fel, hogy ez a harc valaki másnak az érdekében történik, akkor azt; vagy ha úgy érzi, hogy éppen felé irányul az az igény, hogy a család átrendezésével ezt a harcot szolgálja, akkor azt. A testek mozgatása nagyon impresszív hatású, s a szobrász gyakran kaphatja magát azon, hogy nagyon személyes konzekvenciákat von le a "szobor-családokkal" kapcsolatban. Ezért a szupervízió során olykor arra is megkérlik az illetőt, hogy a saját eredeti családjának a szobrát is alkossa meg, ugyanazokkal a szereplőkkel, akikkel a kliens családját; ezután pedig vesse össze a kliens-család keltette érzéseit az eredeti család által felkeltett érzéseivel. Ez megvilágíthatja előtte, vajon ki kinek felel meg a két családban. (A szoboralkotási folyamat bemutatása megtalálható: 119, 47).

Magnófelvétel használata

Családgondozói munkában a videó használata sok okból nem praktikus, költsége, technikai gondok és a szükséges idő miatt az intézmény meggyőzése ennek értékéről nagy feladat. A magnófelvétel családi minták rendszeres tanulására, a segítő akciók koherens, hatékony voltának ellenőrzésére értéktelen. Az intézmények általában meg tudják engedni maguknak a magnófelvételt, és sok szociális munkás úgy találhatja, hogy a felvétel növeli a munkájuk iránti bizalmat, és időt takarítanak meg. Igen jó befektetés, mert bármikor visszahallgatható és tárgyilagosan feldolgozható, akár egyedül, akár pedig a kollégák segítségével.

A kollégiális esetmegbeszélő csoportokban az utóbbi években kia-

lakultak bizonyos szabályok, amelyek révén a csoport sokkal hatékonyabban használhatja fel idejét:

1. Az anyagot hozó szociális munkásnak még a szupervíziós csoport előtt végig kell olvasnia (vagy hallgatnia) az anyagot, és ki kell választania néhány, két-három perces részletet, amelyek *demonstrálják*, hogyan akadt el a munkában. Ugyanez vonatkozik arra, ha a család nehézségeit, bizonyos szekvenciákba való beragadását akarja demonstrálni.
2. Ha van rá ideje, jó, ha a családsegítő leírja a kommunikációs zavar kulcsfontosságú csomópontjait. Ennek az az előnye, hogy a leírás alapján percről-percre lehet elemezni az eseményeket, és a csoport tagjai a viselkedésminták apró részleteit is megfigyelhetik. Ez sokat segít mindenkinek abban, hogy fejlessze a részeket megjegyzésének, meghallásának képességét saját magában. Márpedig annak oka, hogy a dolgok a *családban* mindig ugyanúgy megrekednek, éppen ezekben a finom részletekben van elrejtve.

A kollégiális szupervízió működése (peer-csoport)

Sok előnye van azoknak a csoportoknak, amelyekben egyenrangú kollégák tanulmányozzák a családokkal folyó szociális munkát. Ez megtehető egy munkahelyen belül is, de létrejöhet egy városban, nagyobb területen dolgozó szakemberek összefogásával is, ahol elegendő utazni egy órát, vagy semleges helyen találkozni. Mivel a csoport feladata a közös érdeklődési területre való összpontosítás, s ez független a munkahelyi szerveződéstől, a munkahelyre vonatkozó panaszokat a feladat teljesítése függvényeként lehet kezelni.

Elvileg az ilyenfajta csoportok a munkakörnyezetükben szétszórta szakemberek közös támogató rendszereként működnek. Az alábbi előnyöket kínálják:

1. Gyarapítják a munkamódszerrel kapcsolatos ismereteket.
2. A fő fókusz azon lesz, hogy ezeket a módszereket bevigyék a munkahelyekre, és ott alkalmazzák azokat.
3. Fokozzák a tájékozottságot és a speciális jártasságok, készségek fejlődését (a csoportmunka miatt jobban kell ügyelni a precíz fogalmazásra, a gondolatok tisztaságára).
4. A tagok nagyon praktikus tanácsokkal és alapvető szervezési

ötletekkel tudják egymást támogatni (pl. a szorongó kollégát megtaníthatják egy új munkamódszerre, közlik egymással a munkájukhoz szükséges dolgok lelőhelyeit, egy adott családnál milyen törvényes lehetőségek vannak, hogyan lehet azokat elérni stb).

A hosszútávú munkacsoport

A gyakorlatban sokféleképpen fokozható egy csoport hatékonysága. A szerepjátékról, szoborépítésről, a genogram használatáról már beszéltünk. Ezeken túlmenően, az ilyen csoport működhet olyan *műhelyként*, amelynek a családi szociális munkára komoly befolyása lehet. Javítóintézetisékekkel foglalkozó (vagy más, keményebb ügyekben otthonos) szociális munkásokkal történt beszélgetések alapján az a tapasztalatom, hogy az ilyen kollégialis műhely nagyon hatékonyan megerősítheti a magányosan dolgozó kollégát, különösen a nehéz ügyek vitelekor.

A csoporttagokat általában felkérjük arra, hogy a családokkal közöljék a munkacsoport létét: "Rendszeresen találkozunk a kollégákkal egy csoportban, ahol közösen megvitatjuk, hogyan halad a munka a családokkal". Olykor a családgondozó személye hangsúlyozódik: "Ebben a csoportban megpróbálunk minél többet megtanulni a családokról, hogy milyen problémák fordulnak elő, és hogyan tudják azokat ők megoldani"; olykor pedig a család: "Mint csoport, többet tudunk abban segíteni, hogy megtalálják a felmerülő problémáikhoz szükséges megoldásokat". Rendszerint közlik a családokkal azt is, hogy a csoportot nagyon érdekli az ő haladásuk vagy elakadásuk, s előfordulhat, hogy időről időre üzenetet vagy levelet küldenek majd nekik. Fontos tudatni, hogy a csoport jószándékú, a család oldalán áll, de joga van ahhoz, hogy kommentárt fűzzön ahhoz a munkához, amelyet a gondozó és a család közösen csinál. Hasonlóképp a család tudomására hozzák, természetesen előfordulhat az is, hogy a csoport véleménye nem állja meg a helyét. A családok, még a paranoid családok is, általában pozitívan fogadják a "láthatatlan" csoport létezését és érdeklődnek iránta. A család első ismertetésére általában egy órát szánhat az érintett szociális munkás a csoport előtt, később rendszerint elegendő 15-20 perc a további ülések és esetleges üzenet megbeszélésére.

Ahol általános gyakorlat a családgondozói munkában magnó használata, ott lehetőség van arra, hogy a csoport üzenetére adott családi reagálást a csoport közvetítés nélkül visszahallgassa, és az újabb üzenetnél figyelembe vegye.

Az ilyenfajtajú műhelymunka nagy biztonságot adhat a területen dolgozó munkatársaknak. Nem kell állandóan azon töprengenie, vajon jól csinálja-e. Ehelyett arra tud összpontosítani, vajon mire lehet szüksége ennek a családnak ahhoz, hogy a problémáit új módon lássa és új megoldásokat találjon. Lehetővé válik, hogy a gondozó az információ gyűjtésére és tisztázására fektesse a hangsúlyt, tudva, hogy a csoport majd segít a feldolgozásban.

Konzultáció a családról

Az a tudat, hogy a család háttérében van még egy munkacsoport, ráadásul még azt az előnyt is magában rejti, hogy ha a családgondozó szorong vagy úgy érzi, elakadt, vagy a helyzet valahogy kicsúszott a kezéből, mondhatja azt a családnak: "szeretnék most tanácskozni a csoporttal, lássuk, van-e valamilyen más ötletük, amivel folytatni tudnánk". A Londoni Családterápiás Intézetben az utóbbi négy évben eléggé elterjedt ez a módszer, s máshol is használható, ahol adott legalább két egymáshoz kapcsolható szoba és pénz egy egyszerű videórendszerre, és olyan a felállás, hogy egy munkatárs mindig készen áll arra, hogy a családdal együtt lévő kollégával vagy kollégákkal szükséges esetben konzultáljon.

A videórendszerhez rendszerint egy fix kamerára van szükség a családi ülést befogadó szobában, valamint egy összeköttetésre a szomszéd szobáig, ahol monitoron lehet figyelni az eseményeket. A legtöbb családsegítő csoport megengedheti magának ennek költségeit. A videóképfelvétel a költségeket egy videópult és a kazetták árával növeli, de ugyanakkor a hatékonyság is nagyon megnövekszik, mivel a kazetták visszanezése retrospektív munkára nyújt lehetőséget, és másokat is meg lehet tanítani a család szociális munkára. Természetesen nagy gondot kell fordítani a videóanyag bizalmas kezelésére. A legtöbb intézetben kidolgoztak egy formulát, amelyet az ülés után a résztvevők elolvasnak és aláírnak, s ezzel engedélyezik, hogyan lehet az anyagot felhasználni.

Együttműködés az ülésen bent lévő kollégával

Erről a módszerről részletesen Kingston és Smith számolt be (110). A módszernek nemcsak a közvetlen támogatás és tisztázás az előnye, hanem felerősíti a bevont csoporttagok közötti együttműködést és

bizalmat is. Ilyen jellegű munkánál mindig fontos kiemelni, hogy az ülés eseményeinek, fordulatainak az irányítása a család elsődleges kezelője és a szupervízor kezében van, szerepük – eltérő feladatokkal – egyenrangú.

A módszer jellegzetessége, hogy a hangsúly azon a szociális munkáson van, aki a családdal és az interjú folyamatával foglalkozik, míg a másik, kicsit a háttérben maradva, a teljes rendszer (család + gondozó együtt) folyamatát figyeli (egy részletes példával szolgáltunk a 10. fejezetben). A szobában ülő csoport felhasználására azonban számtalan más, invenciózus módot találtak ki. Pl. olyan munkában, ahol a szociális munkásnak "szülő"-szerű törvényes szerepe van, egy másik kollégát lehet bevonni, aki a család szintjén, mintegy a család tagjaként avatkozik be. Ha pl. a családnak egy kolléga személyében van egy "konzultánsa", könnyebben tisztázhatók a család és a szakemberek közötti hatalmi, versengési viszonyok. Ilyen jellegű elrendezéssel pl. hivatalos gyermekfelügyeleti vagy kórházi osztályokon a szokásosnál nagyobb neutralitást lehet elérni s ez az ilyen konzultációknak nagyobb súlyt is ad.

Kollégialitás és barátság

Az eddig leírtakon kívül számtalan egyéb módja is van egy, a családtól távolabb álló kolléga segítségül hívásának. Mindegyik nyújthat valami újat a családnak és gondozójának. Talán mégis úgy lehetne a legmegfelelőbben lezárni ezt, a segítség alapvető funkciójáról szóló témát, ha kimondjuk: a kollégialis megbeszélés – a folyamatok megértésén túl – még további hajtóerőt is jelenthet a szociális munka tekintetében. Ez pedig a kedves, érdeklődő hozzáállás, amely, különösen egy fárasztó vagy nyomasztó nap után önmagában erőt ad az újrakezdéshez. Ezt a jóléti munkát csak pozitívan értékelhetik a kollégák, éppúgy, mint azok a családtagok, akik végül is az ő segítségükkel megértik saját magukat és a családjukat.

Azzal a javaslattal szeretném befejezni, hogy minden, a másik kolléga munkájának segítésére, megfigyelésére alakult munkacsoport ezt az alapállást kellene magáévá tegye. Szemben a destruktív, "ki csinálja a legjobban" versengéssel, a pozitív szándékú kölcsönös segítség keretei között tudják igazán kifejleszteni a szociális munkások azokat az egyszerű, gyakorlati formulákat, amelyek segítségével mind a családokkal folyó szakmai munkát, mind ezzel párhuzamosan, a saját személyes fejlődésüket megalapozhatják.

Gyakorlatok

Családtérkép a gondozó eredeti családjáról

A következő gyakorlat (akár egyedül, akár néhány kollégával vagy a csoporttal együtt végezve) egyszerre lehet jó időöltés és nagyon gondolatébresztő is. A legtöbb családterápia azzal foglalkozik, hogy a láthatatlant láthatóvá tegye. Az ilyenfajta térképkészítés arra szolgál, hogy a családon belüli egyensúlyokat, szövetségeket láthatóbbá tegye, s ezáltal az érthetetlen erők működése érthetőbbé váljon.

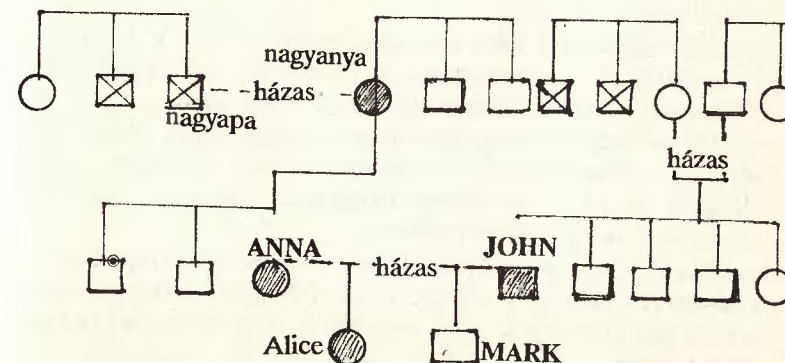
Minden családsegítőnek van egy saját családtérképe, s ez nagyon is befolyásolja azt, hogyan képes látni, definiálni más családi viszonyokat. Ezért nagyon ajánlatos lenne, hogy minden szociális munkásnak időt kellene szánnia a saját családi térképére – ez igazán jó útja annak, hogy fogalma legyen annak a családnak a mintáiról, ahonnan ő származik. Ha házasságot köt, ajánlatos ezt a partnerével együtt is megcsinálnia, kettejükéről is, meg a partner eredeti családjáról is.

A térképkészítés módja

Jelek: nő férfiak halál válás

○ □ ✕ //

Első gyakorlat. Kezdsül gondolja végig, ki volt rá gyermekkorában a legnagyobb hatással. Ha ez az anyja volt, kezdje a rajzolást az ő jelével, majd rajzolja mellé a testvéreit. Majd rajzolja meg a felettük levő generációt is. Ha kész a család egyik fele, csinálja meg ugyanúgy a másik felét is.

Mintapéldánkon pl. Mark az, aki a rajtot készíti. Az anyjával kezdi, mellérajzolja az anyja testvéreit is, majd a nagyszülői generációt és

annak a testvéreit, majd annak a férjét stb. Marknak van egy nővére is, Alice. Megjelöli az ő helyét, majd megrajzolja az apja rokonságát is. Itt kiderül, hogy John, az apja, 5 testvér közül a legidősebb, akik közül a legfiatalabb lány, John gyakran úgy kezeli feleségét, Annát, mint egy fiatalka húgot. Őt viszont a saját anyja, Jemima (akinek két öccse volt) arra ösztökéli, hogy álljon a sarkára és ne hagyja, hogy a férje elnyomja. Alice, Mark nővére szintén ellenzi, hogy az anyja tűrje ezt a bánásmódot. Így aztán Alice és a nagymama között kialakul egy titkos szövetség a "férfiak és fiútestvérek" ellen, s ezt Mark, a "kéznél levő" öccs, kellemetlennek találja.

Második gyakorlat. Vizsgálja meg saját eredeti családjában a nyílt és titkos szövetségeket. Melyik volt köztük elviselhető? Melyik volt kellemetlen vagy elviselhetetlen?

Harmadik gyakorlat. Mit gondol az eredeti család mintáiról? Hatnak-e ezek arra, ami után vágyik most a családban? Nyújt-e valamilyen erőt vagy biztonságot? Ki volt-e téve az eredeti családban valamilyen olyan feszültségnek, amelyet "hivatásosként" is nehezen tud kezelni?

Negyedik gyakorlat. Mikor lett volna szüksége az eredeti családjának terápiás segítségre? Milyen idős volt akkor? Hogyan segítette ez a térkép ennek eldöntésében?

Készségfejlesztés (egy kollégával együtt végzendő)

A két alábbi feladat arra való, hogy a családgondozó meg tudja határozni a saját munkastílusát, és valakinek a segítségével a szóbanforgó készségeket továbbfejlessze.

Első feladat:

Egyik jelenlegi munkájából mutasson be egy részletet egy kiválasztott kollégájának, s az véleményezze az ő munkastílusát. Tehát szerinte bevonódott-e vagy sikerült neutrálisnak maradnia; megszakítja-e a családi mintázatokat vagy megfigyeli és utólag reagál azokra; megpróbál-e már az ülésen új interakciós mintákat létrehozni vagy házi feladatot ad a családnak; vagy pedig jobban kedveli a viselkedés jelentéséről szóló értelmezéseket?

Amikor elakad, ki tud-e kerülni ebből a helyzetből? Mit gondol arról a folyamatról, ami ilyenkor lejátszódik? Kollégái és saját maga szerint, milyen eszközök szükségesek még ahhoz, hogy az elakadásait meg tudja oldani?

Második feladat:

A következő családi ülés után írjon le két, saját magával kapcsolatos, az ottani munkáját legerősebben akadályozó nehézséget. Ezt követően beszélje meg a kollégájával, hogyan lehetne ezeket a vonásokat megfordítani vagy úgy alakítani, hogy akadály helyett erőnek használnak. Így pl. passzivitását a várakozás képességének is lehetne értékelni: tolerálja a bizonytalanságokat, hagyja az interakciókat kifejlődni. Ha túlzottan direktívnek látszik, ezt lehet úgy venni: képes beavatkozni a kialakult családi mintázatokba, ezzel engedi, hogy a család új megoldásokat keressen. A tapasztalt nehézségek lehetnek általánosak, de kapcsolódhatnak egy családtaghoz is, pl. hogy egy domináns apát, vagy egy szemtelen serdülőt, vagy a passzív családtagot nem képes megfelelően kezelni.

Ha a munkacsoportban sikerült megfogalmazni a nehézségeket, és megbeszélni átalakításuk módját is, a következő ülésen ezek az új megoldások kipróbálhatók. Ezt követően újra meg kell tárgyalni a dolgot a csoporttal, és kideríteni, mi működött és mi nem, s fejlessze tovább saját megoldásait.

Irodalomjegyzék

1. Adams, R., Hill, G. (1983): The Labours of Hercules: Some good reasons why social workers should not try to be different and practise family therapy, *Journal of Family Therapy*, 5, 71-80.
2. Adcock, M., White, R. (eds) (1980): Terminating parental contact, ABAFA Disunion Paper No. 2.
3. Adcock, M., White, R. (eds) (1982): The role of the local authority as parent, BAAF/DHSS research project, *Adoption and Fostering*, 6 (2) and 6 (4).
4. Aponte, H. (1978): The anatomy of a therapist, in: P. Papp (ed): *Full Length Case Studies*, London and New York, Gardner Press.
5. Asen, E., Stevens, A. (1982): A day unit for families, *J. of Family Therapy*, 4, 202-15.
6. Ballard, R. (1983): South Asian families, in: R. N. Rapoport, M. P. Fogarty, R. Rapoport (eds): *Families in Britain*, 179-204.
7. Bannister, K., Pincus, L. (1965): *Shared Fantasy in Marital Problems*, London, Tavistock Institute of Marital Studies.
8. Barclay Report (1982): *Social Workers: Their Role and Tasks*, London, N.I.S.W. and Bedford Square Press.
9. Barrow J. (1982): West Indian Families: an insider's perspective, in: R. N. Rapoport, M. P. Fogarty, R. Rapoport (eds): *Families in Britain*, 220-32.
10. Bateson, G., Jackson, D., Haley, J., Weakland, J. (1956): Towards a theory of schizophrenia, reprinted in: *Steps to an Ecology of Mind* (1973), St. Albans, Paladin, 173-98.
11. Bateson, G. (1967): Style, grace and information in primitive art, in: *Steps to an Ecology of Mind* (1973), St. Albans, Paladin, 101-25.
12. Bentovim, A., Gorell Barnes, G., Cooklin, A. (eds) (1982): *Family Therapy: Complementary Frameworks of Theory and Practice*, London, Academic Press.
13. Bentovim, A., Gilmour, L. (1981): A family therapy interactional approach to decision making in child care, access and custody cases, *Journal of Family Therapy* 3, 65-78.
14. Berkowitz, R. (1983): *Schizophrenia Research Project*, Institute of Psychiatry, De Crespigny Park, London (personal communication) (see Vaughan and Leff ref.).
15. Bloch, D. (1973): The clinical home visit, in: D. Bloch (ed.): *Techniques of Family Psychotherapy*, New York, Grune & Stratton, 39-46.
16. Bowlby, J. (1982): *Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment*, 2nd ed., London, Hogarth Press.
17. Box, S., Copley, B., Magagna, J., Moustaki, J. (1981): *Psychotherapy with Families*, London, Routledge & Kegan Paul.
18. Brennan, M. E., Stoten, B. (1976): *Children, poverty and illness*, New Society, 36, 681-2.
19. Brown, G. W., Harris, T. (1978): *Social Origins of Depression: A Study of Psychiatric Disorder in Women*, London, Tavistock Publications.
20. Bruce, T. (1982): Family work in a secure unit, in: A. Bentovim, G. Gorell Barnes, A. Cooklin (eds): *Family Therapy: Complementary Frameworks of Theory and Practice*, 497-515.
21. Bruggen, P., O'Brian, C. (1983): An adolescent unit's focus on family admission decisions, in: H. Harbin (ed.): *The Psychiatric Hospital and the Family*, MTP Press Ltd., 27-48.
22. Burgoyne, J., Clarke, D. (1982): Reconstituted families, in: R. N. Rapoport, M. P. Fogarty, R. Rapoport (eds): *Families in Britain*, 286-302.
23. Byng-Hall, J., Bruggen, P. (1974): Family admission decisions as a therapeutic tool, *Family Process*, 13 (4).
24. Byng-Hall, J., Campbell, D. (1981): Resolving conflicts in family distance regulation: An integrative approach, *Journal of Marital and Family Therapy*, 3, 320-1.
25. Byng-Hall, J. (1981): Family myths used as defence in conjoint family therapy, in: S. Walrond-Skinner (ed): *Developments in Family Therapy*, 105-20.
26. Byng-Hall, J. (1982): Family legends: Their significance for the therapist, in: A. Bentovim, G. Gorell Barnes, A. Cooklin (eds) *Family Therapy, Complementary Frameworks*, 213-18.
27. Cade, B., Southgate, P. (1979): Honesty is the best policy, *Journal of Family Therapy*, 41, 35-43.
28. Campbell, D., Draper, R. (1985): *Applications for Systemic Family Therapy: the Milan Method*, London, Academic Press.
29. Cade, B. (1983): Humour and creativity, *Journal of Family Therapy*, 41, 35-43.
30. Carter, E. A., McGoldrick, M. (1981): *The Family Life Cycle*, London and New York, Gardner Press.
31. Central Council for Education and Training in Social Work (1978) Study No. 1: *Good Enough Parenting*.
32. Child Health Services Committee (1976): *Fit for the Future*, DHSS/DES, HMSO.
33. Clarke, A. (1980): Therapy: that's a different story, *Journal of Family Therapy*, 3 (3) 211-27.
34. Coffield, F. (1983): Like father, like son: the family as a potential transmitter of deprivation, in: N. Madge (ed): *Families at Work*, 11-36.
35. Cooklin, A. (1982): Change in here and now systems versus systems over time, in: A. Bentovim, G. Gorell Barnes, A. Cooklin (eds): *Family Therapy: Complementary Frameworks*, 79-110.
36. Cox, S., O'Hara, G., Brain, M. (1981): Families for families, *Adoption and Fostering*, 104 (2) 12-16.
37. Dare, C. (1979): Psychoanalysis and systems in family therapy, *Journal of Family Therapy*, 1 (2) 137-53.
38. Davies, M. (1981): *The Essential Social Worker*, London, Heinemann Educational Books.
39. De'Ath, E. (1983): Support and intervention: help or hindrance, in E. De'Ath and D. Haldane (eds): *The Family in a Political Context*, Association for Family Therapy, Aberdeen University Press, 25-35.
40. DHSS (1978) *Social Service Teams: The Practitioners' View*, HMSO.
41. Dimmock, B., Dungworth, D. (1983): Creating manoeuvrability for family systems and in social services departments, *Journal of Family Therapy*, 5, 53-69.
42. Fagin, L. H. (1981): *Unemployment and Health in Families*, London, DHSS.
43. Farrington, D. P. (1978): The family background of aggressive youths, in: L. A. Hersov and M. Berger (eds): *Aggression and Antisocial Behaviour in Childhood and Adolescence*, *Journal of Psychology and Psychiatry Supplement No. 1*, Oxford, Pergamon Press Ltd, 73-94.
44. Frude, N., Goss, A. (1980): Maternal anger and the young child, in: N. Frude (ed.): *Psychological Approaches to Child Abuse*, London, Batsford Academic and Educational Ltd, 52-63.
45. Goldstein, H. (1977): Theory development and the unitary approach to social work practice, in: H. Specht, A. Vickery (eds): *Integrating Social Work Method*, 60-72.
46. Gorell Barnes, G. (1975): Seen but not heard: Work with West Indian families in distress, *Social Work Today*, 5 (20), (21) and (22).
47. Gorell Barnes, G. (1978a): Group methods in clinical and non-clinical settings, *Social Sciences, Social Work, Community Work and Society*, DE20611, 12, 13.
48. Gorell Barnes, G. (1978b): Family violence and child abuse, in: *Good Enough Parenting*, CCETSW Study No. 1, 131-40. Obtainable from CCETSW, Derbyshire House, St. Chad's Street, WC1H8AD.
49. Gorell Barnes, G. (1978c): Infant needs and angry responses: A look at violence in the family, in: S. Walrond-Skinner (ed): *Family and Marital Psychotherapy*, London, Routledge & Kegan Paul, 68-90.
50. Gorell Barnes, G. (1980): Family therapy in social work settings: A survey by questionnaire, 1976-78, *Journal of Family Therapy*, 2, 357-78.
51. Gorell Barnes, G. (1981): Family bits and pieces: framing a workable reality, in: S. Walrond-Skinner (ed): *Developments in Family Therapy*, London, Routledge & Kegan Paul, 298-323.
52. Gorell Barnes, G. (1982): Pattern and intervention, in: A. Bentovim, G. Gorell Barnes, A. Cooklin (eds): *Family Therapy: Complementary Frameworks*, 131-58.

53. Gorell Barnes, G. (1983): A difference that makes a difference 1, *Journal of Family Therapy*, 5, 37-52.
54. Gorell Barnes, G. (1984): Systems Theories and Family Theories, in: M. Rutter, L. Hersov (eds): *Child Psychiatry: Modern Approaches*, Oxford, Blackwell Scientific Publications Ltd.
55. Graham, H. (1980): Mothers' accounts of anger and aggression towards their babies, in: N. Frude, A. Goss (eds): *Psychological Approaches to Child Abuse*
56. Haley, J. (1975): Why a mental health clinic should avoid family therapy, *Journal of Marriage and Family Counseling*, 1, 3-13.
57. Haley, J. (1976): *Problem Solving Therapy*, New York, London, Harper Colophon
58. Haley, J. (1980): *Leaving Home*, New York, McGraw-Hill.
59. Harrison, M. (1982): Working with young families in their homes, *Adaption and Fostering*, 6 (3) 15-18.
60. Hetherington, E. M., Cox, M., Cox, R. (1978): The aftermath of divorce, in: J. H. Stevens, M. Matthew (eds): *Mother-Child, Father-child Relations*, Washington DC, National Assotiation for the Education of Young Children, 163-70.
61. Hinde, R. (1978): *Towards understanding Relationships*, London and New York, Academic Press
62. Hoggett, B. (1976): Mental Health, in: *Social Work and Law*, 2nd ed. London, Sweet & Maxwell.
63. Hoggett, B. (1981): Parents and children, in: *Social Work and Law*, 2nd ed. London, Sweet & Maxwell
64. Hyman, C. (1980): Families who injure their children, in: N. Frude (ed.): *Psychological Approaches to Child Abuse*, London, Batsford Academic & Educational Ltd, 100-19.
65. Jehu, D. (1961): *Learning Theory and Social Work*, London, Routledge & Kegan Paul.
66. Jones, E. (1983): Leaving whom: motherless families: problems of termination for the female therapist, *Journal of Family Therapy*, 5 (1), 11-22.
67. Jordan, W. (1972): *The Social Worker in Family Situations*, London and Boston, Routledge & Kegan Paul.
68. Kellmer Pringle, M. (1980): Towards the prediction of child abuse; Towards the prevention of child abuse, in: N. Frude (ed): *Psychological Approaches to Child Abuse*, London, Batsford Academic and Educational Ltd.
69. Komarovsky, M. (1940): (reprinted 1971) *The Unemployed Man and his Family*, New York, Octagon Books.
70. Kuipers, Liz (1979): Expressed emotion: A review, *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 18, 237-43.
71. Leff, J. P. (1979): Developments in family treatment of schizophrenia, *Psychiatric Quarterly*, 51, 216-32.
72. Lewis, J.M., Beaver, R., Gossett, J.T., Philips, V.A. (1976): No Single Thread: Psychological Health in Family Systems, New York, Brunner/Mazel
73. Lindsey, C. (1979): Working with rage and anger - the establishment of a therapeutic setting in the homes of multiproblem families, *Journal of Family Therapy*, 1 (2), 117-25.
74. Loader, P., Burck, C., Kingston, W., Bentovim, A. (1982): A method for organising the clinical description of family interaction: the "Family Interaction Summary Format", *Australian Journal of Family Therapy*, 2 (3) 131-41.
75. Madge, N. (1982): Unemployment and its effects on children, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 24 (2) 311-20.
76. Madge, N. (1983): Families at Risk, SSRC/DHSS Studies in Deprivation and Disadvantage No. 8, London, Heinemann Educational Books Ltd.
77. Maddox, B. (1975): *Step-parenting: Living with Other People's Children*, London, Unwin Paperbacks.
78. Mayer, J. E., Timms, N. (1970): *The Client Speaks: Working Class Impressions of Casework*, London, Routledge & Kegan Paul
79. McLaughlin, A., Empson, J. E. (1983): Sisters and their children: Implications for a cycle of deprivation, in: N. Madge (ed.): *Families at Risk*.
80. Minuchin, S., Montalvo, B., Guerney, B.G., Rosman, B.L., Schumer, H. (1967): *Families of the Slums: An Exploration of Their Structure and Treatment*, New York, Basic Books
81. Minuchin, S. (1974): *Families and Family Therapy*, London, Tavistock Publications
82. Minuchin, S., Fishman, C. (1981): *Family Therapy Techniques*, Cambridge, Mass. Harvard University Press
83. Minuchin, S. (1982): Consultation to Hill End Adolescent Unit, teaching tape available from the Institute of Family Therapy (London), 43 New Cavendish Street, London W1.
84. Minuchin, S. (1983): Child Abuse in a Family Context, London Conference Institute of Family Therapy, April 1983.
85. Mumford, D. (1983): Personal communication: Child Abuse in a Family Context, London Conference, Institute of Family Therapy, April 1983.
86. Oakley, R. (1982): Cypriot families, in: R. N. Rapoport, M. P. Fogarty, R. Rapoport (eds): *Families in Britain*, 220-32.
87. Okell-Jones, C. (1980): Children after abuse, in: N. Frude (ed.): *Psychological Approaches to Child Abuse*, London, Batsford Academic and Educational Ltd, 151-62.
88. Palazzoli, M.S., Boscolo, L., Cecchin, G., Prata, G. (1978): Paradox and Counter-paradox: A New Model in the Therapy of the Family in Schizophrenic Transaction, London and New York, Jason Aronson.
89. Parkes, R. D. (1981): Fathering, in: J. Brunner, M. Cole, B. Lloyd (eds): *The Developing Child*, London, Fontana
90. Parkes, C. M. (1972): *Bereavement: Studies of Grief in Adult Life*, London, Tavistock Publications.
91. Pincus, A., Minahan, A. (1977): A model for social work practice, in: H. Specht, A. Vickery (eds): *Integrating Social Methods*, National Institute Social Services Library No. 31, London, George Allen and Unwin, 73-108.
92. Pollitzer, A. (1980): The medium is the message? How agency setting influences our effectiveness as family therapists, *Journal of Family Therapy*, 2 (2) 225-33.
93. Rapoport, L. (1970): Crisis intervention as a mode of treatment, in: N. W. Roberts, R. H. Rice (eds): *Theories of Social Casework*, University of Chicago Press
94. Rapoport, R. N., Fogarty, M. P., Rapoport, R. (1982): *Families in Britain*, London, Routledge & Kegan Paul
95. Reiss, D. (1981): *The Family's Construction of Reality*, Cambridge, Mass. and London, Harvard University Press
96. Richards, M., Dyson, M. (1982): Separation, Divorce and the Development of Children: A Review Cambridge, Child Care and Development Group.
97. Richman, N. (1976): Depression in mothers of pre-school children, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 17, 75-8.
98. Roberts, W. (1982): Preparation of the referral network, the professional and the family, in: A. Bentovim, G. Gorell Barnes, A. Cooklin (eds): *Family Therapy: Complementary Frameworks*.
99. Robinson, M. (1982a): Reconstituted families: Some implications for the family therapist, in: A. Bentovim, G. Gorell Barnes, A. Cooklin (eds): *Family Therapy: Complementary Frameworks*
100. Robinson, M. (1982b): A Working Party Formulating Proposals of a Training Course for Workers Involved in Conciliation in Divorce, obtainable from the author, Institute of Family Therapy, 43 New Cavendish Street, London, W1.
101. Rowe, J. (1982): Long-term fostering project, *Adoption and Fostering* 4 (4), 5 (1), 5 (4) and 6 (2).
102. Rutter, M. (1975): *Helping Troubled Children*, Harmondsworth, Penguin
103. Rutter, M. (1979): Protective factors in children's responses to stress and disadvantage, in: M. W. Kent, J. E. Rolf (eds): *Primary Prevention of Psychopathology*, vol. 13, Social Competence in Children, Hanover, New Haven, University of New England
104. Rutter, M. (1981): Stress, coping and development, Emmanuel Miller Lecture, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 22 (4) 323-57.
105. Rutter, M., Madge, N. (1976): Cycles of Disadvantage: A Review of Research, London, Heinemann
106. Rutter, M., Quinton, S., Liddell, C. (1983): Parenting in two generations: Looking backwards and looking forwards, in: N. Madge (ed.): *Families At Risk*, The SSRC/DHSS Studies in Deprivation and Disadvantage, No. 8., London, Heinemann Educational Books

1938

4

144 Családterápia és gondozás

107. Sainsbury, E. (1975): *Social Work with Families*, London, Routledge & Kegan Paul
108. Scott, R. D., Starr, I.: A 24-hour family-oriented psychiatric and crisis service, *Journal of Family Therapy*, 3, 177-86.
109. Skinner, A. E., Castle, R. C. (1969): 78 Battered Children, a Retrospective Study, London, NSPCC.
110. Smith, D., Kingston, P. (1980): Live supervision without a one-way screen, *Journal of Family Therapy*, 2, 379-87.
111. Specht, H., Vickery, A. (eds) (1977): *Integrating Social Work Methods*, National Institute Social Services Library, No. 31, London, George Allen and Unwin
112. Tonge, W. L., Lunn, J.E., Greathead, M., McLaren, S., Bosanko, C. (1983): Generations of problem families in Sheffield, in: N. Madge (ed.): *Families at Risk*.
113. Treacher, A., Carpenter, J. (eds.) (1984): *Using Family Therapy*, Oxford, Blackwell
114. Vaughan, C. E., Leff, J. P. (1980): The interaction of life events and relatives' expressed emotion in schizophrenia and depressive neurosis, *British Journal of Psychiatry*, 136, 146-53.
115. Vickery, A. (1977): Social work practice, in: H. Specht, A. Vickery (eds): *Integrating Social Work Methods*, London, Allen and Unwin
116. Visher, E. B., Visher, J. S. (1979): *Step families: a guide to working with step parents and step children*, New York, Brunner/Mazel
117. Wallerstein, J. S., Kelly, J. B. (1980): *Surviving the Breakup: How Children and Parents Cope with Divorce*, London, Grant McIntyre
118. Wallerstein, J. S., Kelly, J. B. (1982): Preliminary report of a ten-year follow-up, *International Association of Child Psychology and Psychiatry Congress*
119. Walrond-Skinner, S. (1976): *Family Therapy: The Treatment of Natural Systems*, London and Boston, Routledge & Kegan Paul
120. Walrond-Skinner, S. (1979): *Family and Marital Psychotherapy: A Critical Approach*, London, Routledge & Kegan Paul
121. Walrond-Skinner, S. (ed.) (1981): *Developments in Family Therapy*, London, Routledge & Kegan Paul
122. Walters, M. (1978): Verbal communications: also see 'On becoming a mystery', in P. Papp (ed.): *Family Therapy, Full-length Case Studies*, London and New York, Gardner Press
123. Walters, M. (1981): One-Parent Families, paper given at Women's Conference, London
124. Watzlawick, P., Beavin, J., Jackson, D. (1967): *Pragmatics of Human Communication: A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes*, New York, W.W. Norton and Co.
125. Whiffen, R., Byng-Hall, J. (eds.) (1982): *Family Therapy Supervision: Recent Developments in Practice*, London, Academic Press
126. Whiffen, R., Iveson, C., Sharpes, P. (1979): A family therapy workshop: a review of a two-year experiment in a social services department, *Journal of Family Therapy*, 1 (4) 397-408.
127. Wolkind, S. (1982) *Parents and Children in an Inner City: Longitudinal Study*, Family Research Unit, London Hospital Medical School, Turner St., London
128. Younghusband, E. (1967): *Social Work with Families*, National Institute for Social Work Training Series, No.4, London, Allen & Unwin

516 956

